

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:

<https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

289

Laus Hedeager Rasmussen

AARBOG

FOR

HISTORISK SAMFUND

FOR

ODENSE OG ASSENS AMTER

XI. AARGANG 1923.

— 3. BIND'S —

— 2. HEFTE —

BOGLADEPRIS 4 KR. 50 ØRE

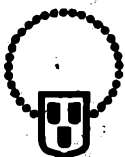
I KOMMISSION I HEMPELSKE BOGHANDEL

ODENSE

1923.

Indholdsfortegnelse.

	Side
F. Hjort: Tommerup Sogns Historie	161
Axelgaard: Hindsholms Historie før 1600	248
V. Mejer: Om den sorte Død	256
Martine Hansen: Om Harritzlevgaard	275
G. Schovsboe: Lidt om Degne	284
A. R. Idum: Iversnæs Historie	297
do. Wedellsborgs Historie	301
do. Udby Kirke-Korrunding	317
do. Præsterne i Asperup-Rørslev	318
E. Juel Hansen: En Rettelse	325
T. Kr.: Nye historiske Bøger:	326
Skriftudvalget: Til Medlemmerne	333
Andreasen: Regnskabet	335
do. Tillæg til Medlemslisten	336

AARBOG
FOR
HISTORISK SAMFUND
FOR
ODENSE OG ASSENS AMTER

XI. AARGANG 1923.

— 3. BIND'S —

— 2. HEFTE —

BOGLADEPRIS 4 KR. 50 ØRE

I KOMMISSION I HEMPELSKE BOGHANDEL
ODENSE

1923.

Historiske Oplysninger om Tommerup Sogn.

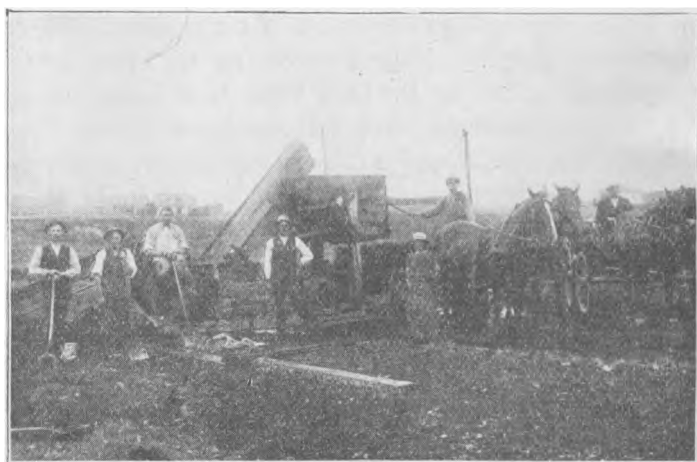
Af F. Hjort, Baagegaard pr. Tommerup St.

Odense Herred ligger i Hjertet af Fyen, og i den vestlige Del af dette ligger Tommerup Sogn grænsende op til Orte og Ørsted Sogne i Baag Herred, og til Vissenbjerg mod Nord, Vemmingdal i Syd og Brylle i Øst. Kun mod Syd og Sydvest er der et naturligt Skel i Holmehavebækken, der udspringer i Halles Mose ved Frøbjerg og danner Sogneskel fra Skovstrup og til Grænsen af Brylle Sogn. Paa alle de øvrige Grænser findes kun et lavt Jorddige eller en ubetydelig Grøft. Sognet ligger temmelig højt over Havet, hvilket i nogen Maade hænger sammen med, at det ligger midt paa Øen. Det laveste Sted er i det sydøstlige Hjørne bag Holmehave, 80 Fod. Herfra hæver Terrænet sig ret jævnt til en Højde af ca. 200' i Tommerup By ved Kirken for at naa sin største Højde i Egnen ved Fredskovsmønde (ca. 300'), hvor Vandskellet findes mellem Odense og Brænde Aa. Dette sidste Vandløb, som har sit Udspring i Højsholt Skov, ligger dog betydelig højere, idet denne Aa paa det Sted, hvor den løber ind i Vissenbjerg Sogn, ligger 100' over Havet.

VEJEN FRA BROHOLM KIRKE TIL TOMMERUP STATION.

Den sydlige Del af Tommerup Sogn er ret jævn og jævnt skraanende, hvorimod hele den nordlige store Halvdel danner en idyllisk, venlig smilende Egn med sjældne, smukke kupe-rede Terrænforhold, der særlig er fremtrædende og iøjne-faldende paa Højderne ved Ravnstedet; ligesom ved Tommerup St., Baagegaard og Talleruplund er en efter vore Forhold storslaaet Natur med herlig Udsigt til Frøbjerg og Vissenbjerg med den mellemliggende Brændeaa dal.

BAAGEGAARDS TØRVEFABRIK.

I den nordlige og vestlige Del er betydelige Skovstrækninger, som ved Store Appe, Højsholt, Femtningen og Storskovene, ligesom der ogsaa findes gode Enge og Tørvemoser ved Baagegaard, Store Appe og Skovstrup. Her er der i tidligere Tid skaaret megen Tørv baade til Teglværksbrug og til Husholdningsbrug paa Egnen og i Odense. Tørveproduktionen tog et stort Opsving under Verdenskrigen, men er nu atter stilnet meget af.

I den sydlige Del af Sognet er Jorderne ret lette, sandede og tildels stenede. Derimod er det stærkt lerede mod Vest og i den nordlige Del. Dette har ført med sig, at man allerede for ca. 200 Aar siden begyndte at drive Teglstensfabrikation, først ved Tallerup og senere ved Talleruplund og Baagegaard, hvor der produceredes store Mængder af Sten, der væsentlig gik til Odense. Men efterhaanden gik Driften

i Staa alle 3 Steder, sidst paa Baagegaard i 1880. Men her kom der atter Liv i denne Industri, idet et A/S T o m m e r u p T e g l v æ r k i 1910 opførte et nyt, stort, moderne Værk, der arbejder baade Sommer og Vinter og producerer ca. 30.000 Sten pr. Dag foruden Tagsten, Drænrør og Fliser. Endelig er der i det senere Aar oprettet et helt nyt Teglværk paa Lilleskov.

I denne Forbindelse er det interessant at bemærke, hvad Hofman Bang skriver i sin »O d e n s e A m t«: »Tommerup Sogn frembyder store Forskelligheder; thi medens man tæt ved Tommerup By finder megen Grus og Sten, der ligesom i Sørulling er sammenskruede, saaledes finder man mod Brylle god Muld, ved Appe og Broholm stiv Skovler. Ved Talleruplund en Art Marskler, nemlig et sjældent fint Ler, som i aldeles horizontale Lag ligesom har bundfældet sig. Det springer i kantede Stykker, naar det tørrer eller fryser, og staar til en Dybde af 6 à 8 Fod og derover, hvoraf det øverste Lag, omtrent 2 Fod, er uden Kalk; men Resten er udmærket Mergel; der findes end ikke den mindste Sten i dette Ler.« — Det er denne sidste Egenskab, der gør den saa udmærket anvendelig til Teglværksfabrikation. Ved Gravning er her funden en Mængde Rav op til et Gaaseægs Størrelse og derover.

I Tilslutning til ovenstaaende Udtalelser kan ogsaa her anføres, hvad L. M. Wedel i Indlandske Rejse 1803, 2 Hefte, S. 135f, skriver: »Tommerup, hvis smukke Præstegaard paa en Bakke udmærker sig iblandt de andre kønne Bøndergaarde, der alle forskønnes ved de nydelige Haver, Vænger, Indhegninger, brede Gader og Renlighed alle Vegne; Kornmarkerne lovede god Afgrøde saavel som ogsaa de Løkker, hvori Kløveret viste en frodig Væxt.

Synskredsen her er stor og afvekslende behagelig. Kirken er net og særdeles vel vedligeholdt. Jeg gav mig i Tale med en Bonde, som lod til at være meget overtroisk, især da det tordnede og lynede, men beklageligt er det, at Almuen ofte betragter Naturens herlige Optrin med Rædsel og Angst, den seer Gienfærd, Mirakler og Guds Vredes Riis, der hvor den fredelige Natur blot fremvirker sit velgørende Arbejde, og saadant et fordomsfuldt Menneske modtager ikke de klareste

Beviser, han tør ikke vove at tænke, han vil blot troe, nei den der har den mindste Kundskab, har oftest den største Troe.«¹⁾

Paa Grund af sin forholdsvis høje Beliggenhed og af at Sognet er midt paa Fyen, er Klimaet noget koldere end ved Kysterne, hvilket dog ikke er saa føleligt, at det faar nogen Betydning for Dyrkning af Jorden, der paa denne Egn er som i det øvrige Fyen. Dog har der her, vel nærmest paa Grund af de gode Jernbaneforhold (med 2 Stationer), i de senere Aar været dyrket en Del Handelsplanter som Sukkerroer og Cikorie-rødder, Tobak, Hør og Humle. Under Verdenskrigen blev der her i Tommerup Stationsby oprettet et Hørskætter, det eneste paa Fyen, som muligvis kan faa nogen Betydning for Fremme af Hør og Hampdyrkningen.

Foruden de alt nævnte Industrier, findes ogsaa en stor Værktøjsfabrik paa Lille Tallerup, Dampmølle og Savskæreri samt Garveri i Tommerup By. Endvidere 2 Elektricitetsværker og Andelsmejerier ved Carlskilde og Tallerup, af hvilke det sidste dog ogsaa faar en Del Mælk fra de 6 Nabosogne. Tallerup Mejeri blev startet i Juni 1888 paa Foranledning væsentlig af Forp. J. Hansen, Baagegaard, der blev den første Fmd., og Bestyrer P. Høllede, den første Mejerist, og Carlskilde blev sat i Værk 1. 11. 88 ved P. Rasmussen, Kamgaard, og Jørgen Grønlund, Mosegaard, af hvilke den første blev Fmd. og L. P. Olesen den første Mejeribestyrer. Kreaturbesætningerne er gennemgaaende af 1ste Kl. og Antallet stort, ligesom her overalt er stort Svinehold og Hestetillæg. Med Henblik paa Hestene skriver Hofman Bang 1843: »I Tommerup Sogn har endnu vedligeholdt sig et stort, stærkt og smukt Hesteslags, hvortil muligens den fordelagtige Beliggenhed af Græsgangene imellem Skovene har bidraget. Paa Baagøgaard og Talleruplund i denne Egn levede omtrent 1750 Major Hey og Kaptain Tommerup, der begge skulle have haft udmærkede Heste, og i den saakaldte Mosegaard og i Jens Andersens Gaard i Tommerup har der indtil Dato vedligeholdt sig en Stamme af sorte-

¹⁾ Det har sin Interesse, at vide, at denne Mand var en Sønnesøns Sønnesøn af Anders S. W. Han var født 1752 og er dimitteret fra Odense 1774 og blev 1786 Sognepræst i Everdrup paa Sjælland, hvor han døde 1827. Samtidig med at han var Præst, var han en ivrig Landmand og Forfatter af mange landøkonomiske Skrifter. Han fik imidlertid senere et mindre godt Skudsmaal baade som Forfatter og Præst.

brune Heste af udmærket Godhed. Det synes i det hele, at man fra denne Egn tidligere har valgt Følhopper til Stutterierne paa Herregaardene; thi ogsaa paa Kjærsgaard nævnes en udmærket, blankbrun Stamme, der, efter den gl. Forvalter Brændholts Forsikring, fremkom ved Tillægsdyr fra Tallerup.«

Tommerup Sogn er et af de største, saavel i Herredet som paa hele Fyen, baade med Hensyn til Areal og Folketal. Arealet udgør 4337 Td. Land eller 2398 ha og indbefatter ialt 474 Ejendomme, hvoraf de 72 er Gaarde paa over 1 Td. Hartk. — Den skattepligtige Ejendomskyld var i 1916 3,019.000 Kr., som i 1920 uagtet det da paabegyndte Fald i alle Værdier blev sat op til 4,990.600 Kr. Kommunens Regnskab balancerede i 1912 med ca. 26 000 Kr., men voxede gradvis til 77 000 Kr. i 1922. Ejendommelig er det ogsaa, at medens andre Byer med Endelserne —torp eller —rup i Almindelighed kun har omkring 50 a 60 Td. Hartkorn, saa har Tommerup 343¹/₃ Tdr.

TALLERUP MEJERI MED BAAGEGAARD OG STATIONEN.

Men mest ejendommeligt er det dog at se paa Folkemængdens Vækst. Der fortælles i gamle Sagn, at hele Befolkningen her i Sognet led umaadelig under Pesten i den »sorte Død«, da næsten alle Byens Folk døde og blev begravede paa Nørremarken, hvor der endnu staar en ældgammel Tjørnebusk, som ingen tør røre, fordi der saa vil komme en Ulykke over ham og hele Byen.

Da Pesten endelig hørte op, var der kun 2 Familier tilbage, hvoraf den ene boede i Drudgaarden og den anden i nuværende H. C. Rasmussens Gaard. Det er jo en historisk bekendt Sag, at

»den sorte Død« rasede voldsomt overalt i hele Landet omkring ved 1350 og skal have bortrevet ca. $\frac{1}{3}$ Del af hele Landets Befolkning, og det er derfor saare rimeligt, at Sygdommen ogsaa har taget haardt fat her i Sognet. Nu kan man jo heller ikke vide, hvor mange Personer de 2 tiloversblevne Familier har udgjort; men de har dog næppe været flere end 20, og de kunde jo da nok i Løbet af de 300 Aar til 1660 have formeret sig til 114, som der siges da at have været her i Sognet^{a)}. Senere er Folketallet vokset paa følgende Maade:

Aar 1660 var her 114	Indbyggere	Aar 1890 var her 1545	Indbyggere
" 1787 "	633	" 1901 "	1577
" 1801 "	819	" 1906 "	1691
" 1834 "	1124	" 1911 "	2166
" 1840 "	1256	" 1916 "	2136
" 1860 "	1451	" 1921 "	2311
" 1880 "	1533		

Da Præst og Degnefamilien ikke er medregnet og heller ikke de fattige, maa Tallet dog vist sættes til ca. 150 i 1660.

Det er mærkeligt med denne vældige Vækst i Indbyggerantallet i disse 260 Aar, og Tankerne frister let til at gaa videre i Forsøg paa at udregne, naar og hvor de første Mennesker har begyndt at fæste Bo her i Sognet. Der kan ingen Tvivl være om, at de første Nybyggere har slaaet sig ned i selve Eyen Tønderup, som er den eneste egentlige By i hele Sognet. Her er nu ca. 26 egentlige Gaarde, og det har der været i mange Aar, vel omtrent saa langt Historien rækker. Disse Gaarde har oprindeligt foruden i selve Bymarken haft Jord, Eng og Skovparter i Tøftemarken, Nørremarken, Nappemarken, Maene, Kivsmose, Kohaven og i Usselhusene (nu Skovstrup), i Storskov og Lilleskov. Men i den nyere Tid er disse Udledder for en Dels Vedkommende dels ved Salg og dels ved Familie-Skifte blevet skilte fra Gaardene i Byen og bebyggede. Den nordlige Del af Sognet har alle Dage været noget for sig selv, idet denne Del, der omfatter Højsholt, Store Appe, Tallerup og Baagegaard, antagelig oprindeligt alt har været under Tallerup som Enestegaard. Holme have, har oprindeligt været en Gaard, der aabenbart

^{a)} Joh. Grundtvigs: »Meddelelser for Rentekammerarkivet« 1877 S. 162.

er en Parcel af den gamle, store Gaard Værningholm, der laa lige indenfor Grænsen i Værninge Sogn.

Saa godt som hele det store udstrakte Sogn har ene »bar Jord«, det vil sige Jorder uden noget videre Muldrag, hvilket hænger sammene med, at de store Skove og Overdrev først er blevet ryddede i den nyere Tid, saaledes at Agerbruget ikke har haft Tid nok til at frembringe Muldraget. Kun i den allernærmeste Nærhed af selve den Bydel, der ligger ved Kirken, og et meget smalt Bælte ind efter Brylle By har man et lille beskødet Muldrag. Dette siger en, at man her paa dette Strøg har den ældste Bebyggelse, og at denne, efter alt at dømme, er udgaaet fra Brylle, der maa have været Adelbyen eller Moderby.

Ved Brylle er ogsaa betydelig mere dybmuldede og bedre Jorder, som jo tyder paa ældre Kultur, og Navnet kan vel ogsaa tyde paa at være af ældre Oprindelse end Tommerup. Der er det mærkelige ved dette Navn, at det er det eneste af sit Slags i det nuværende Danmark; men der findes nær beslægtede Navne paa Sjælland og Jylland i Tømmerup og Tømmestrup, for ikke at tale om, at vi ovre i Skaane har et Tommerup, i hvilket der skjuler sig den samme Oprindelse til Navnet, som i vort Tommerup; men den skaanske har den Fordel, at vi kan følge det meget længere tilbage i Tiden, nemlig helt ind i Oldtiden, og da skreves det Tumaporp, hvilket selvfølgelig ogsaa er den oprindelige Form for vort Tommerup. Man vil deraf kunne skønne, at dette er fremstaaet af Mandsnavnet T u m e, T u m m e eller T u m i.³⁾

Grundlæggelsen af Byen er da gaaet for sig paa den Maade, at en Mand ved Navn Tume, vel en Træl, har faaet det for trangt i Brylle og ikke ønsket at gaa med de andre unge Mænd paa Langfart som Viking, men derimod foretrukket at tage sine tarvelige Redskaber paa Nakken og ved Hjælp af disse ryddet sig en Plet Jord vest ude i Urskoven og Overdrevet og bygget sig en Hytte for der at kunne fæste Bo med sin Hjertenskær, der maaske har været den, som mest har ønsket det saaledes for at holde sin Tume i Nærheden og derved ogsaa bedre kunnet være ham en god Medhjælper. Jeg tænker mig, at disse to unge Mennesker snart har faaet opdyrket sig en hel stor og pæn Torp

³⁾ N. M. Petersen: Om danske og norske Stednavne i Nord. Tidskrift for Oldkyndighed II, 44 f.

herude vest for Brylle, som alle har været enige om at betegne som »Tumes-Torpe«, hvilket saa i Aarhundredernes Løb er blevet til Tommerup. Tume og hans unge flinke Kone har nok efterhaanden, som Aarene gik, og deres Bedrift voksede, ogsaa set deres Børneflokk vokse; maaske har de faaet en halv Snes Stykker eller saa, og det er næppe alle gaaet paa Vikingefærd. Enkelte af Sønnerne er nok blevet hjemme og har fortsat Forældrenes Arbejde med Udvidelse og Forbedringen af Agerbruget og Kvægavlen, og Døtrene har nok sørget for at finde sig nogle Mænd, som vilde hjælpe med i dette trælsomme, men sikre og solide Arbejde. Disse Børn har vel saa enten i Fællesskab ført Bedriften videre, eller de før eller senere har delt Jorderne imellem sig, og paa den Maade er her snart opstaaet en By, som man er blevet ved at kalde efter Grundlæggeren Tume.

Hvornaar denne første Oprindelse kan dateres fra, er vanskeligt bestemt at afgøre; dertil gaar de historiske Oplysninger ikke langt nok tilbage.

Ganske vist er her flere Steder i Sognet fundet Redskaber fra Stenalderen, ja til Nationalmuseet ⁴⁾ er alene indsendt over 40 Stk. fra forskellige Steder af Sognet. Dog kendes slet ingen Fund fra Broncealderen; derimod er der i Baagegaards Have funden en Agatperle, som nu under Nr. 15129 er i Nationalmuseet, og desuden er der funden en Guld-Finger-ring (den vejer 12,1 Gram og er 15 mm bred. Dens Type er afbildet som Nr. 243 i Ordning af Danmarks Oldsager, Jernalderen ⁵⁾ fra Folkevandringstiden, af Husmand Peder Clausens Kone paa Rasmus Andersen Greves Mark ved Tommerup, og den kom til Museet i Odense 1883 som Gave fra Oldnordisk Museum i København. Men dette siger jo kun, at der paa den Tid (Oldtiden) har været Mennesker her, derimod kan man ikke deraf vide, om disse har haft Bopæl paa Stedet. Det er maaske mest rimeligt, at antage, at disse fundne Sager er tabt eller efterladt af Jægere og Fiskere, som i kortere eller længere Tid har været paa Udflugt i disse Egne for at bringe Bytte med hjem. Der er nemlig at bemærke det Faktum, at her aldrig noget Sted i Sognet er fundet mindste Spor af Begravelser fra den forhistoriske Tid. Har der

⁴⁾ Velvilligt meddelt af Nationalmuseet.

⁵⁾ Meddelt af Museumsinspektør Chr. M. K. Petersen.

boet Mennesker, er de jo ogsaa døde og begravet her som andre Steder. Jeg er derfor mest tilbøjelig til at tro, at der slet ikke er begravet andre Steder end i og ved Kirken. Dermed skal ikke være sagt, at Byen først er fremstaaet efter Kristendommens Indførelse. Jeg tror Oprindelsen er noget ældre, og derpaa tyder ogsaa Navnet Tume eller Tyme, der jo var gængs under Kong Knud den Store, paa hvilken Tid vi jo da kender Tyme Sjøllandsfærer, der var en af denne Konges tapreste Krigere under Kampen i England. Navnet turde saaledes være almindeligt paa den Tid, da Kristendommen blev indført i Danmark. Men selv om Bebyggelsen er noget ældre end Kristendommen her, saa er det vel rimeligt at antage, at man alt, forinden man gik over til den nye Religion, kan være begyndt at begrave de døde paa Kirkebakken, hvor der da antageligt forud har været et hedensk Gudehov, og da Byen jo i alle Tilfælde den Gang har været meget lille, har der jo kun været faa at begrave.

Som berørt i Begyndelsen, findes ingen egentlig naturlig Grænse mellem Brylle og Tommerup Sogne. De følger hinanden i en Længde af ligeved $1\frac{1}{2}$ Mil og begynder og ender samme Sted, hvilket kunde tyde paa, at de oprindelig har været eet Sogn i en Tid, baade før og efter at man gik over til Kristendommen.

Man regner ganske vist Sognenes Dannelse fra denne Tid, idet man mener, at Navet udledes af »at søge« hen til samme Kirke; men det er dog et stort Spørgsmaal, om ikke Sogneinddelingen er meget ældre, idet man jo meget godt kan tænke sig, at ogsaa den hedenske Befolkning havde et Sted et Gudehov, hvor alle Sognets Beboere »søgte hen til« for at dyrke deres Gud.

Det har i denne Forbindelse sin Interesse at høre, hvad nogle gamle Sagn fortæller om Kirkens Opførelse hvorom jeg da først henviser til, hvad jeg skrev i Aarbogens første Hefte 1913, og dernæst til Thieles Meddelelse.⁹⁾

»Det skete engang, da en fornem Frue kørte til Kirke, at Hestene blev sky og løb med Vognen. I sin Hjerterangst gjorde hun da det Løfte, at saafremt hun maatte vorde frelst af denne gruelige Fare, da vilde hun bygge Tommerup By i Odense Herred en Kirke. Og det skete for hendes gudelige Løfte, at

⁹⁾ Danmarks Folkesagn I, 213.

hun kom uskadt fra Vognen, hvorudover hun ihukommende sine Ord gav Byen den Kirke, som den til denne Dag har!»

Dette tyder ogsaa i Retning af, at Tommerup er yngre end Brylle, idet der absolut kun kan være Tale om Kirken i Brylle i Sagnet. De andre Nabokirker ligger nemlig saa langt borte og saa afsides, at der i gamle Dage kun har været een fremkommelig Vej ud af Sagnet fra Eyen, og den gik til Brylle. Vejene til de andre Sogne er af saa ny Dato, at de hører den nyere Tid til. Vejen til Ørsted er næppe 80 Aar gammel, og Vejen til Vissenbjerg og Ubberud stammer fra Aarene omkring 1770, da Bernt v. Vesten ejede Baagegaard og Broholm, som han forbandt ved Anlæg af de nuværende Veje, og den gamle T a l l e r u p s m e d, der kom til Egnen ca. 1820, har fortalt mig, at man i hans Ungdom ingen ordentlig Vej havde fra Eyen og ud til Tøllerup og Baagegaard; men man hjalp sig med at køre og ride mellem Træerne igennem den lange Skov, som den Gang strakte sig lige til Baagegaard. Og vilde man udensogns, maatte man ind paa Baagegaard, hvorigennem Vejen gik, for at faa Nøglen til Egeporten. Udenom Gaarden var spærret af Vand i Mølle dammen. Og endelig hvad angaar Vejen ad Verninge til, da har en anden gammel Mand fortalt mig, at i hans Ungdom stod hele den sydlige, lave Del af Tommerup Sogn under Vand om Vinteren, saa man der overalt kunde løbe paa Skøjter. En anden gammel Overlevering bekræfter dette, idet der siges: »Det er et almindeligt bekendt Sagn, at Landsbyen Tommerup i Nærheden af Odense har sit Navn af, at der i gammel Tid, da en stor Sø gik helt op til den Bakke, paa hvilken nu Kirke, Præste- og Degneggaard ligger, kun vare nogle faa Fiskerhytter, og Stedet kaldtes derfor d e n t o m m e T o r p«; med Søen har det uden Tvivl sin Rigtighed, hvilket Egnens Beskaffenhed endnu viser, derimod har Navnet sikkert den foran nævnte Oprindelse.

Imellem Brylle og Tommerup Byer er der kun ca. $\frac{1}{4}$ Mil. medens der til Verninge er dobbelt saa langt og ufremkommelig Vej; alle de andre Byer ligger 4 a 5 Gange længere borte. Af disse mange Grunde kan Bebyggelsen kun være foregaaet fra Brylle som Moderby, og den er foregaaet ad den nærmeste og eneste tænkelige Vej, nemlig ad »P r æ s t e g y d e n« og længere ude tillige ad »D e g n e g y d e n«, som har samme Udspring i Brylle og mødes i Tommerup ved Kirken. De Gaarde, de mindste i Byen, som ligger ved denne Vej, og nærmest

Tommerup Kirke, er de ældste; her er den første Grund lagt til det nye Sogn; men snart er Byen udvidet, og man har faaet anlagt en Vandmølle ved det stærke Vandfald fra R a v e D a m , c. Vejen ned til Møllen er ført videre ad S m e d e g y d e n om langs Engen (Søen) og op til Degnegyden, hvorved »Rundbyen« er fremkommen. Temmelig nær op til disse Veje har der i lang Tid været store, tætte Skove og Overdrev, som det har været et uhyre brydsomt Slid at faa nogen Indtægt ud af, hvorfor der ganske naturlig fra de mere frie Mænd i Bryllø, i Henhold til den Tids Tankegang er set med en vis Foragt paa disse »Torpere«, som maatte slide saa haardt for at finde det nødvendige til Livets Ophold. Mange Gange har en saadan ned-sættende Tankegang om disse Nybyggere maaske ogsaa været berettiget, idet man jo meget vel kan tænke sig, at deres smaa og trange Kaar kan have fristet dem til at være mindre nøjeregnende overfor andres Rettigheder.

Jeg tænker her paa Oprindelsen til den gamle Overlevering om det ikke videre smigrende Udtryk om »de Tommerup Kæltringe«, der gerne nævnes i Forbindelse med »de Vissenbjerg Røvere«. Disse Betegnelser er saa rodfæstede og landskendte, at de aabenbart er meget gamle og meget vel kan tænkes at stamme fra Sognets første Bebyggelse, der jo efter alt at dømme er foregaaet i Vikingetiden, om i det 7. eller 8de Aarhundrede eller først i det 9 eller 10de kan næppe med Vished afgøres. Men paa den Tid var der vistnok kun faa Nordboere, der tog det saa nøje med andre Folks Gods. Det gjaldt kun om at erhverve sig noget; Maaden, hvorpaa det skete, tog man det ikke saa nøje med som i vore Dage. Vi ved jo, at vore Forfædre gennem flere hundrede Aar drog ud paa de lange og store Vikingetogter og hentede Velstand hjem til Danmark. At dette væsentlig har været den Del af Befolkningen, som boede i nogenlunde Nærhed af Havene, som jo den Gang var de eneste fremkommelige Veje, synes jeg er rimeligt. Længere ind i Landet har det været for besværligt at komme med paa de lange Togter; men den samme Natur har selvfølgelig ligget disse Indlandsfolk i Blodet, og Trangen har været hos dem til paa en lettere Maade at erhverve noget til Hjælp udover, hvad det daglige trælsomme Slid med Jorden kunde give. Derfor er det ganske nærliggende, at de har slaaet sig sammen, een stor Familie, som de var, og ved given Lejlighed »røvet og

kæltringet« sig noget til hos de rejsende og andre tilfældige fremmede, som viste sig i deres Nærhed og paa deres Enemærker. En saadan Kæltringebehandling, mulig ved ligefrem Overfald, vilde snart spørges videnom, og Ophavsmændene faa deres Færd betegnet efter Fortjeneste. Rimeligvis har »de Tommerupere« fortsat deres Kæltringestreger« længe efter, at deres Landsmænd ved Havet er hørt op med deres lignende Haandværk paa Havet, ja vel endog saalænge, at det, som i Vikingetiden betragtedes som en Ære, efterhaanden gik over til at vurderes for en Skam. Det er vel nok en saadan Vedholden ved det lastefulde, som har bidraget til, at Betegnelsen saa haardnakket har kunnet holde sig i Befolkningens Hukommelse. Nu skal man sikkert søge vidt omkring for at finde en mere nobel Befolkning end »de Tommerup Mænd«, saa Pletten er afvasket. Imidlertid er de ca. 10 Gaarde i den gamle oprindelige Rundby efterhaanden vokset til 26 Gaarde. Dette er sikkert gaaet til paa den Maade, at man for at faa nogen Nytte af de store Arealer, der laa til Byen, har maattet anvende den Tids Driftsmaader, hvor man jo for at frugtbargøre de store Enge og Græsjorder holdt store Kvæghjorder, som man har drevet ud ad tvende Hovedveje, »Fæveje *), nemlig ad »den nederste Gyde« til Maen og Femtingen og ad »øverste Gyde« til de store Skove, og her er man kørt ud for at hente Mængder af Træ og førte det til Odense. Rimeligvis er man undertiden kommen ind paa Nabosognenes Territorier og disse paa deres, saa man er bleven uenige om de rette Grænser mellem Sognene, og en Rebning har da maattet afgøre Striden. En saadan Rebning faldt gerne ud til Tab for selve Sognemændene, eftersom al den Jord, der fandtes mere, end man skattede og skyldte af, blev frataget dem og derpaa opført en Gaard.

Hvorledes det end forholder sig, saa findes der ikke alene i Tommerup, men ogsaa i de tilstødende Sogne, Brylle, Ubberrud, Orte og Ørsted, en mærkelig Mængde Enestegaarde i denne yderste og sammenstødende Del af Sognene. Ganske vist kan de jo ogsaa været opstaaet ved alm. Torpdydning, hvilket Navnet Tallerup jo tyder stærkt hen paa.

*) Se derom Henrik Larsen: Tidsskrift for nordisk Oldkyndighed 1919.

Men forinden denne Fraklipning af hele den nordlige Del af Byens Jord har de vældige store Arealer sikkert givet Byen saa store Indkomster, og Kulturen er gaaet saaledes frem, at de har kunnet bygge nye Gaarde baade ad øverste og nederste Gyde, saa Byen er bleven fordoblet hen imod den Tid eller lige efter, at den træder ind i Historiens Lys.

Første Gang vi har set Byen nævne, er i Erkebiskop K a r l s (Eriksen) Testamente 1334, i hvilket han betænker en Del Mennesker med Gods, bl. a. sin Moder og Søkende og tillige en Mand ved Navn R o l a n d. Hvem denne Roland er, ved jeg ikke; men han faar tilskænket det Gods, som Erkebispens købte i T u m m æ t o r p i Fyen. Her ser vi altsaa den ældste Stave-maade for Navnet, som ganske svarer til de beslægtede Navne andet Steds i Landet. Dette Gods i Tommerup, som der her i 1334 er Tale om, er selvfølgelig nogle Bøndergaarde; hvor-mange nævnes ikke. Erkebiskop Karl hørte til en mægtig og anset Adelsslægt, der førte 3 Tværbjælker som Skjoldmærke og var meget udbredt, navnlig i Skaane. Karl var Søn af Erik Jensen (og Inger), der hørte til Erlandsønnernes Linie af de berømte Hvidernes Slægt. Karl havde først været Provst i Gamtofte i Fyen, hvor en Broder Christiern Eriksen afløste ham 1334 som Provst. En anden Broder, Knud Eriksen, havde i 1316 været Sognepræst i Stenløse paa Fyen. Desuden havde han en 4de Eroder Jens Eriksen, som 1334—45 var Hovedsmand paa Bornholm og g. m. Gertrud Pedersdatter (Kalf) til Bosø. Disse sidste havde flere Børn, bl. a. en Datter C e c i l i e, der var gift med A x e l J a c o b s e n U l f e l d t. Jeg nævner disse, fordi næste Gang, vi høre Tommerup nævnt i Historien, er det netop efter sidstnævntes Død, da deres to Børn 15/3 1383 delte Forældrenes Gods imellem sig, og det viser sig, at de gamle Adelsfolk har haft en hel Mængde Gods i Tommerup og rundt om paa Fyen, af hvilket en Del sikkert er kommen i dens Besiddelse gennem den ovennævnte Roland. Sønne, J o h a n n e s A b s a l o n s e n U l f e l d t, † 31/10 1396, var bl. a. Befalingsmand paa København Slot og faar af Forældrenes Gods foruden meget andet 2 Gaarde i Tummæthorp og 4 øde Jorder*) samt en Gaard, »M o s æ g a r t h«. Mærkeligt er det,

*) Man ser heri lige som en Bekræftelse paa det tidligere nævnte Sagn om, at næsten hele Sognet uddøde under Pesten i den »sorte

at Mosegaard her nævnes for sig selv og ikke er slaaet sammen med de to andre Gaarde i Byen. Jeg udlægger det paa den Maade, at Mosegaard kort før er blevet oprettet ved Udskilning af Jord fra de gamle Gaarde oppe i Rundbyen, og muligvis har Mosegaard da været meget større og i sig indbefattet de senere oprettede Gaarde, Elleggaard, Kamgaard, Drudgaard o. l., og har det maaske været Bestemmelsen af Mosegaard at danne en Herregård; en Tanke, som Ejerne saa af ukendte Grunde har opgivet. Datteren, Christine Absalonsdatter Ulfeld, der først (før 1383) var gift med Anders Syundesens Mule til Kjærstrup paa Lolland og siden 1394 med Niels Iversen Rosenkrantz*) († 1412), fik bl. a. Gods ved Skiftet efter Forældrene Gaarden »Taldorp«, i Tommerup (og Wærningsholm i Vemming, 11 Gaarde og 4 øde Jorder i Frøbjerg m. m.)

Taldorp, det endnu bestaaende Tallerup, har efter alt at dømme den Gang, 1383, indbefattet i sig baade Tallerup, Højsholt og Baagegaard (St. Apper er mere tvivlsomt, da den siden altid er i Forbindelse med Dalumkloster), hvilket jeg slutter deraf, at dette siden aldrig før har været nævnt; men at det vitterligt i flere Hundrede Aar derefter var forenet med Tallerup og Godset i Frøbjerg. Der er saaledes Tegn paa, at der har været tænkt paa at lave en Herregård ud af Tallerup; men det lykkedes aldrig helt ud. Tilliggendet, ca. 1300 Td. L., var stort nok; men Indtægterne deraf har næppe staaet i Forhold til Udstrækningen af Jorderne.

Johannes Absalonsen og Hustru, af hvilke Manden var den længstlevende († 31. 10. 1396), efterlod sig næppe Børn, medens Søsteren, Christine Absalonsdatter, i sit Ægteskab med Anders Syundesens havde to Sønner. Ingen af deres Arvinger ses imidlertid at have arvet noget af det her omtalte Gods. Jeg antager derfor, at de to Søkende før deres Død solgte det samlede Gods til den bekendte holstenske Adelsmand Bernike Skinkel, der 1397 skrev sig »til Frøbjerg«. Han

Død«, eftersom endnu 30 Aar efter staar der endnu 4 Gaarde øde under det her nævnte Gods — og der har jo sikkert den Gang alt været flere Herrer, som ejede Gods i Byen.

*) Barner: Rosenkrantzernes Historie.

grundlagde en Herregaard i Frøbjerg, som kaldtes Frøbjergshus, hvorefter de mulige Betingelser for Tallerup og Mosegaard er blevet betydelig forringede. Men Tallerup, og dermed hele den nordlige Del af Tommerup Sogn, følger nu Frøbjergs Historie lige til henimod Aar 1700*). Derimod er der nogen Uklarhed over, hvorledes det er gaaet med Mosegaard og den øvrige Del af Sognet i den nærmeste Tid herefter. I et Tingsvidne 1394 angaaende en Sag fra Snestrup nævnes en hel Mængde Vidner, hvoriblandt mindst een, nemlig Nicolaus Jacobsen, er fra Tommedorp**).

I St. Knuds Klosters Arkiv fandtes bl. a. et Tingsvidne om Forligsmaal imellem Prioren og nogle Bønder i Tommerup i en Sag om Gundestrup Skov og Fang, og St. Gregorie Dag 1504 falder der Dom paa Odense Herredsting i Sagen; der siges, at »Mester Jep og de 2 Bønder fra Tommerup var venlig og vel forligte om Skoven, som de tre sammen havde, og vor han (Skoven) skift i tu imellem dem, saa at i lille Thysewitz Skifte fik Klosteret altid sin Del paa venstre Side; og det nøjedes dem med paa begge Sider.«

Efter Fru Eline Gøyes Jordebog***) hørte der i 1532 i Tumerup til Frwe Mettis Fædrene Gods: »Hanns Nielszøn, 3 Ørtug byg, 1 Skieppe Smør, 2 Marck penndinge.

Lauritz Annderzøn, 1 pund byg, 1 Skieppe Smør, 2 Marck penndinge.«

1533 hørte til Dalum Kloster: I Tumerup Sogn, i Tumerup By: Hans Olufsen, Peder Andersen Tysk, Peder Madsen, og i Store Appe: Mads Andersen.

1540 Tingvidne fra Odense Herredsting: at Brylle Mænd og Tommerup efter Sct. Knuds Priors Foranstaltning ginge i Vilkaar med hinanden, at de vilde holde Tommerup Skov, som var forhugget og ilde medfaret, ved Magt (c. i Fred) i 10 samfulde Aar.

Bag paa Aktstykket staar skrevet: Paa det Skovskifte paa Dallemose imellem Kloster og Bønder i Odense Herred!

Superintendenten i Fyens Stift, Mester Jørgen Jensen, og hans Efterfølgere fik 24/6 1542 at vide, hvor han skulde oppe-

*) Se om Frøbjerg Historie i Aarbogen 2. Hefte 1914.

**) Danmarks Breve fra Middelalderen.

***) Udg. af A. Thiset S. 199.

bære sin Rente og aarlige Opholdning. Og blandt alt det Gods, som da tillægges dette Embede, findes ogsaa: »Kirkehavren, som er for Gjæsteri af Per Hanssens i Thomerup (1 Ørtug Havre).»

1545, 20/4, Dom. ang. en »Have«, som Præsten i Tommerup og Brylle, Hr. Jens Andersen, gjorde Krav paa til sin Præstegaard. Hans fire nærmeste Formænd nævnes i Dommen.*)

Ifølge, Laursens: Kronens Skøder, har 1546, 29/9, udlagt Mogens Gyldenstjerne efter Kongens Begjær til Niels-Bjelcke og hans Medarvinger bl. a. af det Gods, som Hr. Henrick Knudzen købte af Kong Hans: Tallerup Jens Jepsen, 1 Td. Smør. 1547, 27/3, har Jørgen Gyldenstjerne efter Kongens Begjær udlagt Niels Bielcke og Arvinger igen, som er det Gods hans Fader, Hr. Henrick Knudzen købte af Kong Hans: »Baagaa: Hans Jenszen $\frac{1}{2}$ Td. Smør Skielhuset . . . 1 $\frac{1}{2}$ Penge 1 Fj. Smør; og 1547 $\frac{1}{4}$ har Knud Gyldenstjerne efter Kongens Befaling udlagt til Niels Bielcke og Medarvinger følg. Gods, som Hr. Henrick Knudzen købte af Kong Hans: Holmehafve, Morthen Svendszøn 2 $\frac{1}{2}$ $\frac{1}{2}$ Penge, 6 Ø. Byg, Gjæsteri og 1 Skovsvin.

1547 Synsbrev og Tingsvidne paa en Eng i Tommerup Mae, som St. Knuds Kloster tilhørende.**)

1548 hørte til St. Knuds Kloster i Brylle og Tommerup Gods, som de fik Skøde paa af Thage Kock, ligesom Tygge Diegns Skøde og Kong Valdemars Laasebrev (Domsbrev) paa samme nævnes i Poulsens Regist. af 1548. Ved Tommerup var der ogsaa en Hauge, som Hr. Jens i Tommerup havde ladet indhegne og grøfte, og som kaldtes Aggerhauge, men som Kongens Dom tvang ham til at indlægge igen til de Lodsejere, der havde Deel i samme.

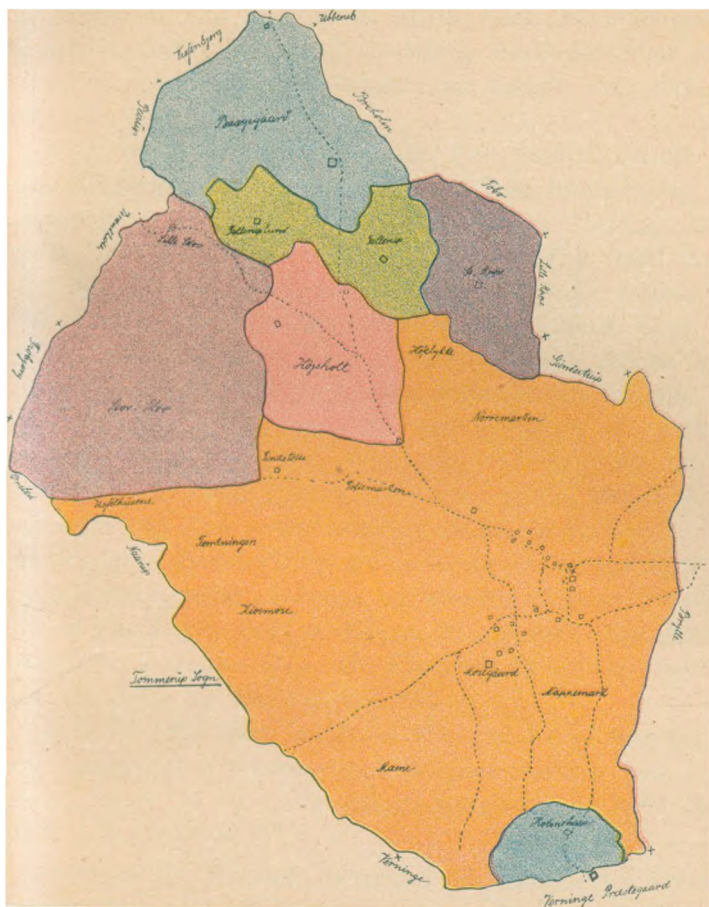
1549 fik Pouel Lauersen i Korup et »wpresningbreff« faare ett Marckeskell emellom Tomerup grundt oc Narup grundt, som hand bleff feldt faare, oc haffeur hand wptingt ther faare till Eyler^r Ronnow.

1550 Thommerupe mend fiunghe een steffuing offuer Eyller Rønno, at møde paa Mandag først Kommendes ther paa marcken met hues breffe, hand haffuer ther paa (Actum Nyborg onsdag post Martiny anno 1550.***)

*) Se Aarbogen 1919 om Brylle.

**) C. Poulsens Reg. Vedl. C. Simonsen, Odense 22, 47.

***) Rosenvinge gl. danske Domme I 138 f.

**KORT OVER TOMMERUP,
MED STORSKOVEN OG 5 ENESTEGAARDE**

Jørgen Brahe en befaling till Anthonius Bryske, Werner Svale, Derick Henningszøn, och Erich Kaass, att the skulle were huos tillstede, nar rebsmendt skulle rebe Tommerupe marck, och haffue goedt tillsyn mett, att samme Marck blieffuer retteligen rebett, saa huer lodteyer fanger saa møgitt, som hannom bør mett rette.*)

1551 24/1 Jørgen Brahe citat Fru Sophia, Jacob Hardenbergs Efterleverske, for en Eng, som hun kiender sig ved udi Tommeruppe Mark med Uret, at møde paa Tirsdag førstkom-mende. Herredagsdom afsagh i Nyborg 25/1 1551 forne Eng bør at gange under Reb och ret Maal och huer Lodszeyger uti forne Thomerupe att fange theruti sin Anpart, som hannom aff Rette kandt thilfalle — —. Jørgen Brade mente, at Engen burde komme under Reb og reet Maal. Thertil suarte Fru Sophia, at Engen havde ligget til hendes Gaard, Høgsholtt i 15 Aar og længere, og hun fremlagde et Tingsvidne fra Odense Herredsting af 1548, lydende, at nogle gamle Mænd havde vidnet, nogle i 40 Aar, andre mindre, da havde fornævnte Eng kun været brugt til Høgsholtt uti theris Minde, — og hun mente derfor at burde have, nyde og bruge og beholde Engen. J. Brahe svarede, at han havde hørt, at Engen aff gammell tiidt skulle være pantsatt for nogenen Steen till Kirckens Behoff og Bygning, och satte udi Rette og han fik Ret. **)

Den 7/8 1600 blev sendt en Miss. til Knud Rud om at lade Jens Jørgensen i Tommerup i Odense Herred, hvis Gaard er brændt, være fri for dette Aars Landgilde og føre dette til Udgift i Regnskabet. ***)

1600, 10/10: Mienige Byemend udi Tommerup, Gundestrup, Renner, Brænekil, Billinge, Boreby oc Brylle udi Dallum Birk supliære om Uret, som vederfares dem af menige Bymænd i Fangell, hvis Kvæg og Fæ indslaas paa deres Marker deres Gressbeed til Skade oc Afbræk . . . Absalon Giøe toge sig Sagen.****) Allerede 18/10 s. A. udgik Kgl. Betaling til Abs. Giøe at opkræve Sandemænd til at gjøre ret Markskjel mellem Fangel og de andre Byer og siden rette sig efter Sandemænds thouget.

*) Tegnelser o. alle Lande i D. Magas. 4 R. VI, 239.

**) Gamle danske Docm. i Tommerup I 138 f.

***) Canc. Brevbøger F. T. 3,80.

****) Fyenske Tegn. Canc. Brevb. 6.

Følgende Miss. blev 23/7. 1602 sendt til Knud Rud paa Odensegaard: »Dirik Guldsmid i Odense har berettet, at en Mand i Odense for nogen Tid siden har opladt Kronens Part af Kirke-tienden af Tommerup Sogn til ham; men da han samtidig ikke har fæstet Tienden af Lensmanden, tiltales han nu af Knud Rud, der mener, at Tienden skal være forbrudt. Kongen har nu bevilget, at Dirik Guldsmid fremdeles maa beholde Tienden mod at svare et rimeligt Stedmaal af den, hvorefter Knud Rud skal rette sig. *)

1607 31/3: Knud Rudt till Lundegaardt. Kong. May. Befalingsmand paa Odensegaardt fick opreisning udi Drabssag, at efterdi den afgangne (Matz Andersen Nybølle kaldet) hans slegt og Venner icke hafde sagen forfølget och med retten til-taled Manddraberen Niels Staffenssen i Thommerup, medens Sagen for en Summe penge afsonit, och dens orfeidebref udgiff-uet, da hafir hans Maytt rigst och fornyet samme sag, paa nye igen af forne Knud Rud at mue begyndes och forfølges. **)

1608 19/6 Oprejsningsbrev for Christen Sørensen, Knud Ruds til Rudbjerggaards Foged, til paany at forfølge det paa Bertel Andersen i Tommerup begaaede Drab.

1612 20/11 Oprejsningsbrev for Hans Andersen i Tommerup, paa hvem der for nogen Tid siden er bleven svoren »Aaraadssag«, fordi han skal have været tilstede, da Peder Andersen i Knudstrup blev slaaet ihjel. Han har nu tilfredsstillet den dødes Slægt og Venner og afsonet Sagen hos Fru Ellen Marzvin til Lundegaard, Knud Ruds Enke, paa Kronens Vegne.

1616 er Anders Ibsen i Tommerup Herredsfoged i Odense Herred og fælder da Dom paa Tinget, og han sidder der endnu 1637, men 1638 er Anders Hansen i Korsebjerg Herredsfoged. Anders Ibsen fik 1616 Ordre til at udnævne 12 Mænd til at dømme en Jep Markersen i Fangel, som havde brudt Kirkefreden og gjort noget slemt) paa Karen Hansdatter; men Fogden nægtede at udnævne de 12 Mænd, hvorfor han maatte bøde 1 Okse.

I 1623 laa til Dalum Kloster bl. a. i. Thommerup 11 Mænd ialt ifølge Danske Magazin 3 R. IV 163 f.

*) Fyenske Tegnelser.

**) Fyn. Regs.

1630, 24/9 Brev til Henning Walkendorp: Vi forfarer med forundring, hurlediss en Deell woriss och Cronens Bønder og Tjenere, der under St. Hans Kloster liggendes och udi Synderlighed Thommerupe mænd skall findes offuerhørrig och muttvillig og icke vill Rette sig effter, huis befalling Du eller din fuldmægtig udgiffuer Anlangendis. All pløje, saae och harve Rødde och forbedre Auflingen etc. . . . medenss vill Komme, naar dennum selff løster . . . skal lade dem tiltale og straffe som vedbør. *)

1631, 25/7 Brev til samme: Nogle Aar før han kom til Odense Len, havde Tommerup Mænd accorderet med Mølleren i Næsbyhoved Mølle, at de, som ikke vilde eller kunde søge forne Mølle, skulde give ham een Skp. Korn, 1½ eller 2 efter deres Gaardes Størrelse og Vilkaar og dermed være forskaanet for Møllefærd.

I Anledning af Klage fra dem over, at Mølleren havde sagsøgt dem og vilde tvinge dem til at søge Møllen, resolv. Kongen: De skulle søge denne Mølle eller holde Kontrakten . . . Item: 8 Sandemænd udi Tommerup By havde Suppliceret at forskaanes for Ægt og Arbejde, deres Formænd været forskaanet i Følge Brev af 1578. Men dette Brev melder kun om 7 visse personer, som da var Sandemænd, Lensmanden skulde fordre dette Brev, da de 7 alle vare døde, og siden lade Sandemændene i Thommerup nyde samme Frihed som andre Sandemænd i Fyen.

Den 9/9 1638 fik Hr. Hans Lindenow til Hundtslund af Kronen adskilligt Gods for bl. a. i Ottense Herred i Thommerop 1 Gaard med Skov til 60 Svins Olden (Laursen: Kronens Skøder, I 501 f).

De svenske Herren Bielker og Banérer, »som ifølge de ovennævnte kongelige Breve fik udlagt deres fædrene Gods i Danmark, havde ifølge en Jordebog over Godset, der nu findes i Rigsarkivet, for 14/3 1644 følgende Ejendomme i Tommerup Sogn:

B a a g a a : Prebiørn Hansen: Denne Gaard er Fougden Prebjørn Hansen aff S: Her Niels Bielcke for sin besuering och løn fri forundt.

*) Fyenske Tegnelser.

Tommerup: Christopher Lauritzen, Poul Jensen, Morten Ibsen, Jørgen Andersen og Anders Hansen.

Thallerup: Anders Nielsen. **Skielhus:** Oluf Hansen.

Holmehauge: Christoffer Hansen.

Den 25/5 1664 skjøder Steen Bielcke det svenske Gods til Rigsadmiral Henrich Bielke.*) I dette Skjøde kaldtes Tallerup for en »Enstallagaard« og Baagegaard for en $\frac{1}{2}$ Hem, Enstallagaard og Skielhuset $\frac{1}{2}$ Hem, Enstellet, medeps Holmehave benævnes med »1 Hem«! Dette Hem eller Hemman maa vist nærmest betyde, at det er en Bondegaard, en hel Gaard. En Gaards Størrelse betegnes ved at sige, at den er saa og saa mange Hemman (Hemmantal, mantal) d. e. saa og saa mange Matrikelenheder.

I en Skattemandtalsliste i Rigsarkivet fra 1660 viser det sig, at der i Tommerup Sogn var følgende Antal Personer i de enkelte Hjem.

Nemlig hos:

Hans Andersen	6	Mette Madsdatter	1
Anders Andersen	4	Maren Nielsis	1
Ras, Poffuelsen	3	Jørgen Rasmussen	2
Kirsten Hansis	4	Anna Madsdatter	1
Ras. Drud	4	Niels Pedersen	2
Dorthe Nielsis	4	Ras. Nielsen	1
Anna Niels Huid	1	Maren Hansis	3
Jørgen Nielsen	4	Jep Knarrebor	2
Jørgen Græffue	4	Christoffer Nielsen	2
Jens Smed	3	Hans Pedersen	3
Niels Brylde	2	Jep Huid	3
Hans Jørgensen	2	Morten Hansen	2
Christen Raffn	2	Jens Nielsen	4
Jørgen Remsniders Søn, Hans .	1	Hans Raffn	3
Hierre Ibsen	1	Hans Brylde	2
Ras. Tysker	2	Ussel-Husene:	
Ras. Hansen	2	Jørgen Strøger	1
Ras. Skræder	2	Anders Nielsen	3
Anders Skræder	2	Store Appe:	
Christoffer Remsnider	2	Lauitz Michelsen	3

*) I Tommerup gaar følgende med i den Handel: Christoffer Larsen, 1 Hem, Morten Hansen, 1 Hem, Anders Ibsen, 1 Hem og Hans Rauffn, $\frac{1}{2}$ Hem samt Rasmus Hansen 1 Gadehus.

Højsholt:		Holme Haffue:	
Hans Nielsen	3	Peder Ibsen	5
Hans Jørgensen	1	Baagaa:	
Tallerup:		Niels Marcusen	2
Anders Nielsen	3	Schel-Huset:	
		Anders Gregersen	3
		Personer: Ialt	114

Præstefamilien og Degnens synes ikke at være medregnede, ligesom Almissemedlemmer og Tiggere heller ikke er indbefattet i Tallet, der, naar disse lægges til, antagelig kommer op paa ca. 150 Personer i hele Sognet og da der i Aarets Løb er begravet 60 og de to foregaaende Aar hver 30, er dette jo en voldsom, ja næsten ufattelig Afgang. Men Tallene er jo „officielle“ og maa vel da staa til Troende.

Da den gl. Matrikel blev grundlagt, indsendtes der til Regeringen fra Amtet følgende om Tommerup Sogn 1662: „Kirken er Kongens Anpart Korntiende nu til Odensegaard, og ført til Maren Pouffuellsdatter i Odense = 18½ Td. Præstegaarden er Kongens, Claus Lauritzen, Degneboligen Kongens, Peder Hansen.

KGL. MAJT. TJENERE:

		10	Tdr	Hartkorn
Kirsten Hans Staffensens, Jordegen,		10		
Rasmus Pouffuelsen, „		8½	„	„
Rasmus Nielsen, „		7	„	„
Anders Andersen „		5	„	„
Hans Andersen „		5	„	„
Hans Nielsen „		4½	„	„
Dorthe Niellses (som Haffen-Reffuer bruger), Jordeg.		8	„	„
Nock giver Dorthe Niellsis af en Fæstegd. til Odensegd.		1½	„	„
Jørgen Nielsen do.		8	„	„
Jørgen Hansen do.		4½	„	„
Christen Raffin, Jordegen		4½	„	„
Jep Hierresen, Øde og afbrudt „		5	„	„
Hans Lauritzen „		4½	„	„
Niels Andersen „		8	„	„
Jørgen Hansen, Øde (hører til Kirken)		5	„	„
Pouffuel Jørgensen, Jordegen (Kom. Haffin Reffuers)		9	„	„
Hans Hansen (hører til Dalum)		6	„	„
Jep Madsen Knarreborg		3	„	„
Christoffer Nielsen		3	„	„
Anders Søffrensen, øde og afbrudt (St. Knuds Kloster)		7	„	„
Hans Petersen i Mosegaard til Lundegaard		8	„	„
Peder Huid		8	„	„
Niels Ibsen		3	„	„
Jørgen Andersen Greffue		9	„	„
(Skov til for'ne Tjenere — 40 Svins Olden)		1½	„	„

TJENERE TIL DE BIELCKER:

Jens Nielsen	5	"	"
Maarten Andersen	5	"	"
Bagere Skov — 30 Svins Olden —	1	"	"
Jep Andersen	4 $\frac{1}{2}$	"	"
Hans Raffn	1 $\frac{1}{2}$	"	"
Rasmus Hansen	1	"	"

Usellhuusene bygt paa de Jordegnes Grund:

Mads Hansen, af et Hus paa Ras. Greffues Grund
 Anders Nielsen paa Anders Andersens Gaards Grund
 Johan Skomager, et Hus paa Hans Andersens Gaards Grund
 Jørgen Jørgensen Strøger paa Haffn Reffuers Gaards Grund.

Huse til Ottensegaard:

Jens Hansen Smed, Peder Søffrensen og Peder Gregersen, øde og albr.

Til Dalum Kloster:

Christen Andersen et Hus

Jordløse Huse paa de Jordegne Bønders Grund:

Hans Skomager paa Hans Andersens Gaards Grund
 Rasmus Rasmussen paa Ras Poulsens " "
 Rasmus Nielsen " " " " "
 Anders Skræder paa Anders Andersens " "
 Jørgen Rasmussen paa Mons. Haffn Reffuers "
 Jørgine Rasmussen " " " "
 Maren Nielses paa Ras. Nielsens Gaards "
 Dorthe Hans Lauritzen paa " " "

Alt dette er summeret op paa følgende Maade:

1 Kongelig Maj. Heelgaard, 4 adelige Heelgaarde, 17 Kgl. Maj. Halvgaarde, hvoriblandt er en Kirketjener, og tre af dem er øde, 6 adelige Halvgaarde, 4 Kgl. Boell, et af dem er Degneboellg, 4 adelige Boell (som er mindre end 4 Tdr. Korn), 18 Kgl. Maj. Huse, hvoraf 1 er øde; og ere næsten bygt paa de Jordegnes Grund. Her foruden en Kgl. Maj. Præstegaard og Kongens Tiende, som er til Ottensegaard og er 18 $\frac{1}{2}$ Tdr.

Bog Øe: Tjener til de Biellcker, Hr. Rasmus i Langsted bruger Jorden, er ellers øde: Hartk. 10 — 3 — 1 — 1, paa Wæden er Skov til 200 Svins Olden, Hartk. 8 — 2 — 2 — 2.

Skielhuuss: Anders Gregersen 1 $\frac{1}{4}$ Tdr., 12 Svins Olden = 1 $\frac{1}{2}$ Tdr.

Thalderup: Anders Nielsen, Hartk. 16 $\frac{1}{2}$ Tdr., i Thalderup Lykke er Skov til 60 Svins Olden (og har Græs paa det halve af Wæden).

Holme haffue: Peder Ibbzen = 12 Tdr.

Store Appe: Lauritz Nielsen, hører til Dalum = 7 Tdr. Hartk.

Høigsholt: Tjener til salig Hr. Jørgen Brahes Arfuinger. Manden her paaboede er død og Gaarden er øde; Landgilden var aarlig 1 Td. Smør, 32 Skp. Havre, Skov til 50 Svins Olden, Hartkorn 16 Tdr., 2 Fdk., 2 Alb. — Tønden = 65 Rdl. For'ne Gaard bruges af en Hollænder og føder derpaa om Sommeren 80 Køer.

1660 17/3 ihjelslog Niels Ibsen (ogsaa kaldet Niels Brylle) i Tommerup Hans Lauridsen paa Tommerup Mark. Det forholdt sig saaledes: Hans Lauridsen har anfanget Klammøri med Niels Brylle, da han er bleven tilspurgt, hvorfor han havde ihjælslagen Nielses Svin og det siden i Busken henslæbt; der strax uden nogen anden Aarsag har H. L. søgt N. B. ind paa Livet med en Kniv, som var dragen og blodte, saa han derover er været forarsaget sig »meisten« at nødværge, hvor da H. L. af en ond og urolig Samvittighed frivillig udløber i et Kjær, og sig der haver druknet og ombragt.

Efter de afgivne Vidnesbyrds Indhold, og da det ikke i nogen Maade for os bevises, at H. L. da han er bleven synet, enten er været blaa eller blodig efter Synsmænds Afsigt, vide vi ikke rettere derudi at vidne og sværge, end N. Brylle bør for denne Sag og Tiltale i alle Maader fri at være, og den berygtede hendedøde H. L. at ligge paa sin egne werche.

Iøvrigt fortæller Vedel Simonsen om Svenskekrigen i Tommerup: »Da Fjenden kom til Gaarden Nr. 9 i Tommerup, fandt de der en stor Kiste med Malt, som endnu er til (1832), og ledede uden videre deres Heste ind til Kisten i Stuen og lode dem der fortære Maltet; dog var der i samme Gaard et forlorent Lag i Loftet, ved et saakaldet Udskud, hvor der laa noget Rug, som Fjenden ikke fik opdaget, uagtet de undersøgte alt meget nøje, ja! endogsaa med deres Sabler stak op i det saakaldte Hellefag under Taget; Manden var ved Fjendens Ankomst løbet ud i Marken til et Sted, der laa saa højt, at han derfra kunde se sin Gaard; her borede han sig ned ved Siden af en Banke og boede der i lang Tid, tilfreds med sit kolde, fugtige Opholdssted, naar han blot kunde se sin Gaard og redde Livet. Fjenden kom hver Aften tilbage til denne hans Gaard, men rejste igjen hver Morgen, og naar de saaledes vare borte, og der altsaa var Fred, gik Konen, der var bleven tilbage i Gaarden, ud til et Træ, som stod ved Haugegjærdet, vinkede med Forklædet eller bandt et Klæde paa en Kjæp for at give Manden Tegn, at hun endnu var levende, og lagde derpaa en eller flere Kager ved

Træet, som han om Natten kunde hente, og som hun havde bagt af Rugen i det forlorne Lag, den hun under Fjendens Fraværelse malede paa en Haandkværn, æltede i tynde Kager, ristede over Ilden og gemte til given Lejlighed — indsvøbte i et gammelt Klæde — i det Hul, som almindeligvis findes ved ethvert aabent Ildsted hos Bønderne, og som, fordi det sædvanlig er fuldt af Aske, kaldes Askehullet. Med disse Askekager ernærede hun saaledes sin Mand, der først lang Tid efter, da Urolighederne aftog noget, vovede at vende tilbage til sin Gaard. Hans Nabo i den saakaldte Fugleggaard, der var en ung rask Mand, var derimod forbliven i sin Gaard, men ham tvang Fjenderne til — formodentlig som Vejviser og Lastdrager, — at følge med sig paa deres Streiftog, hvor de plyndrede Penge, Kostbarheder, Klæder og Fødevarer, baade for sig selv og deres Heste, skare Sengklæderne op og rystede Fylden ud og brugte Overtrækket til Hestedækkener; saaledes gik det hver Dag, den ene Dag til den ene og den anden Dag til den anden Side, vilde man ikke lukke alle Kister, Skabe og Døre op for denne vilde Hær, saa brøde de det selv op eller sloge det itu og kun faa lykkedes det at narre dem ved at tage Vinduerne af, sætte Møgsæder i Hullerne og ved andre slige Midler indbilde dem, at Gaarden alt var plyndret. — I slig en Færd maatte den omtalte unge Mand i lang Tid nødtvungen deltage; men en mørk Aften kom de igjennem en Skov, og her fandt han Lejlighed til, — skjønt han red tæt ved Siden af dem, — at tage fat paa en Gren og lade Hesten løbe bort under sig og siden at glide ned i en Tornebusk, som stod under Træet, vel snusede nogle Hunde, som Fjenden, da de savnede ham, havde udsendt paa Spor, omkring paa Jorden ved siden af ham, men da de formodentlig alt forud havde kjendt ham, saa gjøede de ikke og saaledes undslap han lykkelig (meddelt af Lærer Larsen i Tommerup).

Beboerne af de saakaldte Usselhuse her i Sognet anstillede selv en frivillig Ødelæggelse af deres undværligste Sager, for at det skulde se ud, som Svenskerne alt havde været der. Og at de maa have anstillet samme paa en skuffende Maade, maa man deraf slutte, at Svenskerne ved deres Ankomst og Skuet af den totale Ødelæggelse selv skulde have givet dem Navn af Usselhuse, et Navn de til vore Dage har beholdt. (Meddelt af Ringe).

Sognepræstens, Hr. Claus Lauritzens Skjæbne i denne Krig fortælles paa forskjellige Maader; nogle fortæller saaledes, at da man i Tommerup hørte om Svenskernes Ankomst, rejste Præsten bort, vilde ogsaa have haft sin Kone med, men hun vilde ikke forlade Hus og Ejendom og blev altsaa tilbage. Han derimod iførte sig nogle gamle Klæder, satte sin Kusk midt i Vognen, den han selv kørte, og omendskjønt han ikke langt fra Præstegaarden mødte den ankommende Fjende, lod den ham dog — formodentlig fordi den saa, at Vognen var tom — uantastet drage videre. Andre siger derimod, at Præsten gik tilfods,*) og atter andre, at han blev hjemme, og da Fjenden vilde vide hans Penge m. v., og han nægtede at have nogen, blev han paa det mest barbariske behandlet, idet de endog stak Naale i hans Fødder, bandt ham saaledes barfodet til Halen af en Hest og slæbte ham med sig til Edsbjerggaard, omtrent $\frac{1}{4}$ Mil fra hans Hjem; men da han selv ved denne Marter ikke lod sig bevæge til Bekjendelse, omsider her lod ham løbe. (Det modsigende i disse forskjellige Traditioner lader sig maaske deraf forklare, at der fandt 2 svenske Hovedplyndringer Sted, en ved deres Ankomst til Landet og ved deres Afmarsch til Nyborg; det ene kunde altsaa have fundet Sted ved hin og det andet ved denne. Ikke engang saa vel gik det hans stakkels Kone eller Ingeborg Hr. Clausens, som hun efter Tidens Skik i Almindelighed kaldtes; thi da Fjenderne ikke kunde finde i Gaarden, hvad de søgte, og hun heller ikke vilde bekjende eller vide af noget at sige, hængte de hende op i Skorstenen og lagde Ild under hende, ja, opskar hende tilsidst endogsaa Brysterne. Da de nu endelig drog bort fra Præstegaarden, og Nabokonerne, som havde hørt denne skrækkelige Tildragelse, kom snigende ind i Præstegaarden for at se til hende, fandt de hende i Sengen, hvor hun klagede og gav sig ynkeligt og sagde til dem i en bebreidende Tone: »Ja, nu kunde I komme til mig, men i min største Nød forlode i mig,« hvorimod hun taknemmelig henvendte sig til en lille Hund (Robin ved Navn), som ikke var veget fra hendes Side og nu sad ved hendes Seng og peb og jamrede sig: »Og du gode Robin!« Dog selv i denne gyselige Tilstand fik hun ikke engang Lov til at dø med Ro, men nye indtrængende Fjende-Sverme synes at have foranlediget hende til, saa gyselig mishandlet og skændet som hun var, endnu at søge Redning i Flugten; idet mindste skal Præsten ved sin Hjemkomst have fundet hende ihjelslagen i Brygersdøren med en Bismær.

Forunderligt er det iøvrigt — fortsætter Vedel Simonsen — at en saa rædsom Begivenhed, der er bekjendt over det halve Fyen, ikke har været at bringe til fuldkommen historisk Vished. Kirkebogen omtaler ikke hendes Død. Gravstenene over hende og hendes Mand siger vel, at hun døde 6/11 1659 (hvoraf man altsaa ser, at det var i den sidste Plyndring, hun udstod Døden), men af 2 Linier paa samme, som maaske have indeholdt Oplysninger om Dødsmaaden, kan kun læses Ordene: Guds Haand.

Og paa en Tavle i Kirken af 1662, hvorpaa hun og hendes Mand findes afbildede, og hvorom man har den Beretning, at da hun den Tid alt var død, blev hun malet efter hendes Søster, som skal have lignet

*) I Vibergs Præstehistorie hedder det, at Præsten skal være flygtet bort, forklædt som Røgter med et Aag og Spande over Skuldrene, og at Hustruens Ulykke var, at hun ikke havde Lyst til at følge ham i saadan simpel Dragt.

hende meget, og den Tid holdt Hus for Præsten, er den Inskription, hvoraf man ellers rimeligvis turde have lovet sig Underretning, ligeledes udslettet.

Om den omtalte Begivenhed findes imidlertid — hvad Vedel Simonson ikke har kjendt — følgende i Biskop Birkerods Dagbog for 19/11 1659: »Paa Præstekonen i Tommerup øvede de fremmede Krigsfolk særdeles en cruel Stykke; thi de stoppede Svovl ind i hendes Næseboer og stak Ild deri, pinende hende saaledes jammerligen til Døde.«

Om den omtalte »Tavle« hedder det i Synsprotokollen 1858: Et Epitafium over en Præst og hans Kone findes i Choret. Sagnet lyder derom, at disse Præstefolk i Svenskekrigen skulle være blevne haardt mishandlede, især Konen. Epitafiet bærer Aarstallet 1662 og har over Pladen, hvorpaa Ægteparret findes i knælende Stilling, Inskription: »Vita mihi Christus morter (?) mihi nil nisi luerum« (det at leve, er mig Kristus og at dø en Vinding. Filipp 1 21) og under Pladen: »Viximus in mundo. Num frustra? Non. Mala mundi temnere nam doeti. Viximus in Domino.« (Vi har levet i Verden. Mon forgæves? Nej. Thi vi har lært at foragte Verdens Onder. Vi har levet i Herren.) Selve Pladen er nu meget forfalden, det vil sige: det paamaalede er stykkevis falden af. Maa Epitafiet derfor borttages? — 1859 hedder det: Bemærkningen om Epitafiet gjæntages fra forige Aars Syn.

Den saa fordelagtig bekendte Rigsadmiral Henrik Bjelke, der under Svenskekrigen gjorde Landet og Kongen store Tjenester, og som umiddelbart efter Krigens Afslutning købte »de svenske Herres« Gods i Danmark, fik som Gave Skøde af Kronen 8/7 1667 paa Kronens Andel af Kongetienden af Tommerup og Verninge Sogne. Og endvidere fik han 24/8 1671 Skøde af samme paa jus patronatus bl. a. til Verringe, Tommerup og Brylle, der laa i Odensegaards Amt, saalænge det bliver hos ham, hans Børn og Descendenter med ovennævnte Kirkers Korn og Kvægtiender og Herligheden til Præstegaardene og Degneboligen, saavel som al anden Kirkernes aarlige Indkomst, samt Kaldsretten — imod, at han afstod sin Fordring, der var paa ligeved 4000 Rdl. Tommerup Kirketiende var 18 Tdr. 4 Skp. Hartk., og Tommerup Kirkegodstiende var 5 Tdr. 4 Skp. Hartk., alt beregnet til 25 Rdl. pr. 1 Td. Hartk.

At Tommerup Sogn har lidt ganske overordentlig under Svenskekrigen er her mange slaaende Beviser paa, men dog maaske mest ved den Hungersnød og Pest, som Krigen førte med sig. Et talende Vidne i denne Sag er den gl. Kirkebog, som allerede er paabegyndt i 1646. Af denne fremgaar det, at der i Aarene 1655, 56 og 57 ialt er begravet 23 Personer eller ca. 8 i Gennemsnit, medens der i 1658 er begravet 17 og i 1659 ogsaa 17, og endelig i 1660 er der begravet 60 Personer eller 10 Gange saamange som i de efterfølgende 5 Aar, 1661—65, da der kun begravedes 31 eller ca. 6 om Aaret. Det er noget, der virker, naar Død og Pest, Hunger og Krig raser i den Grad, at der paa eet Aar tages 10 Gange saa mange som almindeligt. Derfor intet Under at Krigen ogsaa viser Udslag paa anden Maade.

I Synsvidne efter Svenskekrigen 1660 siges. Af det i Odense liggende Bøndergods var de 10 Gaarde i Tommerup hvoraf de 6 var øde, tre af disse afbrudte og to til Dels afbrændte.*)

I 1661, 22 og 23/8, takseredes Sct. Hans Klosters Gaardes Brøstfældighed i Tommerup, hvor 14 Gaarde var mere eller mindre øde og 1 Hus ganske afbrudt, og samme Aar Sct. Knuds Klosters Skove i Tommerup Skovmaal, som tilforn og i langsom Tid ikke har været uden ringe Skov paa, er afhuggen og forstiffuet, saa det ringe beholden er, det ikke er for Skov at regne, men nogen faa Staber, Thopen er afhuggen.

Og 28/7 1663 synedes Sct Hans Klosters Gaarde i Tommerup igjen, og da var der endnu 5 øde Gaarde. Samme Aar den 13/10 afgaves Beretning af Mænd, som havde synet Henrik Bielkes Skovparter, og de siger: I Bogaae Lyche fandtes olden til 3 Svin og Een Egestabe og ehn Bøgestabø, som berettes at være Peder Møller i Boghaa udvist til Bygningstømmer.

Hvor mærkeligt nær de gamle Forhold er os, faar man et lille Indblik i, naar man læser Kronens Skøde til Landsdommer Jens Lassen paa Dalum med Bøndergods af 1/5 1662 og faar da bl. a. 1 Helgaard, 2 Bol og 1 Hus i Tommerup tillige med »Store Appe«. Om denne sidste Gaard siges det, at den sammen med alle de yderste, store Gaarde i Brylle, Brændekilde Sanderum og Ubberud Sogne ligger i en stor Skov, som kaldes »Hestbiørg Skov«.

Grænsen mellem Dalum Klosters Gods og de »svenske Hærrers Gods« har altsaa været her, idet Baagegaard, Tallerup og Højsholt hørte med til det sidste. Men mærkeligt er det, at Store Appe alene af Tommerup »store Skovlaug« er kommen til Dalum. Endvidere skøder Kongen 7/9 1664 til Borgmester og Raad i Odense paa Byens Vegne 6 Ejendomskaarde, 3 Gaarde, 1 Hus, og 2 Gadehuse i Tommerup, hvoraf det ene bruges af Bonden i Moesegaard sammen med en anden Mand. Og 1664, 19/12, skøder Kongen til Generalproviantmester Hans Villumsen bl. a. i Tommerup 1 Gaard, som laa under St. Knuds Amt og 4 Ejendomskaarde, hvoraf de 2 delvis nydes frit, den ene ad vitam og derfor kun regnes for 2/3, og 2 Fæstegaarde. Alt dette sidste laa under Odensegaards Amt!

*) Fyenske Samlinger X 19 f.

I 1664, 19/10, fik Kongen ved Mageskifte med Hannibal Sehested til Ivernæs bl. a. i Tommerup 3 Gaarde (antagelig af det svenske Gods); der var Olden til XL Svin, men der synes kun, at være 1 Mand til at svare Afgift, og han skulde svare 1 Td. Smør.

Borgermester og Raad i Odense skøder 17/5 1665 til Raadmand Peder Pedersen i Odense bl. a. i Tommerup en Gaard, som Jørgen Nielsen paaboer. Da Jens Lassen 11/11 1672 pantsætter sit Gods, er deri indbefattet i Tommerup Hans Andersens, Lauritz Jørgensens og Jørgen Sørensens iboende Gaarde:

Henrik Bielcke har 1673, 20/3, følgende Gaarde i Tommerup Rasmus Hansen Drud, Anders Andersen og Rasmus Hansen.

Ogsaa i gl. Dage maatte man døde en Del Skatter, og bl. a. havde Regeringen funden paa en saakaldt »K o p og K v æ g s k a t«, som gik stærkt i Detail, saaledes maatte Jørgen Greve i Tommerup 1683 betale følgende, nemlig for sig selv og Hustru 4 Mk. 8 Sk., 1 Karl 12 Sk., 2 Piger 1 Mk. 8 Sk., 4 Heste 2 Mk., 2 Ungnød 6 Sk., 6 Faar og Lam 6 Sk., 2 Svin 2 Sk., 2 Vædre 2 Sk., 2 Klode 8 Sk., 2 Mk., 3 Aars Stude 1 Mk., 4 Køer 2 Mk., 1 Bi-stade 4 Sk. — Ialt 2 Rdl. 1 Mk. 8 Sk. Her faar man oplyst baade, hvad han ejede og maatte betale, og saaledes for alle i Sognet.

Den 20/6 1677 klagede Niels Ibsen i Thobo paa sin Svoger, Christen Poulsen i Høyholt, hans vegne over Mads Andersen og Rasmus Andersen i Tommerup, som sidst forleden den 11. Juni hawer liggen i wege og Skiul for bemelte Chr. P. paa nans farne Weg fra Thommerup og til hans Hus og Hjem.

MATRIKELEN AF 1688 FOR TOMMERUP SOGN

Gmlt. Hartkorn, Ny Hartkorn.

Proprietairernes Navne										Brugernes Navne
Nr.	Tommerup By	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	
1	Selvejer	5	5	—	—	4	2	3	1	Hans Hansen
		Svins Olden						2	1	
2	Peder Lerche, nu Vincens Lerche, Selvejer	9	—	—	2	9	3	3	2	Rasmus Poulsen
		Svins Olden						3		
3	Selvejer	4	7	1 ¹ / ₂	—	4	5	1	—	Hans Mortensen
	Har af Nr 5: 6Skp. 1Fjk.	Af Skouen						3	—	
4	Sct. Knuds Kirke, salig Rigers Admirals Arvinger, Selvejer	5	5	3 ¹ / ₂	—	5	7	1	—	Rasmus Hjulmand (tilforn Anders Andersen.)
		Svins Olden						2	2	

Gmlt.Hartkorn, Nyt Hartkorn.

Proprietairernes Navne										Brugernes Navne	
Nr.	Tommerup By	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.		
5	Salig Rigers Admirals Arving.	Selvejer	10	4	2	—	11	—	—	2	Rasmus Hansen
					Svins Olden				2	2	
6		Selvejer	7	2	1	—	7	3	2	2	Rasmus Nielsen
7		Selvejer	4	6	—	—	5	5	1	—	Anders Ibsen Vid
					Olden				—	2	2
8	Salig Rigers Admirals Arving.	Selvejer	4	7	1 $\frac{1}{3}$	—	4	7	—	—	Morten Hansen
					Olden					2	2
9		Selvejer	4	7	1 $\frac{1}{3}$	—	5	1	3	2	Jens Nielsen
		Af Nr. 27: 2Skp. 2Fjk.			Olden				2	2	
10	Salig Rigers Admirals Arving.	Selvejer	1	4	2	2	1	5	1	1	Hans Andersen
11		Selvejer	—	—	—	—	—	7	—	1	Joh. Lorenzen Deign af Nr. 5: 4Skp. 1Fjk.
12	Præstegaarden		—	—	—	—	6	6	2	—	Hr. Jørgen Jensen
					Olden				—	1	1
13	Selvejer		9	3	—	—	8	5	2	1	Jørgen Greve
					Olden					2	1
14	Tallerupgaard.	Selvejer	3	—	—	—	2	1	1	—	se Resten til Nr. 17
					Olden					2	Christoffer Nielsen
15	Selvejer		6	3	—	—	4	7	1	—	Jep Rasmussen
					Olden					3	—
16	Selvejer		8	2	2	2	8	1	—	1	Morten Andersen
					Olden					2	1
17	Selvejer		3	2	2	2	2	7	2	1	Jep Madsen
					Olden					1	1
18	Jens Lassen.	Selvejer	8	—	—	—	7	4	1	—	Har af Nr. 13=1 Td. 2Sk. og Nr 27=6Sk
19		Selvejer	3	—	—	—	1	7	—	—	Hans Pedersen
20	Selvejer		8	5	3	1	8	4	1	—	Niels Ibsen
					Olden					1	1
21	Selvejer		9	3	—	—	7	2	2	—	Maren Hafenrefers
					Olden					3	2
22	Maren Hafenrefers Tallerupgaard		1	2	—	—	1	—	3	—	tilf. Dorthe Nielses
			3	6	—	—	3	2	1	—	Peder Falenkam
					Olden					2	1
23	Tallerup		6	5	—	—	5	3	1	—	tilf. Dorthe Nielses
					Olden					3	—
24	Maren Hafenrefers	Selvejer	4	7	3	1	4	7	3	2	Hans Clausen.
					Olden					2	1
25			4	6	1	1	5	4	2	1	Hans Nielsen
					Olden					2	2
26			5	3	3	1	3	7	1	1	Stefen Nielsen
					Olden					3	—
27	Selvejer		5	2	3	1	4	7	1	—	Johan Hierriigen
					Olden					3	—

Gmlt. Hartkorn, Nyt Hartkorn.

Proprietairernes Navne					Tdr.				Skp.				Fjk.				Alb.				Brugernes Navne
Nr.	Tommerup By				Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.	Tdr.	Skp.	Fjk.	Alb.									
28	Selvejer				5	3	3	1	4	—	3	—	Hans Jørgensen								
							Olden				3	—									
29	Selvejer				9	2	—	—	6	1	2	—	Rasmus Hansen								
							Olden				3	1									
Store Appe: Kgl. Majst.																					
	Selvejer				7	—	—	1½	8	—	1	2	Hendrich Andersen								
							Olden														
Baage- gaard:	Salig Rigens Admirals Arvinger	Selvejer			10	1	1	1	7	5	3	—	Peder Andersen								
		Af Tomrup																			
		Væde																			
		3 Tdr. 3 Skp.					Olden				4	1	1								
Schel- huset:			til			2	1	—	—	2	3	1	2	Heraf til Baagegrd.:							
			Baagegaard			—		Olden				1	1	1	1-3	. . . Tallerup					
Talle- rup:						14	7	1	1	9	4	—	1	Hans Olufsen							
						Skov til															
						2	4	—	—	—	7	1	—								

Holme Hauge: Verninge

Bg.	11	7	1	1	8	3	2	1	Jørgen Henriksen			
				Olden				3	—	tilforn Peder Ibse		

Major Petersen af
Tommerup Væde i Brænde-
Kilde Sogn 2—3—2—1.

Summa:												
Præstegaarden					6	7	3	2				
Bøndergods					192	—	4	—	2			

Ejer:	Husmænd:	Ingen Jord.
Falenkam:	Christen Høg	
	Mads Bødker	
Anders Hvids Grund:	Rasmus Bødker	
Sct. Knuds Kirke:	Zander Andersen	
Rasmus Hansens Grund:	Anders Jørgensen	
Rasmus Poulsens Grund:	Peder Skræder	
	Rasmus Skræder	
	Niels Skomager	
	Christoffer Hansen	
Præstens Grund:	Rasmus Madsen	
Sct. Knuds Kirke:	Jens Rasmussen Smed	

Ejer:	Husmænd:	
Jens Nielsen:	Niels Væver	Ingen Jord.
Rasmus Dinesen:	Anders Hansen	
	Anders Hansen Hjulmand	
	Rasmus Skomager	
Maren Hafenrefers:	Anne Anderses	
	Christen Jyde	
	Jens Pedersen	
Rigsadmiralen:	lille Rasmus Smed	
Morten Hansens Grund:	Niels Berthelsen	
Sct Knuds Kirke:	Rasmus Jyde	
Rasmus Poulsens Grund:	Rasmus Olufsen	
Hans Hansen:	Hans Nielsen	
Rasmus Hjulmands		
[Grund:	Anders Nielsen	
Rasmus Hansens Grund:	Niels Hvid	
Maren Hafenrefers:	Hans Strøger	

Morderske Wiiss haf. ofrfaldet hanem threlboeren og till red, Saa hand med Lifuer Nepelgen Er derfra kommen foruden Hannem En Deel penge Med Meere frakommen.

Den Kgl. Oberførster Hans Backman over de Kgl. Skove i Odense Herred affholdt 1705 et Skovsyn, hvori han siger: I Tommerup By har Kongen 1 Ejendoms Rytter bonde, den hele By bestaar ellers af Proprietarie, Præste og andre ~~Bønder~~ 139 Tallerup er en Proprietaergaard og tilhører Peder ~~Bønder~~ 34 Har dejlig Skov. Men skal snart sælges. Store Appe i Gaard, En Lykke Kohauge, En Lykke Møllebjerg, En Lykke Wosemark.

1718, 14/11, fik Christian Reiniche († 8/12 1746, 87 Aar gl.), fordum Løitnant af Kavalleriet, Fæstebrev paa Gaard Nr. 4 i Tommerup, men 1729, 24/1, gav Løitnant Reiniche til Monsr. havde han 27/9 samme Aar faaet Skøde fra Rasmus Hansens Enke, Maren Rasmusdatter, paa en Ejendomsgaard og 3 Huse i Tommerup, men 1729, 24/1, gav Løitnant Reiniche til Monsr. Frantz Arentzen Rauberg af Verminge, som skal giftes med hans Datter Rebeca, Skøde paa sin Gaard med 3 Huse i Tommerup.

Som et Vidnesbyr om Bebyggelsen i Sognet 1756, 14. 7., kan anføres Pastor R. Balslevs Underretning i den Kallske Manuscriptsamling paa det Kgl. Bibliothek, 377; hvor han skriver: »Sognet bestaar af den ene Bye Tommerup¹⁾, samt følgende enlige Steder: Holmehaug²⁾, store Appe³⁾, Tallerupgaard²⁾,

Baagegaard¹⁾, Skiælhuset, 2 Huse paa Weeden, Lysenborg, Mørkenborg, Høisholdt, Gorms Hus, Grambo²⁾ Huset og 7 Usselhuse.

1758, 8/10, lod Skovrider Claudi af Tommerup afhøre Vidner. Først fremstod Sognefoged Hans Kam af Tommerup. Han havde hørt i Skovriderens eget Hus ungefær i Jun. s. A., af Løitnant Hey, at denne vilde og kundel forbyde Skovrideren at komme i hans Lykker. Samme Tid og Sted har Sognefogeden hørt, at Løitnanten har truet med at slaa Arme og Ben i Stykker paa Skovrideren, naar han kom i Løitnantens Lykker. — Videre blev Vidnet udspurgt, om han ikke havde hørt Løitnanten sige, at han selv vilde og kunde jage i sine Lykker for Skovriderens Næse? Vidnet havde kun hørt Løitnanten sige, at han kunde skyde i sine Lykker, hvad han vilde, men han var ingen Liebhaber deraf. Om Vidnet ikke er bevidst, at Baagegaard og Talerups Gaarde, som Løitnant Hey ejer og beboer, ligger i og inden Hs. Maj.s Vildtbane? Jo! Om Vidnet ikke var bevidst, at Løitnant Hey havde udvist Skovrideren af en anden Mands Stol i Tommerup Kirke, hvor han nu og i mange Aar, ja, al den Tid han havde været Skovrider her i Distrikt, upaaanket og uformet har gaaet i Kirke, uden at anvise ham nogen anden Plads og Sted i Kirken? Var ham bevidst undtagen Udvisningen. Skovrider Monsr. Jens Hassing Vidne . . . (—Løitnant Hey havde baade en lukket Stol oppe i Koret, saa og 2de andre Stole i Kirken af de øverste Stole for sig og sine Folk) Hassing havde ikke haft Ordre til at udvise Madam Claudi af Kirkestolen, ej heller gjorde det, han fik med Løitnantens 2 Børn Plads hos hende«

1761 hedder det om Ryttergodset: Tommerup By har ikkun maadelig Over- men god Underskov. Store Appé har temmelig god Overskov, men ikkun maadelige Gjersel. Holmehaug: Er en god Gaard udi Tillæg, men ingen Herlighed af Overskov.

I Aarene 1745—62—65 og 69 raadede baade her i Sognet og andre Steder en frygtelig Kvægpset, af hvilken der i Tommerup allene i Aaret 1765 døde ca. 200 Stk. Kvæg. Derfor gan-

I Dansk Atlas 1774 var der her ¹⁾ 29 Gaarde og 68 Huse. ²⁾ tillige 1 Hus.³⁾ 5 Huse.⁴⁾ 1 Hus og ⁵⁾ 3 jordløse Huse. Her ser man en Udvikling. ⁶⁾ 1713 22/11 ægted Major Hans Henrich v. Grambow Enken efter Cancelliraad Wendtz, Margrethe Catharina de Hoppen paa Sandagergaard. Mon ikke denne Mand, som 1715 blev Oberstl., og som var Ejer af Sandagergaard, har givet Navn til Grambostedet i Tommerup?»

ske naturligt, naar der ifølge Kirkebogen 1773^{1/2} blev »helligholdt en Takke — og Bede Fært for Guds Velgjerninger, og deriblandt ogsaa denne: at Qvægsygen nu ikke mærkes mere i Hs. Majestæts Riger og Lande.«

Ved det Kgl. Rytterdistrikts Salg paa Fyen 14/11 1764 opførtes følgende Ejendomme i Tommerup Sogn, der ifølge »Iverzens Almennyttige Samlinger XXII. 99—169« blev kjøbt af omskrevne nye Ejere for de vedføjede Beløb.

Tommerup By.		Hartkorn		Skov- Land- Hus og Hov- skyld gilde ning								
Navne:		Nummer	Tønder	Skæpper	Fjerdingskar	Album	Fjerdingskar	Album	Rigsdaler	Skilling	Penge	
Af denne Gaard gives til Tommerup Kirke 80 Skp. Byg og 12 8 Penge }	Hierre Hansen	3	4	5	1	—	3	—	6	32	—	—
	Anders Petersen	14	2	1	1	—	2	—	2	87	—	—
	Peder Andersen	15	4	7	1	—	3	—	6	64	—	—
	Rasmus Andersen	17	2	7	2	1	1	1	3	95	—	—
	Rasmus Jørgensen	22	4	3	—	—	2	1	5	90	—	—
	Hans Rasmussen	24	4	7	3	2	2	1	6	72	—	—
	Niels Pedersen	23	5	3	1	—	3	—	7	32	—	—
	Hans Clausen	25	5	4	2	1	2	2	7	52	—	—
	Hans Hansen	28	4	—	3	—	3	—	5	56	—	—
	Rasmus Hansen Fugl	29	6	1	2	—	3	2	8	39	—	—
Husmænd:	Peder Hansen	—	—	—	—	—	—	—	—	3	32	
„	Niels Rasmussen	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	
„	Christen Pedersen	—	—	—	—	—	—	—	—	4	—	
„	Peder Rasmussen	—	—	—	—	—	—	—	—	2	48	
„	Degnen Møller et Selvejershus svarer aarl. Kjendelse*)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	64	
„	Niels Hansen	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	
Store Appe:	Hendrik Rasmussen	—	8	—	1	2	—	—	10	71	—	—
Holme Hauge:	Knud Andersen	—	8	3	2	1	3	—	11	38	—	—
Selvejere eller Bønde ejendoms Bønder	Anders Andersen	1	4	2	3	1	2	1	5	87	—	—
	Rasmus Hansen	2	9	3	3	2	3	—	12	75	—	—
	Jens Jensen	4	5	7	1	—	2	2	7	95	—	—
	Hans Jensen	5	11	—	—	2	2	2	14	78	—	—
	Anders Christensen	6	7	3	2	2	—	—	9	91	—	—
	Hans Hansen Kam	20	8	4	1	1	4	1	21	44	—	—
	Kamgaarden	21	7	2	2	—	3	2	—	—	—	—
	Poul Hansen	26	3	7	1	1	3	—	5	34	—	—
	Lars Andersen	27	4	7	1	—	3	—	6	64	—	—

*) Degnen Møller synes der ingen Plads at være til i Degnerækken. Han har vist været Degn i et andet Sogn.

Imidlertid var disse 8 Selvejere ajour med, hvorledes deres Kolegaer i Aarup og Vissenbjerg var sluppen for $\frac{1}{4}$ af Købesummen, og de Tommerup Mænd andrager derfor Kongen 4/3 1767 om at nyde samme Ret som Vissenbjerg Selvejere, og paa Henrik Billes Forslag af 7/1 1769 resolverede Kongen 14/2 1769: „Vi ville efter Omstændighederne og af særdeles Naade eftergive disse 8 Selvejer Bønder af de for deres paaboende Gaarde ved Aktionen udlovede den ene fjerde Deel.“ Den Gevinst kom de let til.

Ovenstaaende Ejendomme blev tilslagen nedennævnte:

I Tommerup By:

	à Td. Hartk.	Tdr.	Skp.	Fdk.	Alb	Rdlr.	sk	Sk.
Major Petersen, Tallerup	342 Rd.	4	6	—	— ialt	1624	3	—
do.	183 „	2	1	1	2 „	398	2	7
Justitsraad Baar	246 „	5	—	—	— „	1230	—	—
Beboeren	261 „	2	7	3	2 „	780	1	11
Justitsraad Baar	191 „	4	3	2	1 „	849	3	5
do.	224 „	5	4	—	— „	1232	—	—
Major Petersen	180 „	5	2	—	— „	911	1	8
Justitsraad Baar	220 „	5	5	1	— „	1244	2	4
Msr. Drejer i Munchemølle	260 „	4	1	2	— „	1088	4	8
Beboeren	400 „	6	2	1	2 „	2520	5	—

Huse:

Peder Hansen, Beboeren	110	—	—
Niels Rasmussen do.	130	—	—
Christen Pedersen, til Major Petersen	141	—	—
Peder Rasmussen, Beboeren	119	—	—
Degnen, er et Selvejerhus			
Tilslagen begge Beboerne for	20	—	—
Niels Hansen, Beboeren	51	4	—

Selvejerne sammesteds:

samtlig Mændene . . . à Td. 165 Rd. — 63 5 1 1 10505 — —

Store Appe:

Beboeren à Td. 300 Rd. — 8 — 1 1 2412 — 3

Holme Haugegaard:

Beboeren à Td. 500 Rd. — 8 4 1 1 4270 5 —

Kongetienden:

som er Hs. Majestæt under Distrikt forbeholden.

Tommerup Sogn:

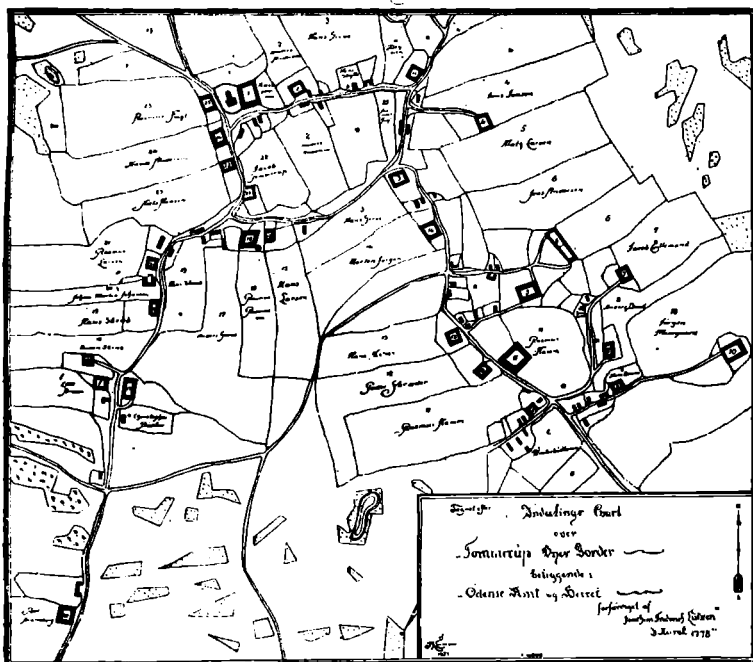
Leutnant Petersen, Baagegaard 18 Tdr. 4 Skp. Hartkorn 4200

er bortfæstet til 1. Maj 1766 for en aarlig Afgift

af Rug 7 Tdr. 5 Skp. $3\frac{1}{4}$ Fjk.
af Byg 7 „ 5 „ $3\frac{1}{4}$ „
af Havre 5 „ 1 „ $3\frac{1}{2}$ „

I »Danske Atlas« for 1774 anføres, at der i Tommerup Sogn er i selve Byen 29 Gaarde, 68 Huse, Store Appe: 1 Gaard og 2 Huse, Baagegaard: 1 Gaard og 1 Hus, Skielhuset: 1 Gaard,

Tallerup: 1 Gaard og 5 Huse, Holmehaug: 1 Gaard og 3 smaa Huse uden Hartkorn.

INDELINGSKORT OVER TOMMERUP BY.

Som en ret god Illustration til, hvorledes et Husmandshus saa ud paa den Tid, fremsættes her et Avertissement i Odense Ads. Cont. Efterretninger for 1775 i No. 9: »Det Huus i Tommerupe, som nu beboes af Præsteenken, Madame salig Hr. Lars Schiøllø, er under Haanden at faa til Kjøbs; de Lysthavende vilde derom adressere sig til dets Ejere, velbemelte Madame Schiølle, for med hende om Kjøbe-Summen at accordere; Huuset, som nær ved Kirken er beliggende, er i god Stand, bestaar af 7 Fag, vel indrettet med 2de Stuer, Kiøcken, Spisekammer og Kielder, foruden aparte Bygninger til Tørv og Brænde; ved Huset er godt Vand og fornøden Hauge til Kiøkken-Urter, hvorudi er 10 St. rare Frugt-Træer og en liden, men meget god Humleplætt, som alt paa Stedet nærmere kan erfares, og Huuset kan til 1ste Maj faaes til Beboelse!« — Se, det var en lang

og indgaaende Beskrivelse af saa ubetydelig en Ejendom. Et saadant Avertissement vilde i vore Dage koste ligesaameget, som Enken sikkert den Gang fik for hele Huset. — Se ovenstaaende Priser for Hus ved Auktionen.

Efterskrevne giver udmærket Indblik i de landøkonomiske Driftsmaader paa hin Tid, ligesom de mange Navne vil være velkomne som Bindeled for mange af de gamle Familier i Byen.

Udskrift
af Ravnebjerg Herreds Skøde- og Pantebog,
1770—85, Fol. 212.

Torsdagen den 25de Martii 1773 blev inden Ravneberg Herrets Tings Ret læst følgende

Forening:

C J. mus 24 Sk. — 1771.

Vi samtlige Hartkorns Beboere i Tommerup Bye ere saaledes med hverandre contraheret og forenede angaaende vores Markers Drift for Fremtiden, at vi deeler den ene Mark, Tofte-Marken kaldet, i tvende Deelee med et nejt Heign fra Vestervangs-Gierde indtil Høysholt-Skov, som gaaer imellem Præstegaardens og Anders Andersens Fælle-Maal, dernæst imellem Præstegaardens Fælle-Maal og Rasmus Fugls Hingels Maal, videre over Brøden indtil imellem Præstegaardens og Rasmus Fugls Dyndemoesebieerge Maal, saa vi altsaa faaer 6 Marker her til Byen i det Stæd ve tilforne har ikkun haft 5; hvilke alle faaer 3 Aars Drift og 3 Aars Hvile paa følgende Maade: Westerwong og Hæstehaugen drives hver i 3 Aar og er Koegang i 3 Aar; Nørre Marck og den første Deel af Tofte-Marken nærmest Bye drives og i 3 Aar hver og er Fælle i 3 Aar. Nabbe Marck og den bageste Deel af Tofte-marken drives ogsaa hver i 3 Aar, og i 3 Aar bruges efter eenhvers Godtbefindende og Fornødenhed til Tøjre-Beed og Høbierring og tillige holdes i Fred indtil Rug-æuret opgives, saa at naar noget Creaturer gaaer løs af Vaade, betales derfor 2 β, men skeer det med Ejerens frie Villie, betaler hand 2 ½, og tøyres der over paa anden Mands Grund, betales for et heelt Sæt 8 β, for et halvt Sæt 4 β og for een Faun 2 β. I den Mark, som

saaes, maae intet Creatuur tøyres. Dog undtages her fra Lykken, som bliver een aarlig Mark, der aarlig holdes i Freed til Høebierring, Sæd og Tøyrebeed efter eenhvers Fornødenhed og Behag. Tommerup Skov bliver som hidtil brugt til aarlig løs Græsbeed. Eske-Haugen bruges fremdeeles som hidindtil. Efter denne Indretning begynder vi nu til førstkommende Foraar at tage den bageste Deel af Tofte-Marken i Brug til Byg og Boghveede. Aaret derefter den forreste Deel af samme Mark, det 3die Aar Westervong, det 4de Nabbe Marck, det 5te Nørre-Marck og det 6te Hestehaugen.

At dette ubrødelig imellem os skal holdes bekræfter vi hermed ved vores egne Hænders Underskrift og tillige har formaaet de tvende Mænd Niels Rasmussen og Peder Nielsen, begge her af Byen, med os til Vitterlighed at underskrive.

Tommerup den 24de Septbr. 1771.

R. Balsløw.

Anders A. A. S. Andersen. — Jens I. I. S. Jensen. — Jens Rasmussen. — Hans Hansen. — Jeppe Rasmussen. — Jacob Sørensen. — Jørgen Hansen Mosegaard. — Hans Larsen. — Anders Christiansen. — Rasmus Hansen Kam. — Peder Andersen. — Hans Nielsen. — Morten Jørgensen. — Hans Andersen. — Hans Larsen. — Rasmus Jørgens Enke Karen Rasmus Datter. — Anders Jørgensen. — Poul Rasmussen. — Rasmus Larsen. — Jørgen Hierresen. — Hans Rasmussen. — Anders Pedersen Schræp. — David Marcussen. — Hans Larsen. — Hans Hansen. Til Vitterlighed efter Begiering underskriver: Niels N. R. S. Rasmussen. — Peder P. N. S. Nielsen. —

En d n u findes paa denne Foreening skrevet følgende:

Mens angaaende disse tvende underskrevne Mænd navnlig Rasmus Hansen Fugl og Niels Andersen, dennem tillægges hver et Høve(d)s Græsning i Boegangs Marken i de tre Aar som Nabbe Marck holdes til Tøyer Mark til at bøde paa den ringe og slette Græsning, som de i denne Tøyer—Marck haver, og paa denne Maade finder vi os fornøjet og denne foromskrevne Foreening tillige med vores andre Naboeer tilstaaer og underskriver.

Rasmus R. H. S. Hansen Fugl. — Niels Andersen.

Vi mærker nu, at den nyere Tid er ved at bryde frem, bl. a. paa, at 11/9 1777 udvælges Selvejer Lars Christian Poulsen i Naarup og Gmd. Christen Pedersen Tingberg i Verninge til at vurdere og taksere Jorderne i Tommerup til Udskiftning.

En ret betegnende Karakteristik giver følgende Klage fra Pastor Balslev til Provsten over Skolevæsenet i Tommerup 1778: »Ved et Møde 6/5 i Tommerup Skole klagede Præsten over, at Skoleholderen og hans Kone gav Forargelse ved deres Uenighed, og over, at Skoleholderen betjente sig af sin Stedsøn, Jens Bager, til at læse for Børnene. Præsten havde forbudt dette. Jens Bager« uordentlig, havde besvangret en Pige etc.—«.

Som Grund til Uenigheden anførte Skoleholderen: Konen tillukke for ham Spisekammer, Skabe og Loftet, saa han ej maatte have sin Frihed af Konen i sit eget Hus, hvor han vilde. — Da han en Gang vilde op paa Loftet, bandede og skældede hun ham, stødte ham for Brystet, sigende, at han der intet havde at bestille. Afvigte 11. October havde han om Morgenens tidlig lagt i Sengen med Stoppenaal i Haanden og stoppet paa sine Strømper. Da hun nu nogen Tid tilforn havde tilladt Stedsønnen at maatte tage hans Støvler til Erug, eftersom de vare Skoleholderen for smaa, og samme derfor havde bestilt sig selv et Par nye Støvler hos Skomageren, saa kom Konen benævnte Morgen ind til ham, da han laa paa Sengen, sagde til ham, at hun havde hørt, at han havde bestilt sig et Par ny Støvler, spurgte, hvorfra det skulde komme, om hun maaske skulde betale dem, og da han svarede, at han nok selv skulde sørge for Betalingen, rev hun ham Stoppenaalen af Haanden, slog ham i den venstre Side og sagde: Du gamle Skjælm! jeg skal gjøre en Ulykke paa Dig, om jeg endog skal klæde Steile og Hjul derfor . . . Hun klager over at han ofte har slagen hende . . . Med sin første Hustru havde han levet i god Forstaaelse, men ikke at undres over, svarede nogle Tommerup-Mænd, da hun havde et meget taalmodigt Sind!

7. Maj erklærede Retten, som var forsamlet i Tommerup Skole: Stedsønnen — en Søn af den anden Kone — maatte ikke benyttes til Lærer. Skoleholder Andr. Wejer afstaar sit Embede til Christian Sølvberg i Tommerup. Denne skal give 6 Rdl. aarlig til Mad. Wejer, saalænge Wejer er i Live, imod at hun drager fra Manden og sørger for sig selv. Endvidere give til

Barnets — en Datters — Opdragelse 2 Rdl. aarlig indtil det fyldte 16 Aar; give den gl. Wejer Ophold hos sig i Skolen etc. —

Og 1785 klager den gl. Wejer over, at Sølvberg ikke holdt sin Kontrakt. 19/10 s. A. skrev Biskoppen til Hr. Balslev: »Weyer klager vedmodig over, at han paa sin Alderdom maa lide Nød og fast creperer af Hunger og Kulde, da han har et Kammer, hvor ingen Varme kan være, siden Sølvberg har ladet Skorstenen nedbryde, og han ikke kan faa den fornødne Mad og Drikke til Livets Ophold for de 20 Rdl., som er tillagt af Lundegaards Legato, som jeg hjalp ham til i den gode Mening, at han derfor selv skulde skaffe sig sin Kost, og Sølvberg derved nyde nogen Lettelse i det, han efter dens Contract skulde give ham Jeg finder det højst ubilligt og uforsvarligt, at den stakkels gl. Mand, som har overladt Sølvberg sin Skole og Levebrød imod at faa sit Ophold hos ham, nu selv i sin høje Alder skal lide Nød og Mangel. Sølvberg skal og bør efterleve den mellem dem oprettede Kontrakt. Præsten maa alvorlig tilholde Sølvberg dette. Han maa saa oppebære de 20 Rdl. indtil videre. Fra Dato til 10/11 s. A. de 10 Rdl. (af de 20) Weyer forundt for dermed at forsyne sig selv med Iidebrænde og Lys, saa kan de 10 Rdl. han oppebærer af Lundegaard, som saa befries for at forsyne Weyer med disse 2de Poster.

Provsten, Professor Ancher, skrev 14/6 1781 til Stiftsammanden og Biskoppen: Skoleholder Sr. Sølvberg har ofte klaget bl. a. over, at Rasmus Kam havde antaget Jens Eager, en Stedsøn af den forige Skoleholder Sr. Weyer, til at læse for sine Børn, og som tillige læste for flere der i Byen. Flere Børn kaldte sig og befojede til at klage over Skoleholderen. Provsten holdt Visitats i Tommerup 30 4: tilspurgte først i Kirken Skoleholderen og Sognemændene, om de havde noget at klage over. Begge Parter: »Ja«. Provsten bad dem da indfinde sig i Skolen følgende Dag. Derefter indberettede Provsten: Skoleholderen formentlig uskyldig, Børnene vel underviste. Rasmus Kam synes at være den, der især ophidser de andre imod Skoleholderen, hvilket er saa meget desto mere at beklage, da han har mange beslægtede og ejer mange Husmænd og desuden formaa meget hos de andre. Aarsagen, som bevæger Rasmus Kam hertil, gjør ham, dersom den Beretning, jeg derom har faaet . . . er grundet, grumme liden Ære. Hvad der paa Skoleholderen formelt kan være med Rette at udsætte er uden Tvivl dette, at han ej er saa ydmyg

mod Bønderne, som de forlange, men ofte meget hidsig . . . Ved Forretningerne klagede Ras. Kam over Skoleholderen: Hans Sønner, Jørgen og Hans ikke lærte tilstrækkeligt, men lærte at bande etc. Pastor Balslev tilspurgt, havde intet at klage over Skoleholderen.

Ved Folketællingen 1787 i Tommerup Sogn fandtes der

i selve Byen	4	Familier med	442	Personer, hvoraf de	16	er	Betlere,
i Holmehave	2	"	6	"	"	0	"
i Hengels	2	"	10	"	"	0	"
i Usselhusene	7	"	43	"	"	0	"
i Lille Skoven	5	"	27	"	"	0	"
i Hoysholt	3	"	10	"	"	0	"
i Baage	3	"	28	"	"	0	"
i Tallerup	8	"	46	"	"	0	"
i Store Appe	3	"	13	"	"	0	"

Ialt 633 Indbyggere.

Ved Folketællingen 1801 nævnes af nye Bebyggelser følgende Kivsmose: 2 Familier, Pindstoft 1, Dyrehavegaard 1, Aul kjær 1, Fuglsang 1, Gramboe 3, Ravnehuset 1, Nørremarkhuset 1, Kildebjerg II, Skeelskov 1, Wædehuset 1, Smedehuset 1, Teglværkshusene 2, Lysenborghusene 2, Lermærskhuset 1, Møllebjerghus 1, Ingersholm 1 Familie.

I sin Beskrivelse over Odense Amt nævner Hofman-Bang ogsaa flere Steder forskellige Forhold, der vedrører Tommerup Sogn, saaledes bl. a., hvor han taler om Skovvæsenet, siges: »Alt er udskiftet med Undtagelse af Kohaugen under Tommerup By, som tilhører 10 Lodsejere, der dog have Skov og Græsning hver paa sit Maal, dog græsses Ungkreatur i Fællig i Kohaugen om Efteraaret. Usselhaven er vel ei udskiftet, men hver Lodsejer har indhegnet sine Maal fra gammel Tid. Kivsmosegaards Skov er Tid efter anden temmelig forhugget, men dette er sket tidligere. Store Appe udmærker sig ved sine ypperlige Skove og sine store Ege og Bøge. Den saakaldte Knøselykke og Storskov og desuden 14½ Td. Land udgaar (af det offentlige Tilsyn).

I Tommerup Sogn beskjeftiger Snørebaandsfabrikationen 7 Mennesker; disse forfærdigede i 1841 omtrent 1660 Gros Snørebaand, hvortil brugtes 320 Pd. Hørgarn og 558 Pd. Tvist.

Gmd. Niels Rasmussen i Tommerup er det lykkedes at skyde 15 gamle Skov- og Husmaarer, hvilke skadelige Dyr i de sidste Aar have tiltaget saa meget her i Landet. Han betjener sig dertil af en liden Støverhund, som opsnuser Maaren, der da flygter op i et Træ, hvor den let kan skydes. Fra det Kgl. Landhusholdnings-Selskab fik Gmd. Niels Rasmussen i 1818 det 6te Sølvbæger for skadelige Dyrs Udryddelse. Han har dræbt over 100 Stk. Maarer, og i 1823 fik Niels Jacobsen af Uselhusene i Tommerup 6te Sølvbæger for skadelige Dyrs Udryddelse. I de 3 sidste Aar har han ved Hjælp af en afrettet Hund fanget 160 Maarer og i 1823 om Foraaret alene 70 Stk., desuden mange Ræve og Oddere.«

Om de enkelte Gaarde i Byen og de Slægter, som for fleres Vedkommende i hele den historiske Tid har levet og virket her, kunde der være meget at sige; men det vil føre alt for vidt i denne Forbindelse. Kun skal lige nævnes, at mange Gaarde, navnlig dem som ligger ved de gamle »Fæveje«, den øvre — og den nederste Gade, altsaa de yngste Gaarde, bærer særlige Navne, der næsten fra dem alle er fulgt de Familier, som har beboet Stedet. Saaledes Møllegaard, Skræpgaard, Fuglegaard, Grevegaard, Knarreborg, Ellegaard, Drudgaard og Mosegaard.

En enkelt Gaard i Byen, den største, skal dog omtales, nemlig

K a m g a a r d e n .

Denne Gaard bestaar af 2 Selvejergaarde eller, som de ogsaa kaldtes, Ejendomsbondegaarde, af hvilke den ene havde Matr. Nr. 20 efter den gl. Matr. og ejedes af D o r t h e N i e l s e s . Den anden, Nr. 21, ejedes af P o u l G r e v e . Men de var dog begge borte 15/7 1656, da G e o r g T h o m a s H a f f e n r e f f e r for sin og Hustrus Livstid fik Frihed for Landgilde af 1 Ejendomsgaard i Tommerup, som han havde tilforhandlet sig, og $\frac{1}{2}$ Gaard: For nogen Tid siden forundte vi ælskelige Georg Thommes Haffenreffer, at han en Ejendomsgaard i Tommerup, som han sig tilforhandlet har, saavel som den næst hosliggende halv Gaard, kvit og frit for Landgilde paa 3 Aars Tid, at maatte nyde, og han nu har ladet anholde og begjære, at han samme Frihed i sin og sin Hustrus Livstid bevilges, udi Betragtning han til samme Gaards Opbyggelse en stor Del af sin Formue anvendt har, saa tilladte, at han de 2 Gaarde i sin og Hustrus Livs-

tid kvit og frit for Landgilde maa beholde.« — Denne Kommissær Haffenreffer maa allerede være død før 1660; thi da omtales kun Konen, hos hvem der laa en Salvagarde i Kvarter og 7/10 1684 siges at: Maren Pedersdatter, sl. Hr. Krigskommissaer Haffenreffers, hendes Søn (skal være Svingersøn) Peder Fallenkamp, som havde Gaarden »Thommerupgaard« i Fæste af Moderen, pantsatte noget Gods i Tommerup til Peter Klingenberg. Hun protesterede til Herredsfogden derimod — da det ikke tilhørte Sønnen.

Nævnte Peder Diderichsen Fallenkamp blev viet 1680 9/7, hjemme i Huset, ifølge Kgl. Bevilling, til Christine Haffenreffers.*) Moderen til hende, Maren sl. Commiss. Haffenreffers**), som boede og døde i Tommerup blev begravet 14/1 1691.

Nævnte Peder Fallenkamp har siddet i en stor Bedrift; thi 9/10 1683 hedder det i Tingbogen: »affhjemlet Syn over Pantsat Gods til Odense Skole, Dansbogaard paa Begjæring af Biskop Kingo: meget forfalden paa Bygninger. Markerne forsømte. Peder Falmkamp lader det Hø, som duede noget, henføre til Tommerup . . . saa er det Spot og Skam saaledes med Gaardens Avling er omgaaedes.« Dette havde tilfølge, at der 20/10 1684 blev læst en skriftlig Tilkjendegivelse: »Dansbo, som af sl. Hans Pedersen i Tommerup var pantsat til Odense Skole for 500 Rdl., som han havde laant af Skolens Penge, er Skolen udlagt ved Højesteretsdom, — udbydes til Salg, hvert Td. Hartkorn for 25 Rdl., og som ingen Mand er paa Gaarden, saa opbydes den ogsaa at fæstes bort . . .« —

Om Natten Kl. 11, den 24. Juli 1693, opkom der en frygtelige »Waade-Ildebrand, der i kort Tid lagde begge Peder Fallenkamps Gaarde i Aske, og han selv, Kone og Børn maatte redde sig gennem Vinduerne, saa nøgne som de vare føde til Verden, hvilket med meget mere beskrives af Sognepræsterne Claus Jacobsen i Tommerup og Peder Bering i Verninge i et Opraab for at komme den brandlidte til Hjælp.

*) Tommerup Kbg.

**) Hans Moder, Maren Rasmusdatter, døde i Store Appe 1673 og blev begravet i Tommerup Kirke.

Peder Fallenkamp blev 30 Juli 1695 Herredsfoged i Salling Herred*), men vedblev at bo paa sin Gaard i Tommerup. Han siges at være en dygtig og nidkær Embedsmand.***) Iøvrigt kan bl. a. anføres følgende Bidrag til hans Biografi: Et Tingvidne paa Salling Herredsting 11/9 1705: Da Herredsfoged Fallenkamp en Dag i Høsten nævnte Aar kjørte fra Tinget til sit Hjem i Tommerup, holdt han ved Møllen i Sønderbroby for at købe nogle Aal. Da Møllerkonen kom ud, spurgte han halvt spørgende, om hun var ligesaa ond i Dag, som hun plejede, hvortil hun sagde nej, at hun ikke var saa ond, som hun burde. »I maa tro,« sagde hun, »at det gnaver paa mit Hjerte for den Brændevinskjædel, I tog fra mig.« Herredsfogden svarte, at han intet kunde gjøre derfor. »Jo, baade havde I sagt, at det var en Mølle og talt lidt godt for mig, da var det ikke sket. Men havde jeg den Gang været saa klog, som jeg er nu, og havt det Herskab, som jeg nu har, saa havde jeg slaaet jer lige i Panden med en Øxe, og kommer I tiere i den Forretning, skal jeg tage en Buløxe og slaa jer i Panden med, saa I skal vælte paa Stedet.«

Det omtalte Herskab var Amtsforvalter Christian Nielsen, en ualmindelig dygtig Amtsforvalter for Assens Amt, købte 1700 Brobygaard og antog som Herremand Navnet Fogh og blev Kammeraad. Peder Fallenkamp døde 1709, begr. 31/7, og hans Søn, Hans Fallenkamp, efterfulgte Faderen i Herredsfogedembedet i Salling. Enken skødede 15/7 1714 en anden Gaard i Tommerup (vist Nr. 22) til Didrich Schult, og 1719, 20/12, fik sl. Peder Fallenkamps Enke Fæstebrev paa en Ryttergaard i Tommerup med over 16 Tdr. Hartk., hvilket maa være selve K a m g a a r d, som det siges, at hun »ikke før have havt Fæstebrev paa«. Men faa Aar efter er Madam sl. Peder Fallenkamps i Tommerup død 1727, begr. 4/3, og derefter faar Sønnen, Herredsfoged Hans Fallenkamp, Fæstebrev den 14/8 1727 paa 2de underreet sammenlagde Bondeejendomsgaarde, Nr. 20 og 21 i Tommerup, med Hartkorn 15 Tdr. 6 Skp. 3 Fjk. og Skovskyl 2 Skp., som hans Moder, afgangne Herredsf. Peder Fallenkamps Enke, hidtil har beboet.

*) Den foregaaende Herredsfoged hed Melchior Berntzen With.

**) Ras. Søkilde og Jørgensen, Kistrup.

Om denne Hans Fallenkamp ved jeg ikke rigtig, hvad man bør tro; thi der er flere Tegn, der tyder paa, at han er en van-skelig Herre. I 1735, 11/8, blev Herredsfoged H. Fallenkamp som Satisfaktion for Hr. Marchal Holst — dømt til at betale til Sct. Hans Kirke i Odense 4 Rdl. og Sagsomkostningerne 8 Rdl., 22/9 s. A. samme dømt til at betale Eøder, Tid efter anden ved Fyenbo Landsting idømt ham at betale 22. 9. 1708, 4 Rdl., 27. 3., 1709 1 Rdl., 26. 6., 1730, 4 Rdl., 18. 10. 1730, 4 Rdl., 21. 2. 1731, 4 Rdl., 21. 7. 1734, 2 Rdl. og 4 Rdl. i Omkostningerne og til Landstings-huset 1 Mark dansk.

Herredsfoged Hans Fallenkamp havde 1737 Sag imod sin Husholderske, Kirsten Nielsdatter, Dom 31/10 s. A. Begge Parters Skjældsord kjendtes døde. Omkostningerne ophævedes. Han beskyldte hende for at være Aarsag til, at hans »Kirriste om Natten 2 Gange var overkommen Besvimelse, kaldte hende en skarnagtig Kvind, . . . hun kaldte ham en Skjelm.« Den »sl. Herredsfoged Hans Fallenkamp i Højbjerg begr. 1745, Torsd. efter 2. Trin, i Kiøng Kirke i hans Alders 66 Aar« og 1761, 10. 1., blev sl. Herredsfoged Fallenkamps Enke fra Kjøng Højbjerg, Elisabeth Haurevath, begr. 65 Aar gl.« og Skiftet efter hende, som kaldes Elisabeth Haurevath Axelsdatter Wejle, findes i Amtmandens Skifteprotokol. Men længe før dette skete, har H. Fallenkamp afstaaet Kamgaard, 24/8. 1739, til velagte Mand, Hans Hansen, der fik Fæstebrev — i Hosbondhold forundt — paa Gaarden af Hs. Majst. Ryttergods, som han havde tilforhandlet sig. Til Husbondhold betalte han 15 Rdl. Ganske interessant hedder det ved denne Handel om Kamgaarden: »28/9. 1738 Skjøde fra Hans Fallenkamp, boende i Tommerup, og hans Hustru Elisabeth Havervadt Wejle: Ved Købekontrakt af 3/11. 1736 solgte de til Justitsraad Hans Simonsen til Erholm 2de Bønderejendoms-Gaarde, Nr. 20 og 21 i Tommerup, med Hartk. og Skovskyld 16 Td. 3 Fjk., som han under et og sammenlagt besiddet og i Hosbondhold nødte, har med de paa Grunden befindende 9 Huse. Justitsraad Simonsen har ikke købt dem til sig selv, men til tvende hans Bønder nemlig Peder Jørgensen*) og Anders Christensen i Aarup, som dog ikke siden skal have villet imodtage samme. Derfor afstaaet

*) Meget oplysende Meddelelse at sammenholde med min Artikel i forrige Aarbo for 1922.

sin Kjøberet til velagtet unge Karl, Hans Hansen, barnefødt paa Erholm Gods i Hæckeboølle, Rørup Sogn, og nu tilladt, at Skjødet til Hans Hansen maatte udstedes. Kjøbesum 400 Rdl.«

Hans Hansen, der var født 1708 og døde 1768, købte i 1764 ved Ryttergodsets Salg Kamgaarden til fri Ejendom, og først i hans Tid fik Ejendommen dette Navn, vistnok laant fra den sidste Stavelse i den forige Ejers Navn, idet det i Stedet for at sige Fallenkamps Gaard, delte man dette lange Navn og nøjedes med den sidste Stavelse, idet man dog kastede det lille p bort. Efter denne, den første »K a m m a n d s« Død, fik Sønnen Rasmus Hansen Kam, der var gift med Kirsten Hansdatter, Kamgaard. De havde 4 Børn, Jørgen Rasmussen Kam, f. 1771, Hans Rasmussen Kam, f. 1773, † 1818, Anders Rasmussen Kam, f. 1777, og Marie Rasmusdatter, f. 1776, gift med Gaardejer Jørgen Andersen i Naarup. Efter at R. H. Kam var død allerede i 1784, sad Enken Kirstine Hansdatter i uskiftet Bo med Gaarden i mange Aar, indtil hun i 1805 delte den store Gaard i to Dele, hvoraf den ældste Søn, Jørgen Rasmussen Kam, gift med Christiane Tingberg, fik selve Kamgaarden, medens Hans R. Kam, gift med Johanne Christensdatter, fik Afbyggergaarden, Dyrehavegaard. Efter Jørgen R. Kams Død sad Enken i mange Aar og drev Kamgaarden, som hun 11/3. 1860 skødede til sit eneste Barn, Nielsine Kam, f. 1825 i Ægteskab med Peder Rasmussen, f. 1823, hvis Datter Kamma Rasmussen nu ejer Kamgaard. Til Kamgaarden høres nu 191 Td. Land, hvoraf 18½ Td. L. er Skov og 3½ Td. L. Eng. Resten Ager. Af de nuværende Bygninger er Stuehuset opført 1856 og Udbygningerne i Aarene 1863 til 1866. Til Dyrehavegaard hører nu 140 Td. L., deraf 20 Td. L. Skov og 6 Td. L. Eng. Resten Ager. Den er skyldsæt for ca. 12 Td. Hartk.

Dyrehavegaard gik i 1826 over til Rasmus H. Kam, der ogsaa i 1827 blev Ejer af Tingberggaard i Verringe, som han atter skødede i 1865 til Sønnen Hans R. Kam, der døde 24/11. 1899, medens Niels R. Kam i 1869 blev Ejer af Dyrehavegaard, som nu efter Faderens Død er gaaet over til Sønnen Rasmus Kam.

Af Enestegaardene har jeg før omtalt Tallerup*) og Baagegaard**); her vil jeg ganske kort opholde mig ved

*) I Aarbogen for 1919.

**) I Historiske Oplysninger om Baagegaard 1894.

Store Appe.

Denne Gaard er for Tiden den største i Sognet af Areal med et Tilliggende af ialt ca. 220 Td. Land, der er det samme Tilliggende, som Gaarden har haft fra Arilds Tid, hvilket er ret enestaaende her paa Egnen, idet det samme kun kan siges om Højsholt. Der er bl. a. det mærkelige ved Navnet Appe, at det er det eneste af sit Slags i Danmark. Muligvis kan det have sin Oprindelse fra det ældgamle danske Mandsnavn Api, men i saa Tilfælde staar man uforstaaende overfor, hvorledes det kan være, at dette Personnavn ikke har formaaet at sætte sig fast i andre Stednavne i Landet end lige netop her i Sognet. Store Appe har jo ganske vist en Søster i Lille Appe i Brylle Sogn; men de ligger klods opad hinanden, saa der er stor Sansynlighed for, at disse to Gaarde i sin Tid har været samlet i én Gaard, og Sagnet vil endog vide, at Lille Appe før har været den største af Gaardene, og at dens Beliggenhed er den oprindelige. Hvormeget af Virkeligheden, der ligger i Sagnet, kan næppe udredes, men sikkert og vist er det, at baade Store- og Lille Appe i den historiske Tid stadig har hørt til samme Gods, nemlig Dalum, i hvis gamle Regnskaber man alt træffer begge Gaarde i 1533. Den Gang var Store Appe beboet af Mads Andersen, som i 1587 er afløst af Niels Madsen, der rimeligvis var en Søn af den første. Han svarede da af Gaarden $\frac{1}{2}$ Td. Smør, 24 Skp. Havre, Gæsteri og en Okse at stalde. I 1660 var Lauritz Michelsen Fæster af Gaarden. Da Jens Lassen 1. 5. 1662 fik Skjøde paa Dalum Kloster med Gods, fulgte tillige hermed »Store Ape«, en Helgaard, som siges at ligge i »Hestbjerg Skov«, men Store Ape havde da ingen Overdrev at svare af, som flere af de andre Gaarde. Senere gik vist nok alt dette Gods tilbage til Kronen igjen, hvor det forblev til Ryttergodsets Salg 1764. Omkring 1670 er en Mand ved Navn Henrik Anchersen Fæster paa Store Appe. Han var første Gang gift med en Mette Pedersdatter. Hun blev begr. 20/1. 1679. Hendes Ligbegængelse stod i Brylle Kirke, »eftersom Tommerup Kirke, i hvilken hendes Begravelse inden Kirkedøren skulde have været, men som da Hvælvingen nedfaldt, og hun der ikke kunde begraves, blev henført til Brylle Kirke, og der blev holdt Ligprædiken, og hun siden derfra igjen bortført og saa nedsat i Kirkegaarden udenfor Vaabenhusdøren.« Kort Tid

efter var der en Ritmester Peder Jacob Bernold under Oberst Gams Regiment, som laa i Kvarter i »Store Abbe« og ved sin Begr. 16. 2. 1685 blev lagt i Tommerup Kirke. Og allerede 23. 12. begr. Captain-Leutnant Pouli, som laa i Kvarter i »Store Appe«. »Bleff slagen til døde i Abbe Lykke ved et Træ som bleff med Krudt sønderslagen.«

Henrik Anchersen blev kort efter den første Kones Død viet 8 7. 1679 anden Gang i Brylle Kirke til Maren Nielsdatter.

En Søn, Jacob, blev begr. 22. 6. 1710, og 16. 9. s. A. »begr. Henrik Anchersen og hans Kone Maren Nielsdatter af Store Appe«. De efterlod sig i alle Tilfælde en Søn, Niels Henriksen, der 24/12. 1710 fæstede Store Appe af Ryttergodset. Han beholdt Gaarden til 14/3. 1747, da han »oplod Fæstet til Frikarl Henrik Rasmussen af Tommerup.« Denne købte Store Appe til fri Ejendom 1764 for 300 Rdl. pr. Td. Hartk. = 2412 Rdl. og 3 Skilling. Det var godt Kjøb for ca. 220 Td. Land. Henrik Rasmussen maa have opført en Del af Bygningerne thi over Døren i Hovedbygningen staar »H. R. S. Appe A. K. C. D. A. Anno Soli Deo Gloria 1775.«

Dette er Forbogstaverne til sit eget og Konen, Ane Kathrine Christendatters Navn. Og de latinske Ord betyder: »Gud alene Æren«. De efterlod sig 3 Børn, Chr. Henrichsen i Lille Stærmose og Niels og Johanne Dorthæa i Store Appe. Han afstod Appe 1795 til sin Svigersøn Poul Nielsen, der først var gift med Johanne Dorthæa Henriksdatter og anden Gang med Frederikke Lohmann. Efter hans Død giftede Enken sig med Anders Jensen fra Render, som 1854 overdrog Gaarden til Søsterdatteren Ane Johanne Christensdatter fra Fangel, der atter overdrog den til sin Broderdatter, Ane Kirstine Jensen. Hun opførte Gaarden helt fra Grunden efter en Brand 1909, dog stod Stuehuset fra Tantens Tid. Frøken Jensen solgte Appe 1915 til Broderen Hans Jensen, hvis Enke nu ejer Store Appe.

Et Sagn vil fortælle, at Provst Arnfast under Christoffer I. skal have beboet Store Appe. Et andet Sagn fortæller, at en Abbed var den første Grundlægger af Gaarden, deraf Navnet.

Holme have.

Denne Gaard ligger i det sydøstligste Hjørne og mest lavtliggende Del af Tommerup Sogn. Jorderne er begrænset mod syd af Holmebækken, og midt igennem Markerne løber Holmehavebækken. Oprindelig, før Afvandingen er bleven forbedret, maa det meste, for ikke at sige alt Gaardens Tilliggende, i store Dele af Aaret været oversvømmet af Vand, og i den tørre Tid har Jorden ikke kunnet udnyttes til andet end Græsning. Dette Forhold har sikkert givet Anledning til Gaardens Navn, hvilket aabenbart kommer af, at der har været en lille, højere »Holm« i det omgivende meget flade, lave Land, hvor der har været en »Ko-have« eller »Eng-have«. Men umuligt er det jo ikke, at Navnet kan have den af Pastor John M. Møller*) omtalte Oprindelse, nemlig fra den i det tidligere Skifte af 1383 omtalte gl. Gaard, »Wærningsholms« »Have«. Denne Gaard laa lige paa den anden Side Holmebækken, hvor Verninge Præstegaard nu er, og har jo ganske sikkert ogsaa haft Jord nord for Bækken, og meget muligt hele Holmehave i Tilliggende har været lagt ind under »Wærningsholm«. Naar man erindrer, at den Ulfeldtske Familie jo da ejede næsten hele Tommerup Sogn (maaske alene med Undtagelse af det geistlige Gods, som nævnes i Ærkebisp Karls Testamente) og store Dele af Verninge Sogn, saa har disse jo ogsaa været Herre over, hvorledes de har villet fordele Jorderne mellem deres Gaarde, og Holmehave Jorden laa jo unægtelig meget bekvemmere for Wærningsholm end f. Ex. for Mosegaard i Tommerup, og der var jo desuden 4 øde Gaardes Jord, som dog vel i nogen Maade har været passet, og dette er vel sket fra Mosegaard.

I Ulfeldternes Skifte omtales ganske vist en Gaard, Holmæ; men den nævnes for Brændekilde og ikke ved Tommerup og Verninge Sogne, saa man tør næppe tro, at det dér omtalte Holmæ er identisk med Holmehave; men paa den anden Side ved jeg heller ikke noget andet Sted, hvor jeg tør føre det Holmæ hen. Men hvorledes dette nu end forholder sig, saa har Gaarden Holmehave fulgt med dette Gods, der senere benævnes for »de svenske Hærres« og havnede hos Knud Gyldenstjerne, som maatte udlægge det 27/12. 1547 til Niels

*) se: Verninge Sogn af Pastor Møller.

Bielke; da var Gaarden beboet af Morten Svendsen *). I 1664 er der en Christoffer Mortensen, og i 1704, 1/7., har Jens Madsen i Kjøng Mølle købt af sl. Henning Henrichsens Arvinger i Faaborg Gaarden Holmehave i Tommerup Sogn, og han bortfæstede da Gaarden til Jørgen Henriksen for 24 Rdl. i aarlig Afgift og Skatter. Købesummen var da 1312 Rdl. 3 ŷ 6 ß . I 1663 var der ca. 12 Tdr. Hartk.; men 1688 blev det nedsat til 8½ Tdr. Da Jørgen Henriksen (kom efter en Peder Ibsøn) fik Gaarden, var der Stuehus, 39 Fag, østre Længe, 25 Fag, søndre, 22 Fag, vestre, 23 Fag, og Besætningen var 10 Bæster, 3 Føl, 8 Køer, 8 Ungnød, 7 Kalve 13 Faar. Han maa imidlertid have boet der en Del Aar allerede den Gang; thi 1702, 10/3. er hans Kone »noe Karen Rasmussdatter død i Verninge Præstegaard meget hastig, hvor hun var gaaet over og strax døde.« Men i 1720 er Jørgen Henriksen død, og Konen, Kirsten Rasmusdatter, beboer Gaarden. Sønne n H e n r i k J ø r g e n s e n skal fæste Gaarden, men er kun 15 Aar. Ejeren, Møller Jens Madsen i Kjøng, siger derom, at han kan hverken læse eller skrive. Han havde ikke tilbudt de Deputerede Herrer i Religionskommissionen at sælge dem Holmehave, men havde for 2 Aar siden tilbudt Gaarden til Frederik Gersdorph til Bramstrup. Mag. Bering var Mellemand mellem de to. Gersdorph købte Gaarden 21/9. 1717, og han afstod den igjen 9/8. 1720 til Kongen, hvorefter den indlemmedes i Ryttergodset. Efter at den unge Henrik Jørgensen døde, giftede Enken sig med Knud Andersen, der 20. 7. 1754 fik Fæstebrev paa Holmehave, og staar opført som Fæster ved Ryttergodsets Salg 1764, og da staar der, at »Beboeren købte Gaarden med 8½ Td. Hartk. à 500 Rdl. for ialt 4270 Rdl. 5 ŷ ; men han maa have transporteret Hammerslaget til Forpagter Hvids Enke, Elisabeth Møller; thi det er hende, der 25/2. 1766 faar Skødet af Kongen; men hun sælger allerede Holmehave igjen 11. 12. 1766 og kaldes da: »sl. Hans Hviids Enke, boende i Højbjerg, til Monse. H a n s E r i k S c h i ø t z«. Og »Hans Erik Schiøtz, tjenende Major Hans Brochenhus von Lövenhielm til Weirup, skjødede 1. 5. 1774 til Oberst von Schinckel, Holmehave med den dertil hørende Lykke i Ver-

*) I »Danske Kancellieregistrats af Erslev og Møllerup« angives fejlagtig Holmehave at ligge ved Holmstrup i Sanderum Sogn.

ninge Sogn, Fruelykken kaldet,« og Oberst Johan von Schinckel i Odense skjødede 11. 12. 1779 Holmehavegaard til flere Mænd i Verninge, disse gav da en Obligation til Sælgeren paa 3000 Rdl. Disse nye Ejere stævnedes 1784, fordi de ikke i Efteraaret 1782 havde indfredet og med Skovfrø besaaet 2 Skp. Pløjeland paa Holmehave Grund. De blev dog frikendt imod at betale 4 Rdl. i Omkostninger. De »Verninge Mænd« udstykkede senere Holmehave, hvor der nu er mange bebyggede Parceller.

Højsholt

er nu en ca. 300 Tdr. Land stor Skov, i hvilken der ligger 2 mindre Gaarde, Mørkenborg og Brøjtenborg foruden Skovfogedgaarden. Ejendommen har samme Størrelse i Dag, som den antagelig har haft fra Arilds Tid. Den ligger ganske midt i Tommerup Sogn og ligesom skiller dette i to Dele. Paa det højeste Punkt ved Brøjtenborg er der lige langt til Verninge og Vissenbjerg Skel og ligeledes fra Orte og Ørsted og til Brylle Skel. Navnet henpeger antagelig paa den højtliggende Skov. Oprindeligt er Ejendommen maaske en Enestegaard eller vel snarere en Parcel af Enestegaarden Tallerup, hvilket en gammel Overlevering paa Stedet vil mene, idet man fortæller, at Højsholt i længstforsvundne Dage er skænket bort som Fadder-gave.

I Aaret 1451 er fundet et gammelt Mageskiftebrev mellem Johan Biørnszen og Kong Hans om 3 Gaarde i »Ortherop« i Sjælland og en i »Høgsholt« i Fyen.

Som vi saa Side 179; ejedes Højsholt omkring ved 1551 af Fru Sophie, Jacob Hardenbergs Efterleverske, og 29. 4. 1690*) skriver Sognepræsten Jørgen Jensen i Tommerup om Embedet til Bispem bl. a. om Højsholt: »For nogen Tid siden en af de allerbedste Gaarde i Tommerup Sogn; men nu den er bleven øde, er den lagt til Græsbed, og Huse sat paa Grunden, disse yde med Avind og ond Villie giffver, hvad de selfer vil, det man och ikke vil saaledes kunde lade beroel« — Gaardens Tomt, som her tales om, er øde, som den vel blev i Svenskekrigen, laa ret nær den sydlige Grænse mod Pindstoft, og de 3 ovennævnte Huse er antagelig de 3 førnævnte Bopæle, som endnu findes.

*) Rosinvinge: Gl. danske Domme I., 138 f.

Hvorledes ovennævnte Frue, Sophie Jacob Hardenbergs, er kommen i Besiddelse af Højsholt, er nu ikke saa helt let at afgjøre; mulig kan man slutte sig dertil. Hun var nemlig en Datter af Rigsraad Peder Lykke og Kirstine Høg, og Moderen havde været gift en Gang forud med Lage Eskesen Brok, der foruden meget andet ogsaa skrev sig »til Frøbjerg«, hvilket vel vil sige, at han ejede en Part af det Gods, som hørte der under, og som han kan have arvet eftver Moderen, Ellen Henriksdatter Gyldenstjerne*). Nævnte Fru Sophie Jacob Hardenbergs omtales som en meget energisk og praktisk Dame til at styre sine mange og store Ejendomme, som den afdøde Mand efterlod hende, bl. a. Arreskov og Hvedholm m. m. Men Efterverdenen har givet hende det Skudsmaal, at hun var en trættekær og gerrig Frue, hvis Haardhed gjorde hende forhadet af hendes undergivne, og de mod hende rejste Retssager, der særlig have gjort hendes Navn bekendt, taler ogsaa i den Retning, skønt det ikke maa overses, at hun var meget ilde anset ved Hove. Og det er jo ogsaa gennem en Rets-sag, at vi er kommen til Kundskab om, at hun ejede Højsholt, hvilken Ejendom antagelig siden er gaaet i Arv til hendes Efterkommere og iøvrigt fulgt Dele af hendes efterladte Gods til denne Dag, da Højsholt ejes af Godsejer Treschow til Brahesborg.

Usselhusene, nu Skovstrup.

Jorderne her var oprindelig Parceller, der hørte til Gaardene i Tommerup, og da disse laa temmelig langt fra Byen, rejste man nogle tarvelige Huse, for at Kreaturerne der kunde finde Ly om Natten og i daarligt Vejr. Mange vil paastaa, at der først efter Svenskekrigen begyndte at flytte Mennesker derud at bo. Dette modsiges i det tidligere nævnte Sagn fra denne Krig, som særlig behandler et Oprin i Usselhusene. Endvidere er det bleven paastaaet, at det var Svenskerne, som gav Husene deres Navn, da de kom derud og saa de »usle Huse«. — Hverken det ene eller det andet kan passe; thi i Tommerup gl. Kirkebog nævnes flere Beboere i »Usselhusene« længe før Svenskekrigen. Saaledes var 24. 1. 1647 »Anne Jørgen Strøgers i Usselhusene« Fadder, 11. 3. 1649 blev Johanne Madsdatters

*) Se nærmere herom i Aarbogen 1ste Hefte 1913.

Barn i Usselhusene døbt, og »Mette Jørgen Søffrensens i Usselhusene« var samme Dag Fadder. Endvidere blev 22. 1. 1647 begr. »Christen Pedersens Søn i Usselhusene«, og 5. 5. 1650 begr. »Chr. Pedersen, som boede og døde i Usselhusene.« — Heraf kan ses, at der allerede tidligt har boet en Del Mennesker i Usselhusene, og i det tidligere omtalte Skrift af Pastor Balslev fra 1756 siges ogsaa bl. a., at der i Sognet var »7 Usselhuse« eller med andre Ord 7 Familier, som boede derude. Nu er der 7 Gaarde, og Byen har for ca. 40 Aar siden faaet Navneforandring og hedder nu Skovstrup. Markerne ligger vestligst i Sognet og støder op til Ørsted og Orte Sogne. Jorderne er stærkt leret og er derfor gode Græs- og Hvedejorder.

Om det aandelige Livs Rørelser og Udvikling her i Sognet kan det have sin store Interesse at opholde sig en Stund ved. Den Karakteristik, som Præsten Wedel gav om dette Emne efter et Øjeblik's Samtale med en enkelt tilfældig Bonde i Aaret 1803, siger ikke meget, og er maaske nærmest vildledende. Sagen er imidlertid vanskelig at faa klaret, og endnu vanskeligere er det at komme til den rette Bedømmelse. Jeg vil begynde med en ret ejendommelig Foreteelse, som tildrog sig for ca. 250 Aar siden, ganske vist ikke i Sognet selv, men dog ligeopad dets sydvestlige Grænse, nemlig i Naarup, der ligger saa nær, at man maa tænke sig, Forholdene her ogsaa paa det aandelige Omraade kommer nær opad, hvad de var der. Under en Vidneforklaring for Retten 14. 11. 1676 fremkom følgende: »I Fredags 14 Dage var han (Vidnet) med flere af Naarup Bys Folk til Bedestund og Morgenbøn hos Jeremias Spleths*) — de plejede at samles saaledes hver Morgen undtagen Prædikedagene —, og som de da laa paa deres Knæ under Bønnen, kom Henrik Hansen ind ad Forstuedøren og blev staaende med sin Hat i Haanden og tog Bønnen vare, indtil nogle af hans Medfølgere gjorde Indfald i Stuen og anfaldt Anders Hansen — en indruleret, undvegen Soldat — »om Livet«, paa den Tid da der i Bønnen blev bedt for Kongen. I det samme gav for'ne Anders Hansen et Skrig af sig, og den, som angreb ham, raabte og sagde: »Kommer nu Karle, her er Karlen!« Der blev da i Forsamlingen en saadan Forskrækkelse, at Bønnen derved blev

*) Han var Ridefoged for Rigsadmiral Henrik Bielke og en ret betydelig Mand, var med i mange Forhold og har efterladt sig en talrig Slægt.

standset, og Jeremias Spleths ene Søn »blev derover fast be-svimet.« Anders Hansen kom nu fra dem og ind i en anden Stue, med Skjorten »afslidt« og sønderreven. Ane Jeremias Spleths spurgte dem da, hvad der var paa Færde, og hvorfor de ikke lode dem have Ro til at læse Bønnen til Ende. Henrik Hansen svarede, at han havde en Dom paa Anders Hansen og hans Hosbonds Befaling at tage ham, hvor han fandtes. Derefter faldt de andre Medfølgere ind i Stuen, og en eller flere af dem begyndte at smøge Tobak. Da de bleve spurgte, hvem de vare, svarede de, at det var lige godt, hvem de var, de bleve vel kjendte. Ydermere sagde Jeremias Spleths Kone til Henrik Hansen og de andre, at de skulde være komne paa en bedre Manér; dersom de havde Rettighed til Karlen, skulde han ikke blive dem forhindret. Karlen skulde nok blive tilstede, men hun vilde ikke lade ham komme bort eller være dem følgagtig, førend hendes Mand kom hjem — han var i Nyborg for selv at indlevere ny indskrevne Soldater. Efter at Tumulten var overstaaet, fremviste Henrik Hansen Dommen, og J. Spleths Kone lod skrive Kopi deraf.*)

Men over 100 Aar efter kan man skønne noget over Forholdene efter Udtalelser af Jørgen Lundbye i »Herrnhutismen i Danmark«, S. 181 f, hvori der bl. a. siges: »I Tommerup Sogn begyndte Bonden Pindstofte, efter sin Vækkelse 1815, at samle en Mængde Mennesker om sig, der ærede ham som en Fader og gjennem ham kom til at bekymre sig om deres Frelse. Forsamlingerne, der gjerne holdtes i hans Gaard, varede ofte til langt ud paa Natten, og denne Bevægelse vakte Røre viden om, baaret frem af en Karl, Pindstofte havde, som havde brækket begge Benene og var bleven Krøbling for Livstid, men desuagtet i ti Aar udøvede en ret omfattende Lægmandsvirksomhed. Præsten i Tommerup**) angav Forsamlingsfolket for Bispem, som personlig undersøgte Forholdene og fik et saa godt Indtryk deraf, at han for en talrig Forsamling gav »den lille Flok« det Vidnesbyrd, at de førte et kristeligt Liv og havde Kristus til deres Grund. Han ønskede derfor, at hine Folk skulde være uanfægtede. Pindstofte stod fra Begyndelsen af sin Virksomhed i nøjeste Forhold til Kristiansfeld og gav med

*) M. Møller: Veringe Sogn.

**) Sognepræst Lund.

glad Hjerte Husly til alle de »Søskende«, som i Aarenes Løb kom tilrejsende fra Brødremenigheden.«

Omtrent samtidig med at dette passerede, blev en lille Dreng Ole Peder Holm Larsen konfirmeret i Tommerup Kirke 21. 4. 1816, Søn af Branddirektør Niels Larsen (Odense og Rugaards Amter), der boede paa »Mindesholm« i Rønder. Denne Dreng blev senere til den over hele Landet bekendte Lægprædikant Peder Larsen Skræppenborg*), som tog Navn efter sin Gaard, Store Skræppenborg, i Brylle Sogn, som han ejede fra 1832 til 1841, da han købte Donsgaard i Almind Sogn ved Kolding. Den 11. 5. spurgte Biskoppen skriftlig Pastor Lund i Tommerup, hvorvidt det Rygte var sandt, at der af de saakaldte Hellige holdtes hyppige Forsamlinger i Skræppenborg m. v. Rygtet vilde sige, at Forsamlinger holdtes hyppigt i Skræppenborg i talrig Mængde: »De ved, at dette ikke er tilladt, og forventer jeg nærmere Beretning, hvis Sagen forholder sig saa. Jeg mener, at en Præst i Fyen har truffen en hældig Middelvej, idet han tillader Forsamlinger af Husets Folk og faa Fremmede, høist i det hele indtil 16 Mennesker, at holde fælles Andagt, som han selv oftere besøger. Der synges Psalmer af Brorson, saa holdes der Bøn, og der læses en Prædiken af en Postille. Træffer han flere sammen, maa strax de Overskydende begive sig et andet Sted hen og der holde lignende Andagt, naar den virkelig fortjener dette Navn, og at det kun er den Andagt, man ej kan tillade, som ved sin Mængde og de frie Taler, som holdes, antager en kirkelig Natur.«

Løvrigt skriver Ludvig Schrøder i en Bog om Peder Larsen Skræppenborg, hvori det hedder: »Peder Larsen blev ikke blot »Landmand«, men virkelig Bonde . . . han blev en varm Talsmand for Bøndernes gammeldags Levevis i Føde og Klæder . . . Den afgørende Vending i Peder Larsens Liv er dog ikke, at han blev en af de Lægfolk her i Danmark, hos hvem det kristelige Liv først vaagnede i dette Hundredaar. De »Hellige«, i hvis Kreds han var optaget, hørte til den vestfynske Opvækkelser, der tillige med de 4 til 5 Præster, som sluttede sig til dem, hvori-

*) Til Minde om ham rejstes en Mindesten ved Skræppenborg. 8de Juli 1923 der afsløredes af Kirkeminister Appel og Biskop Rud, som sammen med ca. 1000 tilstedeværende af Omegnens Folk ærede Peder Larsen Skræppenborgs Minde.

blandt andet Boesen i Vigerslev og Balslev i Haarslev nævnes, stod i nær Forbindelse med Herrnhuterne i Kristiansfeldt. *)

Peder Larsen Skræppenborg døde 6. 1. 1873 og ligger begr. paa Alminde Kirkegaard, og paa hans Ligsten staar: »Med et stort Hjærte og en fyrig Aand, tidlig grebet af Kristus, virkede han i et halvt Aarhundrede med megen Frugt baade hjemme og ude for levende Kristendoms Fremme blandt sine Landsmænd. Luther og Grundtvig ærede han som Lærefædre, Jesus Kristus var ham alt, ham saa nær som Troens Ord hans Mund og hans Hjærte.«

Der er saaledes flere Tegn paa, at her alt tidligt har været et frodigt aandeligt Liv. Herpaa kan ogsaa en Udtalelse af Hr. Pastor R. Balslev i 1756 tyde, naar han bl. a. skriver om Tommerup Sogns Mærkværdigheder **): ». . . Ejeren Major v. Hey paa Baagegaard vil til næste Aar lade hele Kirken reparere, hvortil den trænger, da den ikke alene er brøstfældig, men

†) Blandt dem, som samledes paa Pindstofte, var en Kvinde ved Navn Ane Nielsdatter, der skal have bragt sin Kristendomsopfattelse med sig fra Sønderby og ganske sikkert har været Drivkraften iblandt de Hellige her i Sognet, og hun støttedes godt af sin Søsterdatter, Kirsten Didriks, som 10 Aar gl. kom fra sin Fødegård paa Helnæs til Mosteren i Tommerup. I hendes Hjem holdt de den stille Andagt, der væsentlig bestod i, at de sang en Salme af den saakaldte »Samlingsbog« fra Kristiansfeldt. Disse to Kvinder hørte med til de »meget faa«, som vare blevne tilbage fra den »vestfynske Opvækkelse«, og som ellers hørte hjemme paa Assens- og Faaborgegnen.

I denne lille Kreds i Tommerup kom ogsaa Ejeren af Skræppenborg, Peder Rasmussen og hans Familie og Tjenestefolk; og med disse kom den unge 15aarige Peder Larsen i 1817, og et Aars Tid senere brød hans egen »Opvækkelse« igennem her.

Ane Nielsdatter, f. i Sønderby 1751, blev viet samme Sted 4. 5. 1800 til Morten Andersen, der var født i Søllested 1760 (som Søn af Anders Hansen) og blev bosiddende i Ussellhusene paa Ellruplund, hvor han døde 1. 6. 1837, medens Konen allerede var død 18. 6. 1827. Men nogle Aar før, vistnok i 1822, afstod de Gaarden til ovennævnte Kirstine Didriksdatter, om hvem det siges i Tommerup Kirkebog 1805, da hun blev konfirmeret 14 Aar gl., at hun da »tjente Morten Andersen i Ussellhusene!« Da hun var 32 Aar gl., blev hun gift 23. 11. 1822 med Ungkarl Niels Hansen fra Søllested (f. 10. 6. 1798 og konf. 1814) Forlovere var Anders Madsen i Søllested og Anders Didriksen fra Helnæs. De fik flere Børn døbt i Tp., bl. a. den her i Bogen nævnte Morten Nielsen, 26. 10. 1825.

*) Se Fr. Nygaards: »Kristenliv i Danmark« 1741—1840.«

**) I den Kallsche Manuskriptsamling, paa det kgl. Bibliothek 377 4to.

ogsaa for lille, da Sognets Beboere har tiltaget betydeligt...« Og 1856 27/7. klager nogle Beboerne i Tommerup sig over, at Tommerup Kirke er for lille og for mørk. Man synes heraf at kunne slutte, at der allerede i 1756 har været særdeles god Kirkegang. Og saavidt jeg har kunnet faa oplyst, har der stadig lige siden da været en ualmindelig god Kirkegang i Tommerup, ligegyldigt hvem der har været Prædikant; ligemeget hvorledes Vejret har været, Kirken i Tommerup har altid været fyldt.

Desuden har den religiøse Trang ogsaa givet sig andre Udslag. Der blev saaledes allerede i 1889 bygget et Missionshus paa Stenbjerg, »Salem«, i Udkanten af Byen, og efterhaanden som Tommerup Stationsby voksede, følte man ogsaa Trang der til at faa sin egen Kirke, idet der jo herfra var opimod $\frac{3}{4}$ Mil til den gamle Kirke. Man blev derfor enige om nord fra Højsholt Skov at danne et eget Kirkedistrikt og slog sig sammen med de tilgrænsende Dele af Brylle, Ubberud og Vissenbjerg Sogne, som er indstreget med rødt paa vedføjede Kort, og dannede i Aaret 1902 Broholm Kirkedistrikt, repræsenteret ved Udvalg med 2 Mænd fra hvert af de 4 Sogne og med Sognepræsten i Tommerup, Pastor Schmidt Phiseldeck, som Formand. Disse 8 Mænd var foruden Sognepræsten, fra Tommerup, Landpost Niels Jacobsen og Proprietær F. Hjort, Baagegaard. Fra Brylle, Gmd. J. Christensen, Fredensborg, og Maltgjører Lars Hansen, Stærmose. Fra Vissenbjerg, Teglbærder Johan Knudsen, Koborg og Gmd. Chr. Nielsen, Skalbjerger Mark. Fra Ubberud Gmd. Møller, St. Dyred og Amtsraadsmedlem L. Christensen, Ernebjerger. Dette Udvalg tog straks fat paa Forberedelserne i Arbejdet med at faa bygget den nye Kirke, som blev fuldført i 1907 og indviet 2. 6. Ganske vist ligger den lige uden for Sognets Grænse paa Broholm Grund; men langt den største Del af Menighedens Medlemmer boer i Tommerup Sogn. — I Stationsbyen er ogsaa en Søndagsskole og Missionssal, og umiddelbart efter Verdenskrigens Ophør 1919 blev den gamle Kirke i Tommerup udvidet med en Arm mod Nord—»Fredsfløjen«, saaledes at Kirken nu kan rumme dobbelt saa mange som tidligere. Hertil kommer, at en Kreds af Mænd, baade fra inden- og uden-sogns, traadte sammen i Aaret 1906 og købte Gaarden Knarreborg, der var bleven nedlagt, som Børneopdragelsesanstalt.

TOMMERUP HØJSKOLE.

Her blev en Del nye store Bygninger opførte, og det hele indrettet til en Landbrugs- og Folkehøjskole under Ledelse af Forstander Sandbæk. Skolen, der ogsaa har Pigeskole og forskjellige Kursus, har i de forløbne Aar været fuldt besat hver Aar med op til ca. 125 Elever og i det hele gaaet godt og nyder mere end almindelig Anseelse overalt. — Her ved Højskolen holdes ved St. Hansdagstid de store Missionsmøder, som for omkring 40 Aar siden begyndte i Højsholt, og som altid samler stor Tilslutning, stundom op imod en 8 a 10 000 Mennesker. Gennem flere Aar ved Midsommertide har der ved Stationen i Broholm Skov været afholdt »Kirkelige Møder«, som dog ikke nær har formaaet at samle saa stor Tilslutning.

Tommerup Kirke

er her som i de fleste Sogne den ældste Bygning, vi har, og bestaar af Skib, Kor, Taarn i Vest og Vaabenhus i Syd. Hertil kommer en Fløj i Nord, bygget til Skibet i 1920, og Taarnet samtidig forhøjet. Oprindelig er Kirken en meget lille Bygning, hvis ældste Del, Skibet, med 2 Hvælvinger og lille Kor, hvoraf Korbuen staar endnu, er opført i romansk Tid af utilhuggen Kamp med profileret Sokkel og flere rundbuede Vinduer. I sentgotisk Tid er det gamle Kor blevet nedrevet, og Skibet forlænget mod Øst, saaledes at Langhuset nu ialt har fire gotiske

Hvælvingslag. Omtrent samtidig er ogsaa Taarnet i Vest og Vaabenhuset i Syd tiløjede.

Den udskaarne Altertavle med snoede Søjler har et Maleri af A. Dorph fra 1894, Christus i Gethsemane, (det gamle Alterbillede hænger i Taarnet). Prædikestolen i Renaissancestil bestøttet af Søkapt. Jab. Tommerup til Baagegaard 1742. En Granitdøbefont, hvorover staar Thorvaldsens Christus. Et gl. Krucifix hænger i Koret. I Gulvets Gang laa 2 Ligsten, der blev flyttede ved Reparationen 1920. Den ene, der er helt udslidt, ligger nu i Gulvet mellem Taarn og Skib. Den anden, hvorpaa en latinsk Indskrift langs Randen kan læses, hvorimod alle Bogstaver midt paa Stenen er aldeles afslidte, er stillet op ad Væggen i Taarnrummet*.) Ved Reparationen 1920 blev ogsaa indsat

TOMMERUP KIRKE
EFTER TILBYGNINGEN 1920.

nyt Alterbord, nye Stole, ny Indgangsdøre baade i selve Kirken og Vaabenhus, medens det gamle overlodes Entreprenøren.

Som Landshjælp gaves af »Tomdroppe Kyrke XV marc« i 1524—26 og i 1542, 24/6. til Jørgen Jensen, Superintendent,

*) Der populært kaldes »Bryggerset« til Adskillelse fra »Kjøkkenet«, der er den nærmeste Del af Skibet, den Del, som ligger mellem Indgangsdøren og Taarnrummet.

lagt bl. a. Kirkehavren . . . af Per Hanssen i Thomerup . . . 1 Ørtug Havre.*)

Biskop Jacob Madsen, som visiterede i Tommerup 25. Decimantes 1589, skrev da saaledes om Kirken: »Templum tornet, Affset; Tornet ont; mørk, fattig. Smo Huellinger 4; Lofft vnder Tornet, ingen Fele udi. Cloker 1 liden Tag Tegel. Tafflen ingen, men Alteret op til Muren, oc malet paa Muren Chri Dob i Jordans Flod. Sedet geniculatus; Johannes, vesteteus suis pilis, ipse infundit aquam.**) Prædikestolen ved Synderside. Fonten i Choret, 2 store Kobberstager. Kirkegods Mur Camp, muret offuen paa. Laden god. Kirkens Part 13 Ørt.***)

1665 findes følgende: »Reckligh Fortegnelxe paa Thommerup Kirches aarlige wisze Indkomster: Tienden: Rug 3 Pd.,

TOMMERUP KIRKE
FØR TILBYGNINGEN 1920.

Biugh 2½ Pd., Hauffre 1 Pd., Gryn ½ Tønde. Aff en Kirchejord giffuer Sædedegnen Landgilde, Biug 1 Tønde. Noch hues ringe Tiende der kan falde aff ham, Kalffue och Griszer. Der var

*) Danske Kancelliregistre.

**) Dette Maleri er antagelig traadte i Altertavlens Sted. (J. Magnus Petersen, Kalkmalerier S. 63).

***) Jac. Madsens Visitatsbog.

en Gaard i Thommerup, som nu er øde; mens han var i sin Esse, oc Nogen besad den, da bekom Kirchen deraf aarligen: Landgielde Biug 18 Scheppe. Penge 12 ß.

Fortegnelser paa hues, som fattis til Thommerup Kirche.

Der er ingen Kalck och Disk eller Messehagel. De 2 Huelninger, som er offuer Koret och Prædiche Stolen, ere wiit spruckne fra Murene, och Boffuerne ere stunchne fra Muren, som er offuen offuer dem, och Kirckmuren ved den søndre Side har giffuet sig ud fra Kircken midt paa Muren. Dersom disse 2 Huelninger med deres Buer icke snart hielpis, er det at befrygte, at begge falder til Jorden.

Gradualen och Psalmebogen er slett slit i synder. 3 Loker for Qvindestolen ere Hengslerne synderbrudt. Taarnloffted, som de staar paa, der ringer Klocken, er traad i Støcker. Fattis en rist for den ene Kirchegaardsloge. Den ene Pille nordens Kircken, som schulle være Kircken til bestyrckning, er ganscke forfurnet fra det øffuerste till det nederste, oc er nesten halffdelen nedfalden. Det ganske Tag offuer Kircken ved den sønder Side schal schelnis och forbedris med et hunder Steen. Paa Huelninger ere 2 Kors baand sønder. Kirckegaards Mur er nedfalden ved Præstegaards loge.

Dets til Vidnesbyrd vnderschriffuer Jegh

Claus Lauretzen,*) Past loci m. ppa.

NB. Er ingen Regnschab holden fra 1657 til 1658 for Thommerup Kirche (Fyenske Samlinger IX. 220 f).

Da Landsdommer Jens Lassen overtog Dalum Kloster, fik han tillige Tommerup Sogns Kongetiende i Fæste og gav deraf 3 Pd. Rug, 2½ Pd. Byg, 1 Pd. Havre og ½ Td. Gryn, som er Hartkorn 18½ Tdr. Derimod havde Mette Williamsdatter, sl. Hans Brodersens, Odense, Kirketienden og gav ligeledes af 18½ Tdr. Hartk.

I 1679 faldt de 2 Hvælvinger ned.

Paa Klocken staar følgende Vers:

Giv Lykke gode Gud! Søg selv din egen Ære
thi til din Tjeneste, skal denne Klokke være.

*) Claus Lauritzen har opbygget Præstegaarden efter en Brand, hvilket et Syn udsiger 26. 5. 1663, og Værdien sættes til 400 Sldl.

Her hænger jeg og skal til Kirken Eder kalde,
 tunghørig Sjæle, o! staar op og lader falde
 al Verdens Syssel, gaar og hører Herrens Røst
 som ringer jeg for Liig til Eders Sjæle-Trøst.

Er støbt i Ottense af Henrich Røn MDCXCVI patrono templi Tommerup viro generosissimo Dno Johanne Kaas Dno de Aastrup Præfecto diliones Nidrosiæ summo pastore Dno Claudio Jacobi Tommerup patroni a rationibus Jeremias Spleth in Norup a hos Campanum refundi curavit.

1680, 2./8. Tommerup*) og Brylle Sognepræstis tilliggende pro officio er indledt undtagen allene Landgilden aff een Annexgaard udi Brylle, som Anders Nielsøn nu iboer. Herligheden med Stedtzmaall, Hougning etc. dett aldt sammen niuder Ottho Thommesøn Riisbrich (som og haffver oppebaaren og sva-red till Skatterne i langsommelig Tid.) Huilcher, hvorledes det skee Kand, at Herligheden, uden noget aff gaardens ta-xerede Hartkorn till en Kiendelse fuldte med, kan verre aff-skildte fra Landgildet, som det icke viidis, saa forhaaber den idtzige Sognepræst, at om noged i hans formands tiid er uden Ankomst er frakommen, dett da hannem igien vorder gottgiort,

Tommerup præstegaard, 2. 8. 1680. Jørgen Jensen.

m. m.

Samme Pastor Jørgen Jensen afgav 25. 5. 1685 skriftligt Vidnesbyrd, som han selv oplæste i Provsteretten, samme Dag, — i en Sag mellem Landsdommer Jens Lassen og Admiral Christian Bielke (for den sidste mødte Jeremias Spleth i Naarup) angaaende en af Admiralens Bønder Japhet Nielsen.**)

Som vi tidligere har hørt, skænkede Kongen Kronens Andel af Korntienden af Tommerup m. v. til Henrik Bjelke 8. 7. 1667, og 24. 8. 1671 fik han tillige jus patronatus. Men efter hans og Arvingernes***) Død blev der holdt Auktion over bl.a. Tommerup

*) Kirketr. Samlinger 4 R. VI., 776 f.

**) Odense Provstes Domsprotokol S. 13 hos Stiftsprovsten i Odense.

***) Af disse havde Sophie Amalie Bjelke og hendes Mand, Amtmand Hans Kaas, givet Kirken en Kalk og Disk. I deres Tid blev ogsaa i 1696 Kirkeklokken omstøbt.

Kirke, og den blev tillagt Mag. Knud Tommerup 22. 4. 1704, og 22. 2. 1710 blev Skødet udstedt. Han var Præst i København og Broder til Sognepræsten i Tommerup. Han solgte imidlertid atter Kirken 29. 7. 1712 til Amtmand Etatsraad Christian Rosenkrantz i Nyborg. Og denne skødede atter Kirken 9. 3. 1716 til Mag. Claus Jacobsen Tommerup, den forrige Sognepræst. Snart efter gik Kirken over til dennes Søn Mons. Jacob Clausen Tommerup, som fra 1714 er Ejer af Baagegaard og en Del Bøndergods i Tommerup og Brylle Sogne. 1728, 24. 8., laaner han 3000 Rdl. af sin Farbroder, Præsten Knud Jacobsen Tommerup, og giver ham 1ste Prioritet i Tommerup og Brylle Kirker. Jacob Tommerup blev senere Søkaptajn. Kaptajn Tommerup og Fru gav 1742 Kirken en Altertavle og Prædikestol. Han døde 30. 10., begr. i selve Kirken 15. 11. 1743, hvorefter hans Ejendomme blev hos Enken, Else Kirstine Rosenvinge, til 9. 2. 1745, da hun giftede sig med daværende Premierløjtnant, senere Major Jacob Predbjørn Banner von Heye; de blev copolerede paa Baagegaard, som saaledes blev Ejer af Kirker, Gaard og Gods. Han pantsætter Kirkene m. v. flere Gange, sidst i 1760 til sin Stifsøn, Korporal Knud Tommerup, og sælger samtidig Baagegaard og Gods til Hans Jørgen Møller.

TOMMERUP PRÆSTEGAARD MED KIRKE, SET FRA HAVEN.

Og endelig 11. 6. 1764 gav Major v. Heye Skøde til Ritmester Ejler Petersen til Tallerup paa Tommerup og Brylle Kirker m. m. Derimod havde Løjtnant Petersen paa Baagegaard ved

Ryttergodsauktionen købt Kongetienden af Kongen, og den fulgte en Tid denne Gaard med de vekslende Ejere.

Og i 1780, 22. 11., skøder Major Petersen Tommerup og Brylle Kirker til Sognepræst Jens Balslev i Tommerup. Aar 1785 skøder Jacob Meelby paa Baagegaard Kongetienden til Jacob Ramuss og Fyens Bispestol. Det synes at være Varer, der kan handles med, disse Tiender; thi allerede 1786, 14. 8., skøder Jens Balslev begge Kirkerne til Kammerraad, Amtsforvalter Christen Willemoes, og denne skøder 12. 7. 1787 Kirkerne til Catharina Maria Juul i Tommerup, Enke efter Præsten, Hr. Rasmus Balslev; dog forbeholder Major Petersen og Frue til Tallerup sig paa Livstid deres Stole i begge Kirker til deres Brug. Hendes Arvinger skøder Kirkerne 31. 10. 1787 til Pastor Jens Balslev i Verninge, og han skødede dem 11. 6. 1789 til Præsten Jørgen Karsten Bloch Balslev i Tommerup. Hans Enke sælger atter Kirkerne 1802, 17. 6., til Anders Hansen paa Tallerup, efter hvem Kirkerne gik over til Sønnen Simon Andersen 1812 paa Talleruplund. Nu blev Kirkerne i nogle Aar ved de forskellige Ejere paa denne Gaard, indtil 1858, 28. 1., da Waidtløws Enke, Henriette Albertine, sælger Tommerup Sogns Kirketiende til Proprietær H. C. Petersen paa Dalumgaard for 13 000 Rdl. Denne solgte atter Kirken 1859, 24. 12., til Boghandler Chr. Milo i Odense for 10.600 Red.; men Kaldsretten er ikke med i disse Handler; den sælger Karen Trolle, Enke efter Pastor J. K. B. Balslev i Tommerup 30. 10. 1800 til Kongen.

Senere gik Kirketienden over til Proprietær Rasmussen, Borreby.

I 1725 er Tommerup Kirke bleven, efterset m. H. t. de nye Geværskabe Pæle, som skal indrettes og forlærdiges, og om dertil de gamle Geværskabe kunde tjene. I Brændekilde Kirkes Vaabenhus er ej nogen Lejlighed, hvorfor Skabet paa et bekvemt Sted nede i Kirken sættes, til hvilket det gamle Skab i Sanderum Kirkes Vaabenhus er tjenlig; men man gør dog Laas, hvortil det gl. Skab i Tommerup Kirke forbruges, saa som det til intet videre kan være tjenlig.

I 1728, 20. 5., skete der følgende i Tommerup Kirke: Pigerne Anna Christoffers Datter og Kirsten Lindt af Usselhusene havde taget Sæde i Stolen i Tommerup Kirke overfor de gifte Koner i samme Stol, dog ikke saa aldeles at være sket af Forsæt for at undertrykke

Konerne, men efter en Skik, som har været, at Tyende eller Børn tager Stade eller Sæde paa det Sted, hvor deres Moder eller Madmoder ellers tilkom at sidde paa, naar som helst det Kand hende sig, de ikke kommer der i Kirke, men det er dog ikke bevist, at denne Uorden, hvoraf det er forefalden den Stimen i Kirken, og hvoraf denne Sag er begyndt, er passeret, efter at Ordre var udstæd, hvorledes enhver sig skulde skikke og forholde, nemlig: at efter Loven de unge skulde cedere eller sidde neden for de gamle etc.; thi bør bemeldte A. C. og K. L. skikke og forholde sig der efter. A. C., som ikke har efterlevet Sognepræsten Mag. Balslevs Formaning, bør bede ham om Forladelse og betale til Sognets fattige Een ƒ og til Sagens Omkostninger Sex ƒ og K. L. betaler til Sagens Omkostninger Sex ƒ.«

I 1787, 4. 4., skriver Bispen til Hans Sørensen og fl. i Tommerup: Kirkeejeren har lovet om føje Tid at besørge Stolestadernes Inddeling, men Prædikestolen ses ikke at kunne flyttes, og hvad Lejestederne angaar, bliver til hvert forefaldende den fornødne Plads hver Gang at udvise.« 1833, Tommerup: Kirkeklokken, som har havt 2 Revner, er bleven loddet, dog uden at have faaet sin rette Klang igjen. 1837: Klokken var nedtaget for at omstøbes.

1838: Klokken er nu omstøbt.

1853: Nogle gamle forrustne Kaarder og Sporer, som vancire Kirkens Mure, bør nedtages, og Murene derefter afpudsas.

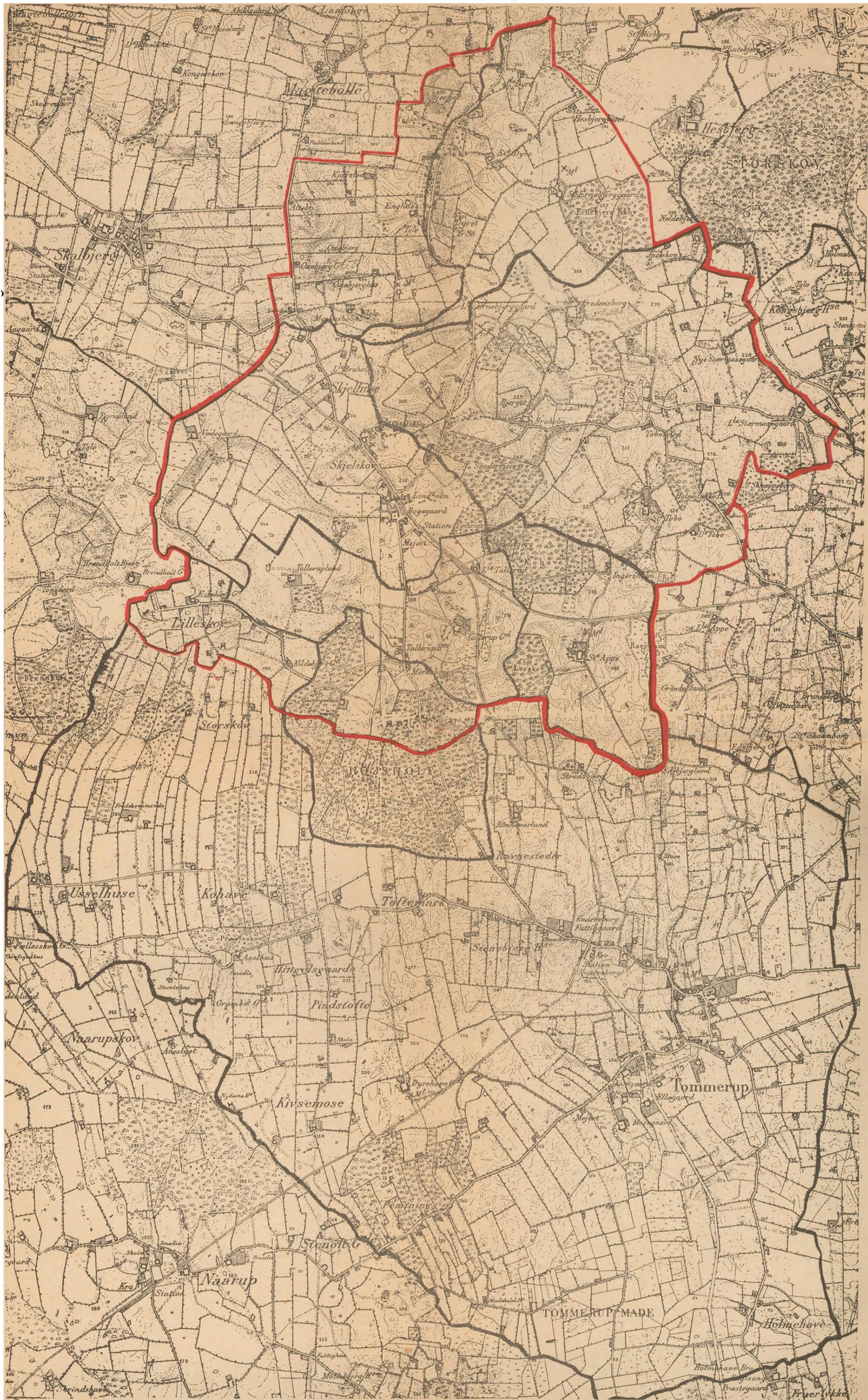
1855: Et Røgelsekar fra Tommerup Kirke — fra 14 Aarh. — blev af Proprietær Waidtløv til Talleruplund foræret til Nationalmuseet.

Paa Bækkenet i Døbefonten findes Mariæ Bebudelse med en Randskrift i Munkeskrift, formodentlig Ave Maria, men forslidt og ulæselig.

Paa Kirkedøren — (den gamle) — staar med Jernbogstaver Opus Nicolai Fabri; men intet Aarstal.

Præsterne i Tommerup.

I ethvert Sogn paa Landet er Præsterne i Almindelighed blandt dem, der tiltrækker sig mest Opmærksomhed, hvilket jo ogsaa er ganske naturligt, naar man betænker den store Betydning, disse har eller burde have for Beboernes Udvikling i aandelig og kulturel Henseende. Det er derfor rigtigt her at op-

KORT OVER TOMMERUP SOGN OG BROHOLM KIRKEDISTRIKT.

holde sig et Øjeblik ved de Præster, som har beklædt Præstembedet, der jo som bekendt i mange Aar var forenet med Brylle i eet Pastorat. Men da Pastor Møller i sin førnævnte Brylle Sogns Historie paa fyldestgørende Maade har skrevet om Præsterne, kan jeg nøjes med her at henvise Læserne til denne Artikkel, der ogsaa har staaet her i Aarbogen. Jeg vil derfor nærmest indskrænke mig til at nævne Præsternes Navne og den Tid, de var i Kaldet.

Tommerup har vistnok oprindelig indtil omkring Aar 1500 haft sin egen Præst; thi paa den Tid nævnes Præsten Hr. Hintze de Tommedrop, som var Medlem af det Elændegilde*) i Odense, og maa da formodentlig Brylle Sogn have været et Pastorat for sig, siden ogsaa Sognepræsten Hr. Jens de Brylle nævnes samme Steds. Og som det fremgaar af den før nævnte Dom af 1545, 20. 4., om Aggerue Have i Brylle, der »wildsø-kith og wkiereth« har ligget til Tommerup Præstegaard, skal der før Hr. Hintze have været en Doctor Erik. I denne Dom nævnes følgende Præster, som havde baade Tommerup og Brylle Kald, nemlig først en Hr. J e p, derefter Hr. T h o m a s og saa den, som førte Kampen for Aggerue Have, nemlig Hr. J e n s A n d e r s e n, som var i Embedet før 1540 og har da antagelig været den første lutherske Præst her i Sognet. Jens Andersen er vist nok død omkring 1548. Muligvis har der i en ganske kort Tid derefter været en Hr. C h r i s t o f f e r, hvilket siges i Præstindberetningen 1590, men bestrides bl. a. af Pastor John M. Møller i hans Bog. Derefter kom Morten Pedersen ca. 1548, han var født i Fangel. Han var endnu i Embedet 1597, og Sønnen Anders Mortensen fik det efter Faderen. Derefter kom Ole Nielsen Stenløse, † 1634. Som Nr. 5 efter Reformationen kom Claus Lauritzen Assens. Han opbyggede Præstegaarden og gik meget igjennem under Svenskekrigen sammen med sin Kone. Deres Epitafium med deres Billede har hængt i Kirken ligetil omkring 1860. Han underskrev Enevolds-Arveregeringsakten 1660.

Claus Lauritzen døde 1665. Derefter kom Jacob Knudsen Fangel, som blev gift anden Gang med Formandens Plejedatter, Anna Frandsdatter Meel. Det var ham, der »kunde æde saa umanerligt uden at mættes tilfulde«, død 1677.

*) Gl. Samlinger 1. 1. 43.

Nr. 7. blev Jørgen Jensen, som giftede sig med Formandens Enke og døde 1691 med Tilnavnet den »onde Præst«, som dog nok er tillagt ham med Urette. Hans Indberetninger giver udmærkede Oplysninger om mange Ting.

Nr. 8 var Mag. Claus Jacobsen Tommerup, en Søn af Nr. 6. Han opførte i 1692 det Stuehus til Præstegaarden, som staar endnu med sit Navn og Aarstal over Døren tillige med: »Fred med dem, som gaar ind, Frelse med dem, som gaar ud.« Han fik allerede i 1710 en Medhjælper i Hans Nielsen Sylvæ og maatte afstaa Embedet paa Grund af Svaghed i 1715 til Mag. Jens Rasmussen Balslev, der giftede sig 5. 12. 1715 paa Baagegaard med Formandens Datter og senere 2 Gange til og havde mange Børn.

Som ung Student skriver min Svigerfader (død som Sognepræst i Hesselager 1898) i 1851 følgende paa Grundlag af Tommerup Kirkebøger om Jens Balslev: »Denne Mand forundtes det at blive Stamfader til en stor og mærkelig Slægt, der har skudt dejlige og kraftige Skud i Danmark og staar der endnu i feireste Grøde. Paa ham gik Herrens Forjættelse herligt i Opfyldelse, at han vil give dem Velsignelse i tusinde Led, der elske ham og holde hans Bud; thi af den Slægt ere mange trofaste Hyrder indgaaene i hans Hus, at forkynde hans Navn med Glæde, og af den samme Slægt vandrede mange fromme Mænd og Kvinder for hans Aasyn, og priste hans Navn i Stilhed. Vel er det derfor værd at mærke paa Herrens de underfulde Veje, ad hvilke han ledte sin Tjener, og hvorlunde 'denne' med Taknemmelighed ihukom Herrens Naade, den han skjænker alle dem, der annammer ham med Glæde.

Jens Balslev er født i Aaret 1690, og allerede i sit 25de Aar beskikkedes han til at være Præst for Tommerup Menighed, og i dette Kald virkede han med Nidkærhed, og Herrens Velsignelse til sin Dødstund. Trende Gange blev det hans Lod at se en elsket Hustru forlade hans Side, og maa vel nævnes den iblandt dem, der blev Stammoderen til den velsignede Slægt; det var Maria Sophia Luja, der maatte forlade sine sex Smaa, endnu førind hun saa Frugten modnes paa det Frø, hendes moderlige Kjærlighed vistnok havde nedlagt i deres Hjærter.

Med Ydmyghed bøjede vor Balslev sig under Korset, Herren lagde paa ham, og med dyb Ærefrygt og Taknemmelighed erkendte han Forsynets Varetægt gjennem hele hans Liv i forskellige store Farer. Som Dreng paa 6 Aar legede han en Gang i Sørslev Præstegaard inde i et Værelse, hvor der logerede en norsk Lieutnant. Medens Barnet leger, brænder der et Gevær af, dog Kuglen for tæt forbi ham uden at krumme et Haar paa hans Hoved. Da han siden i sit 9de Aar efter sin Morfaders Død var kommen fra Sørslev Præstegaard ud til sine Forældre i Odense, havde han en Søndag Eftermiddag Besøg af nogle Legekammerater fra Byen, og fandt paa i Faderens Have at skyde Isen med Stænger fra den ene Side af Dammen over til den anden. Pludselig brast Lægten, hvorover Drenge bøjede sig, og han styrtede ned igennem Isen; de andre Børn løb skrigende bort, kun een blev tilbage, som de andre plejede at have til Bedste for hans Dumheds Skyld; men denne Dreng klyngede sig fast til en af

Pælene og ledte med sit ene Ben under Isen, indtil den Druknende tog fat og blev reddet. Naar han siden som gammel Mand talte derom med sine Børn, plejede han at tilføje: »Saadanne blandt Mennesker forskudte, er det, at Herren udvælger og bruger! — I samme Aar havde Professor Luja den Forskrækkelse at se sit eet Aar gamle Barn, Maria Sophia, fare ned forbi sit Vindue fra øverste Etage. Han iler forfærdet ud, men finder Barnet siddende aldeles uskadt paa Fortovet, som var det baaret af Guds Engle. Uforglemmelig var altid for vor Balslev denne dobbelte Frelse, forundt to Mennesker, der siden skulde leve for hverandre; og at det var hende, som Herren havde udvalgt for ham, derom varslede han ej blot vidunderlig dejligt i Barndomsaarene; thi det viste sig aabenbart, da hun alene modtog Velsignelsen til at vorde Slægtens Moder. Medens han var Præst kunde Præstegaarden nær været afbrændt, og Beboernes Liv var da kommen i største Fare. I to Dage havde man mærket usædvanlig Røg, og først ved Sengetid anden Dags Aften lykkedes det at finde Ilden i et forborgent Skillerum bag Kjøllen. Herren udfriede saaledes sin tro Tjener fra Faren og vederkvægede hans gamle Dage med megen Velsignelse. Han saa før sin Død sine velartede Børn alle i Lykke og Velstand, fandt i sin ældste Søn en Alderdoms Støtte og Medarbejder i Embedet, og kunde han have set videre, hvor skulde han da oplyses og glædes ved sin hæderværdige Efterslægt af Christelige Hyrder: Balslev, Bredsdorfer og Lether! Han endte sine Dage den 8de August 1761, da han forlod en ond Verden i frimodig Forventning af Uforkrænkkeligheds Smykke.

Hvor inderligt maa vi glædes ved at see Herrens Veje, underfulde og velsignede i Smaat som i Størt, naar vi betragte det levende Billede, som Krøniken har tegnet over denne Mands Grav. Ja ret inderligt maa vi glædes ved at skue ind i Hjærtets lille Lønkammer, hvor Herren bereder Aanden et levende Tempel, der skal staa i al Evighed, selv naar det for Menneskers Øjne ser ud, som om det brast i Dødens Favn. Ja, løvet være han, der ved de klare Blus over Fædrenes Grave varsler Børnene vidunderligt Lod for Savn, Trøst og Velsignelse i Jesu Navn!

Balslev døde 1761 og efter ham kom Sønnen R a s m u s J e n s e n B a l s l e v, der allerede af Kaptain Tommerup paa Baagegaard havde faaet Ventebrev paa Embedet. Om denne Balslev siges, at han »var klog«, kunde sidde i Præstegaarden og se, naar nogen stjal Træer i Skoven, og sige et og andet forud.« — Han var svagelig i mange Aar og havde til »Prædikestudent« Frantz Rosenstjerne Nielsen. K r a g, der har stiftet et Legat paa 50 Rdl. til Tommerup Sogns fattige. Senere blev Sønnen J e n s B a l s l e v først Kapellan og i 1779 Sognepræst og i 1786 forflyttet til Verving, medens Broderen J. K. B. R. Balslev blev Præst i Tommerup og ægtede 2 Aar senere i Verving sin Broders 15aarige Steddatter K a r e n T r o l l e. Han døde Aar 1800 og efter ham fulgte

Nr. 13 R a s m u s R a s m u s s e n; han var i 1806 blind paa det ene Øje og døde allerede 1809 kun 38 Aar gammel.

Nr. 14 Andreas Borch, som allerede døde efter 2 Aars Forløb af en grasserende smitsom Sygdom, som ifølge Kirkebogen bortrev 35 af Sognets Indbyggere eller 3 Gange saamange som normalt.

Nr. 15 Thorkild Lund, var en »venlig og livlig Mand, sang for det Meste«. En Datter af ham blev gift med den bekendte Professor Niels Mathias Petersen, og efter Lunds Død 1833 blev hans Søn Præst i Embedet.

Som vi har hørt havde Pastor Lund et Sammenstød med den stærke religiøse Bevægelse, som havde sit Centrum i Pindstoftene. I Befolkningen her i Sognet lever endnu flere Fortællinger om den gamle Lund, følgende har jeg hørt af den »gamle Tallerupsmed«, som selv har oplevet Tiden, da det foregik, og jeg gjengiver dette »Skjemteord« efter min Svigerfaders Notits derom fra 1854, der falder sammen med Tallerupsmedens: »Der var en Smed *) i Fyen, som i sine unge Dage havde drevet sit Haandværk i det store. Især var han da rejst omkring baade der og i Sjælland og havde solgt et eget Slags gode Plove, som han enten selv havde opfundet eller dog idet mindste var iblandt de første til at udbrede. Et snildt Hoved var han, det var ialfald godt at mærke paa, hvad han tog sig for, og navnlig gjorde da disse Plove ham baade Ære og Gavn; for han blev en holden Mand ved dem og kom jo saa smaa i Ry. Det gik imidlertid med ham som med saa mange andre snilde Hoveder, at med Alderen blev han baade særsindat og stiv-sindat, og de fleste vilde sige, at han havde en Skrue løs, saa han endte da med at hedde »den gale Smed« i Folkemund. Paa sine gamle Dage laa han stadig i Klammeri med Præsten i Sogret, der var den fredeligste Mand af Verden, men slet ikke kunde have Ro for Smeden; for baade sang han bestandig efter den gamle Psalmebog i Kirken, saa det stod efter, medens de andre sang efter den ny, og saa gjorde han da ogsaa ved andre Lejligheder de Spilopper, han kunde, saa Præsten havde Bryderi nok af ham. En Søndag, da Præsten gik ud af Kirken, kom Smeden hen til ham og sagde da, at han mente Præsten skulde sige, hvor Skriftstederne stod, naar han anførte dem i sin Prædiken: »For« — sagde han — »Præsten veed nok, at naar man sætter et Gjørde, saa plejer man at sætte Staver i det.«

*) Tobosmeden.

»Ja, Smed!« — svarede Præsten, — »det er meget rigtigt; men Smeden veed nok, at naar man sætter levende Hegn, saa er Staverne tilovers.« — »Hillemænd!« sagde saa Smeden — »der var min Tro Præsten over Smeden!«

Nr. 16 Jens Nicolaj Lund, der var her fra 1834 til 1848. »Hans Retsindighed og særdeles Kalds- og Forretningsdygtighed vandt Anerkjendelse saavel af hans Embedsbrødre som af hans Menigheder, der stadig tyede til ham om Trøst og Raad.« (Selm. Necrol. I. 48).

Nr. 17 Christian Erik de Thurah, der kom fra Cathrine Kirke i Ribe og var her til 1868, da han tog sin Afsked og døde 1869.

En Udtalelse af den gamle Pastor Thurah kan have sin Interesse. Han skriver i et Brev til Sønnen Christian 8. 11. 1849, efter at han har formænt Sønnen til omhyggeligt at sørge for sin Sjæls Salighed, fremfører han som Grund til, at han ikke indlod sig i aandelig Samtåle: »... da jeg som Sjælesørger kun tror at kunne virke noget synderligt, naar de Paagældende af egen Drift henvender sig til mig om Oplysning, Vejledning, Raad og Trøst ...« — Den her omtalte Søn Christian, der altid gik under Navnet Kandidaten, (til Adskillelse fra Broderen, Kaptainen, der iøvrigt ogsaa var theologisk Kandidat) som mange Aar efter blev min Svigerfader, har jeg anført enkelte Udtalelser og vil gerne endnu nævne et Par Stykker. Han skriver saaledes i et Brev til Kæresten Sommeren 1849: »... Dejligt er her ogsaa, som i et Paradis; for Tommerup ligger i den smukkeste Del af det dejlige Fyen. I Præstegaardens Have, hvor der er to Grotter, en Buegang og et Tempel, som vi kalder Oxetemplet, der dog ikke er saa smukt som Oxetemplet i Frederiksberg Have. I næste Uge skal Haven illumineres, saa skal Du se et Tivoli Nr. 2. Mit Værelse støder op til Haven og Kirkegaarden i et Hjørne af Præstegaarden, og der, siger man, at det spøger, men jeg har rigtignok ikke mærket det ... Vejen til Kohaven og Talleruplund, der gaar over Bakker og Dale, er overmaade smuk, og fra det sidste Sted kan man se over til Brændholt og Fredensborg i Brylle.« — I Sommeren 1850 kom han atter til Tommerup fra Svendborg, hvor han traf Broderen, der var paa Vej med sit Kompagni til Isted. »De kom med klingende Spil og flyvende Faner i det dejligste Solskin, min Broder var bekrandset fra Top til Taa, og alle havde Blomster i Huer og Bryst. Jeg ledsagede dem til Ollerup, hvor vi tog Afsked med ham.« 23. 8. s. A. skriver han: »... vi tog hen til Gaarden Baagegaard, hvorfra vi spadserede op paa den høje Broholmsbakke, som frembyder en henrivende Udsigt over det meste Fyen. Det eneste Savn, man kan paavise i denne yndige Egn, er en So, thi Naturen har ellers udrustet sit Overflødighedshorn paa ethvert Sted ...« 30. 8. s. A. skriver han som Svar paa en Beskrivelse af en Høstfest i København: »Jeg har ogsaa haft Lejlighed til at se en »Høstfest«, den ene Gang var ved Tærksning af Raps her paa Præstegaardsmarken, hvor der var 26 Folk i Arbejde, dels med at tærske, dels for at skaffe Straaet bort, medens andre kastede Sæden op paa store Slæder med et Lagen i Bunden, og to Smaadrenge kjørte afsted med det i fuld

Galop. En anden Dag var vi ovre hos vor Nabopræst, den gamle Konsistorialraad Schøtt (i Verninge), og just som vi sad og talte, lød der et stærkt Hurraraab udenfor, hvor Høstfolkene stod i Rad, med Leerne paa Nakken og svingende med Hattene; det var i Følelsen af, at de havde gjort deres Pligt. Og da vi siden sad til Bords, lød en munter Sang og Støj udenfor det tilstødende Kjøkken, og en efteranden blev alles Skaal drukken, der var i Stuen, hvorover enhver gik ud og takkede; det var det glædelige. Du kan tro, hvor mat Kjøbenhavnerne Komediespil og Tablaue tager sig ud i dens Øjne, der har set saa levende Billeder af Virkeligheden.« — Endvidere skriver han: »Tommerup 29. 12. 1850 . . . Igaar læste jeg en interessant Dagbog, som en Bondekarl*) her fra Sognet, et sjældent begavet Menneske, har skrevet ovre i Felten. Især var hans Beskrivelse af Slaget ved Isted udmærket; han var ved Trainet og saa med Spænding Udfaldet af Kampen i Møde. Der gik ogsaa en sand christelig Aand igjennem hele Skriftet, der aandede et Liv, en Fædrelandskjærlighed, en Aandrighed og en Magt over Tanker og Ord, ved Siden af hvilken jeg følte mig saare ringe. Han er et lysende Exempel paa, at Aand og Hjærte de kommer ikke Lærdom og Kløgt ved . . .« Den 18. 6. 1851 blev Chr. Thurahs ældste Søster gift med Pastor C. L. Mohr i Ølsby, og i samme Uge var der et 3 Dages Bryllup nede i Byen,**) hvor Familien fra Præstegaarden var tilstede ved Besøg de to Dage, hvorom det hedder: » . . . Du kan tro, der var Liv i Kommersen derhenne, der var den Dag 120 Gjæster, der alle skulde pladseres hvorfor de maatte trække et Loft af Lagen over en Lo og bænke Gjæsterne der. Da vi var blevne trakterede, gik vi omkring i Haven, og derpaa begyndte Dansen, hvor den stakkels Brud maatte danse først med Brudgommen, derpaa med de to Fæstemænd, og endelig med hele sin Familie. Da Gjæsterne maatte afholde sig fra Dansen under alle disse Danse, saa kom vi ikke til det, da vi skulde tidlig hjem . . . og paa Lørdag skal vi til et stort Bryllup paa Tallerup, hvortil Lauritz (Kaptajnen) har digtet en Sang, da Brudgommen har været Sergent hos ham . . .«

Om dette Bryllup fortælles videre i næste Brev: »Sangen blev afsunget med stort Bifald, og efter mange Taksigelser blev Kaptajnens Skaal udbragt af den gamle Møller (fra Skovmøllen i Veflinge Sogn). Nu gik man i Skoven efter Bordet, der blev sunget, og Kaptajnen lovede at skrive en Sang til; han skrev den i sin Tegnebog til alles Forundring extempore, man sang den, lo, jublede og gav Kaptajnen et tordnende Hurra. Derpaa blev der danset temmelig paa fri Haand, man tog en Dame, dansede rundt med hende, til man ikke kunde mere, bukkede og takkede for naadig Straf. Allerede Kl. 10½ tog vi hjem, efterat Caroline og jeg havde modtaget Invitation til Ballet næste Aften. Strax vi kom, spiste vi Aftensmad, og derpaa begyndte Dansen Kl. 9. Jeg begyndte dog først Kl. 10 at vise mig paa Brædderne, hvor der kun var 3 hvide og 4 røde Damer, Resten var uldne i alle Kouleurer. Det gik imidlertid ikke efter Kjolerne, og der var saamænd ogsaa mange af Uld-

*) Det var Morten Nielsen fra Usselhusene, der senere flyttede til Gaarden Vesterdaal ved Middelfart, som han og Børn tog Navn efter og er kendte under.

**) 21. 6. 1851 viedes i Tommerup Ungkarl Laurids Grønland, 31 Aar, og Pigen Maren Kirstine Jørgensdatter, 40 Aar, Forl. var Ole Johan Grønlund og Gmd. Henrik Jørgensen i Mosegaard. Det var altsaa der, dette store Bryllup stod.

kjolerne, der dansede de hvide forbi. Jeg havde den Ære at føre Kotillon op og skal have skilt mig derfra til almindelig Tilfredshed. Kl. 4. kjørte vi hjem i Morgenlysning, og som det var Billeder fra Ballet, dansede Elverpigerne langs med Skovplainerne i den kjøle Morgenluft« —

Nr. 18 Carl Henrik Emil Schierning, der var Præst her fra 1869 (Brylle kun til 12. 5. 1877, da dette blev et eget Pastorat), indtil han i 1886 blev forflyttet fra Tommerup til Stillinge Døde 1893.

Nr. 19 Theophilus Elieser Trolle Barfoed, f i Faxe 5. 3. 1831, Søn af Provst Hans Peter B. til Faxe, † 14. 11. 1841, og Christine Elisabeth Priergaard. Stud. 1851, cand. 1858, Lærer ved Borgerdydskolen i Nykjøbing paa F. 59, Sognepræst paa Anholt 69, i Nautrup-S.V. 73, Aars — H. 10. 10. 1877, og i Tommerup 1886 til sin Død 4. 3. 1896, er begr. paa Tommerup nye Kirkegaard. Det hjertlige og hjertensgode var ejendommeligt for ham, og han var tillige en »kunstig Mand, fuld af Indfald, som han fremførte paa en jævn og fornøjelig Maade, og der var ingen Personsanseelse hos ham, han var ens overfor alle. Gift 17. 5. 1861 med Nielsine Margrethe Møller, f. i Rasted 23. 9. 1835, Datter af Stiftsprovst, Dr. phil. Hans Ulrich M. i Toreby, † 1862, og Marie Lov. Hulda Sidenius.

Nr. 20 Conrad Friedrich Valdemar Schmidt-Phiseldeck, f. 28. 9. 1851 i Flensborg, Søn af Sognepr. C. O. S.-P. til Brønshøj og Fr. Vilh. A. Bournonville. Student 1870, Kand. 77, pers. Kapl. Ledøje-S. 1877. Kapl. pro loco Herfølge — S. 1881, entl. 12. 6. 1883, opholdt sig en Tid i Frankrig og Schweiz for at studere kirkeligt og theol. Liv hos Protestanterne der og blev noget efter sin Hjemkomst Sognepræst i Snodstrup 20. 5. 1866 og i Tommerup fra 30. 4. 1896 til 27. 9. 1904, da han blev Sognepræst ved St. Hans Kirke i Odense, hvor han døde 7. 2. 1905. I Tommerup satte han sig selv et smukt Minde i sit gode Arbejde for Opførelse af den nye Kirke ved Tommerup St.-By, Broholm Kirke, i hvis Udvalg han var Formand til sin Forflyttelse. Menigheden i Tommerup skænkede en Sølvkrans til hans Baare, der senere af hans Enke blev givet til Broholm Kirke ved dens Indvielse, hvor den siden er opbevaret. S.-P. skrev flere religiøse og theologiske Skrifter. Gift 1. Gang 14. 9. 1882 i Ramløse i Sverrige m. Anna Maria Sigrid Hansen, f. 29. 2. 1856 i Husby i Slesvig, † 26. 2. 1883 i Arcachon, Datter af Provst, Kultusminister A. S. Hansen i Ledøje og Caroline Ju-

liette Mudersparch. 2 Gang 17. 12. 1889 med Ida Marie Dagmar Andersen, f. i Kjøbh. 7. 6. 1859, Datter af Grosserer J. C. A. M. Andersen og Lousi Westerby.

Nr. 21 Thorvald Ingomar Petersen, f. 22. 8. 1861 i Hjallesø, Søn af Lærer Ras. Holst P. og Kristine Henningsen. Student fra Odense 1880, Kandidat 16. 1. 1886. Kateket i Ærøskjøbing 12. 11. 1886 og Sognepræst i Sdr. og Nr.-Onsild 22. 8. 1890. Derefter Præst i København fra 1897 indtil 7. 1. 1905, da han blev Sognepræst her i Tommerup og 2. 6. 1907 tillige i det nyoprettede Broholm Kirkedistrikt, og 21. 6. 1911 blev han tillige Feltprovst for 6te Regiment. Gift 7. 1. 1887 i Ollerup med Frederike Elisabeth Jensen, f. 2. 10. 1863 i Rær, Datter af Sognepræst I. P. Jensen i Øster Sjerninge og A. M. Sqvorup.

Degne, Skoleholdere og Skolelærere i Tommerup.

Der har selvfølgelig her som andre Steder været givet Børnene Undervisning længe før, end det kan konstateres ad historisk Vej, hvem der har været Lærere. Men saameget kan dog siges, at her oprindelig kun har været een Degn baade for Tommerup og Brylle Sogne, og han har boet det første Sted ligesom Præsten i Hovedsognet, men haft Indtægter fra begge Sogne, hvilket fremgaar af Jordebogen for 1572, hvori det hedder: Degnebolig til Tommerop; Saalandt til Degneboligen udi Schoffbøghe 6 Skp. paa Tumgebjerg y Brylle march 2 Skp. wed Agerne 1 Skp. Hauffuebjerg ibidem march 1½ Skp. paa Brylle march wed Bagewede 2 Skp. Bøge Agre ibidem 1½ Skp. paa Tommerop march wed Langkier 2 Skp. Summa Saalandt til Degneboligen.

Degnerenthen wdi Tommerop Sogne.

Udi Brylle Sogn giffuer huer mandt Byg 3 Skr. som ere 37 mendt, wnder tagen disse som giffue huer 2 skr. ere 13 mendt, wdi Brylle (2), wdi Gundestrup (4), Appe, Schuppenborg. Udi Rinder (5). Summa 10 ørtig — 1 skr.

Udi Tommerop Sogen: Giffuer 26 mendt huer 3 skr.; men 8 Mænd, Schellhuset*) og Knarreborg*) mindre (7 hver 2 Skpr. 3 hver 1 Skp.) Summa 8 ørtug minus 1 Skp.

*) Man faar her at vide, at der allerede 1572 boede Mennesker i Skjelhuset, og at Knarreborg den Gnaag har haft mindre Jord at svare af end de andre Gaarde.

Frakommen nogen Jordt paa Brylle march.

Da Biskop Jacob Madsen visiterede Tommerup i 1589, var her en Sædedegn, som hed P e d e r, og hvis Indtægter (Degnerenten) var af Tommerup Sogn IX Ørt og af Brylle Sogn XI Ørt. Han fik et godt Vidnesbryd af Biskoppen.

Peder Bille anbefalede 23. 11. 1634 en Matth. Olsen Fangel til Biskop Hans Michelsen til Degneembedet i Tommerup, men vedkommende klarede sig daarligt ved en Prøve og blev derfor kasseret af Bispen.

P e d e r H a n s e n, ansat som Degn ca. 1645, begr. i Tommerup 11. 11. 1675. Gift i Tommerup 2. 8. 1646 med Anne Pedersdatter som blev begr. sst. 13. 3. 1692. Han tiltalte nogle Beboere for Degnerente for 1659, 60, 61 og 62. Han fik 10. 11. 1661 en Søn døbt Hans. Denne er sagtens = Hans Pedersen Degn i Brylle, som blev begr. i Brylle 3. 1. 1700.

I Tommerup Kbg. findes indført: 12. 2. 1670 begr. Anders Nielsøn, som boede og døde i Thommerup, hvis Liig de bare om Kirkenen, som icke ehr sheet wdi min Tid, annos 25 Petr. Joh. Falst. — (Det er Degnen, som skriver saaledes; Falst. vil vel sige Falster.)

J o h a n L o r e n t z e n, ansat ca. 1675, begr. 7. 3. 1730 »var Sognedegn til disse tvende Sogner paa det 5 Aar over 50 og døde i sit Alders 81de«. Gift med Karen Simonsdatter, som blev begr. i Tommerup 10. 6. 1712. Han indgav en Ansøgning til Kongen 23. 11. 1690 og efterlod sig 2 Døtre, Anne Kirstine Johansdatter og Kathrine, gift med Hans Pedersen i Store Pederstrup i Korup Sogn.

C h r i s t o f f e r S c h m i d t, ansat 1730 (Ed. 2. 5.), † 31. 3. 1772, begr. 6. 4., 72 Aar gl. G. i Bogense Kirke 13. 7. 1730 med Birgitta Kirstina Pedersdatter, † 12. 1. 1772, begr. 20. 1., 64 Aar ÷ 7 Uger. 2 Døtre, Christiane Schmidt, paa Billeshaug 15. 7. 1763 gift med Johannes Kaare, Sognedegn i Nr.-Aaby-Indslev. — Maria Gregoria Schmidt, gift med Sognepræst Jensenius i Vejlbj.

J ø r g e n H e l t, ansat 1772, men allerede forflyttet som Degn til Kjølstrup 1774, † sst. 1782, begr. 12. 4., 52 Aar gl. Gift i Kjølstrup 9. 10. 1772 med Hanne Flade, en Datter af Degnen der. Fik 18. 10. 1773 i Tommerup døbt en Søn Christian.

Lauritz Lars Hansen Grønlund, døbt 1. 1. 1747, † 28. 2. 1835, 89 Aar gl., Søn af Lars Hansen i Dalby, ansat c. 1774. Gift*) med Anna Cathrine Møller, begr. 29. 3. 1781, 45 Aar og 3 Mdr. Med hende 1 Datter: Christiane Sophie Grønlund, f. 1775. G. 2. 14. 9. 1781 med Maria Sophie Luja Balslev, f. 28. 10. 1753, † 13. 7. 1836, Datter af Sognepræst Ras. Balslev. Med hende 8 Børn: Ras. Grønlund, f. 1. 6. 1782, Maler i Kongens Lyngby. Johannes, f. 18. 9. 1793, Rector i Kolding. — Ole Johan Søltoft, f. 16. 9. 1785, † 17. 9. 1788. Lars Balslev, Degn i Tommerup. Cathrine Marie Juul, f. 5. 6. 1790, † s. D. Ole Johan Søltoft, f. 2. 7. 1791, † 15. 11. 1875. Gaardm. i Tommerup. Jens Balslev, f. 10. 2. 1794, † 23. 5. s. A. — En dødfødt Søn 9. 9. 1795. Ved Bispevisetatter hedder det om Degnen Grønlund: 1787 »meget vel«, 1790 »synger godt og catech. efter Pontopp. Ord«, 1793 »ikke ilde«, 1796 »ret vel«, 1799 og 1802 »ikke ilde«. Da Fr. IV. byggede sine mange Rytterskoler, lægges der ogsaa en saadan i Tommerup, over hvilken der var Syn i September 1726, i hvilket det hedder: »Dørene, Vindueskarme og Skaaderne vil drives eller med Lister beslaas. Af Taget er afblæst 29 Tagstene, som skal paalægges.«

Ligefra Reformationen og til disse Rytterskolars Indretning blev paa Landet kun undervist i Religion, hvilket foregik i Kirken eller i Gaardene af Degnen. Men i Rytterskolerne, i hvilke der blev ansatte særlige Skoleholdere, skulde undervises i flere Fag. Disse Skoleholdere skulde forinden Antagelsen »nøje examineres af Provsten og Sognepræsten i Kirkepatronens, de større Lodsejeres og Fattigmedhjælpernes Overværelse, a) om han kunde undervise Børnene i at læse, b) om han forstod sin Katekismus; at Børnene ret kan fatte deres Børnelærdoms sande Mening, c) om han har gode Testamonia om ulasteligt Forhold, om han ej bander, lyver eller er tilgenegen til Drukken-skab, Lidderlighed eller Ufredelighed.« Endeligt var det d) ønskeligt, at han kunde skrive »ortografice dansk« samt regne saa godt, som i hans Skole behøvedes.« Og derfor skal Provsten »efter befunden Dygtighed« meddele ham Attest »paa slet Papir uden Betaling.« Her i Tommerup synes allerede nogle Aar før at være ansat Skoleholdere; thi i 1734 21. 10. blev begr. M a d s -

*) Dennes Søn var den bekendte Forfatter Carl Chr. Howitz Grønlund, som var Professor og Laboratorieførstander ved Ny Carlsberg (døde 10. 8. 1901).

Sørensen Abel, 82 Aar gl*, om hvem det hedder, at han »havde været Skoleholder i Tommerup i 18 Aar« altsaa i adskillige Aar før den Tid.

Anders Hansen, 1725 Dom. 3 i Tommerup, som Skolemester, gift med Karen Hansdatter, der bygge og boe i Tommerup Skole. 1732, 20. 4., begr. Anders Skoldeholders Søn, Hans, 4 Aar 4 Dage.

Niels Jørgensen, begr. 1768, 24. 10., 61 Aar og 8 Mdr. gl., havde »trolig forrettet Skoleembedet i 34 Aar«, gift med Anne Hansdatter, begr. 1773, 1. 8., 68 Aar gl. — 1 Datter.

Andreas Wejer. Som Skoleholder i Tommerup 1769, 25. 5. gift med Anna Mette Frandsdatter Rauberg, † 1773 (begr. 10. 4.), 40 Aar 8 Md. gl. — Han var g. 2 Gange. Han † 1786, begr. 23. 6., 77 Aar gl., men havde allerede i 1778 afstaaet Skolen til.

Christian Henriksen Sølvberg*), der er f. ca. 1733, † 1800, 17. 10., gift med Kirstine Martensen, begr. 1805, 22. 10., 63 Aar gl. Børn: Hans Henrik Sølvberg, da 38 Aar. Bergitte Marie, 26 Aar. Til Deling var 128 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$ 15 $\frac{1}{2}$. Om ham siger Biskop Bloch i 1787 »ikke ilde«, 1793 »Sølvberg laa syg, 1796 »nogenledes«, 1799 »ikke ilde«.

Hans Henrik Sølvberg, Skolelærer i Tommerup, Søn af den foregaaende, blev beskikket til Faderens Medhjælper 1793 og havde da allerede i 5 Aar forestaaet Embedet formedelst Faderens Alder og Svaghed og overtog Embedet ved Faderens Død. Han viedes 27. 9. 1806 til Kirstine Lindegaard, en Datter af Hans Lindegaard i Tommerup. Forlovere var Hr. Bachmann paa Skaunborg og Skovrider Høeg fra Brahesborg. Sølvberg søgte 1805 om Forbedring af sine Kaar. Han † 15. 2. begr. 22. 2. 1811, 39 Aar 8 Mdr. gl.

Seminarist Lars Balslev Grønlund, f. 20. 3. 1788, † 3. 4. 1839, Søn af Degn G., gift 7. 9. 1811, med Formandens Enke Anne Kirstine Lindegaard. G. 2) 14. 2. 1818 med Dorteia Knudsdatter, 28 Aar, af Tommerup, f. 1789, † 1879 begr. paa den nye Kirkegaard.

*) Chr. Sølvberg var i 1777 bleven antaget af Kammerherre C. Benzon til at »beopagte« Kammerherrens Jagt, da der var Krybskytter paa Naarup og Tommerup Marker, der dog allerede Aaret efter blev opsagt og Sølvberg forbudt at vise sig med Gevær og Hunde paa Benzons Jagt.

Peder Madsen af Hjerup i Kjerte Sogn, Examen i Skaarup 1825, f. 1805 som Søn af Mads Nielsen. Lærer i Tommerup 1839, Konen fra Mullerød, † ibid 27. 3. 1848, begr. 3. 4., 34 Aar gl., brystsvag.

Hans Nielsen Østergaard af Øster Hæsing, f. 24. 12. 1813, Søn af Lærer Østergaard der. Examen i Skaarup 1835, da til Assens Borgerskole, 1843 Andenlærer i Hillerslev og 48 til Tommerup, † 15. 12. 1860.

Gust. Henrik Jagd af Kolding, f. 1818, tog Examen i Skaarup 1839, ansat i Akkerup 43, og 4. 3. 46 i Tallerup og 61 i Tommerup. Folketingsmand 68—70, Afsk. 70. Derefter Bestyrer af en Privatskole i København, † ibid. 16. 3. 1898. Han var gift 1) Valborg Margrethe Bagger, † 31. 5. 1849 i Tallerup, 28 Aar gl., f. i Fraugde, Datter af Lærer Bagger*). Gift 2) 9. 6. 1854 i Tommerup med Marie Kirstine Voldberg Henriksen, 24 Aar, paa Talleruplund.

Anders Christensen af Sjøgaard v. Assens, f. 10. 4. 1844, Examen i Skaarup 67, Hjælpelærer og 1871 Lærer i Tommerup, tog sin Afsked 1886 og blev Bud ved Rigsdagen, † i Sept. 1906 i Kjøbh.

Niels Jørgen Jessen, f. 12. 9. 1855 i Rold, Søn af Lærer Michael Carl J. ibid. og Karen Jessen. Exam. fra Jelling 1876, Hjælpelærer i Kjæng 1877-78, Lærer i Kivsmose 14. 6. 1878, Brunsvig 2. 11. 1882, Tommerup 19. 7. 1886. G. i Svensholm, Aaby Sogn 22. 6. 79 med Marie Sophie Frederikke Strandbygaard, f. 27. 5. 1856 i Svansholm. Datter af Proprietær Chr. N. Strandbygaard og Kirstine Strandbygaard.

Tommerup Skole var den eneste Skole i hele Sognet lige til 1846, i hvilket Aar Tallerup Skole blev bygget, og den første Lærer her var:

Gust. Henrik Jagd, der blev ansat her 4. 3. 46; se Tommerup. Frederik Terkildsen Bramminge, født 1834, Examen 1853 fra Jellinge, 2. 2. 1854 Lærer i Ring i Jylland og fra 1861 i Tallerup, † 190. g. m. Han blev vist stor Opmærksomhed ved sit 40 Aars Lærerjubilæum 1904 fra Elever og Venner.

*) Se Brylle Sogn af Møller.

Alfred Bramminge, S. af foregaaende, f. 18 . ., † 19 . ., ugift.

I. Th. Jensen kom fra Aalborg til Tallerup 1910, er Kirkesanger ved Broholm Kirke.

Frøken Simonsen var her fra 1910 til 1919, hvorefter Frøken Marie Flindt fra Ubberud blev ansat her. Endvidere er et nyt Embede ved denne Skole 1. 5. 1920 bleven besat med Christoffer Jørgensen fra Holte, f. 21. 5. 1889 i Kjøng, g. 1. 7. 1922 m. Elna Nygaard Petersen, f. i. Melby.

Som det fremgaar af flere Ting og da især af Folketællingen, er Folketallet steget ganske betydeligt, saaledes er det let forstaaeligt, at der maatte bygges flere Skoler endnu. Den næste blev Kivsmose Skole, som er opført 1862.

L. Bülmann blev den første Lærer her indtil 1866, da han blev forflyttet til Fangel. Han var gift med en Datter af Kjøbmand Preisler i Odense.

Anders Andersen var her fra 1867 til 1877, da han blev forflyttet til Holevad, hvor han døde.

Anders Møller, f. 5. 4. 1852 paa Tallerup, Søn af Proprietær Peder Møller der. Exam. Skaarup. 1872, blev Lærer i Kivsmose 19. 8. 1877 og forflyttes 78 til Struer og 83 til Vormark, hvor han døde 18. 4. 1898.

Niels Jørgen Jessen fra 78 til 1882, se under Tommerup.

Hans Chr. A. Brunse, f. i Brunsvig 19. 7. 1857, Søn af Gaard. Anders Mortensen og Ane Marie Andersdatter. Exam. Skaarup 1878, straks Lærer i Tørring, 1881 i Langø og 83 her, 86 i Brunsvig og 94 i Korup. G. i Veringe 17. 5. 1881 m. Oline Nielsen, f. i Hjælmerup 23. 6. 1857. Datter af Gmd. Niels Nielsen og Anne Rasmusdatter.

Rasmus Hansen, f. 1860 i Brylle, Søn af Gmd. Hans Nielsen, var først Lærer paa Kindstrup Børnehjem og en kortere Tid Hjælpelærer, indtil han i 1886 blev Lærer i Kivsmose.

I 1918 blev bygget en Forskole, der ledes af Frøken Marie Christensen fra Brandsø.

De danske Statsbaner har nu et af sine Knudepunkter her i Tommerup. Hovedlinien fra Nyborg til Stribo blev aabnet paa Dronningens Fødselsdag 7. 9. 1865, og da det rygtedes, at Kongen, der selv aabnede Trafiken, vilde gjøre Ophold her i Tommerup, blev en Deputation sendt op til Sognepræsten, den gl. Pastor de Thurah, for at formaa ham til at holde en Tale til Kongen ved hans Ankomst. Ret betegnende baade for »den gamle Thurah« og for det alm. Omdømme af Resultatet af vor sidste sørgelige Krig, hvis dybe Saar jo da smertede haardt, skal Præsten have svaret Deputationen følgende: »Nej! for rose Kongen k a n jeg ikke; laste ham v i l jeg ikke; og S m i g e r er jeg ikke oplagt til!« Følgen blev, at de maatte nøjes med, at Lærer Jagd tog ned med Børnene og sang for Kongen.

TOMMERUP STATIONSBY, SET FRA BROHOLM KIRKE.

Den første Forvalter paa Stationen var Hans Jørgen Dickmann,*) der 1875 afløstet af Christian Frederik Ingerslev, som var her til 1894, da Carl Thomsen kom; men han forflyttedes i 1899 til Skanderborg, og Eftermanden her blev . . . Parelius, som kun var i Embedet nogle faa Maaneder, idet han blev kjørt til Døde af Toget ved Knarreborg St. Saa kom Hans Heinrich Vilhelm Hoyer i Aaret

*) Født 29. 8. 1921 paa Follerupgaard, fra 20. 5. 1864 Stationsforvalter i Tommerup, og fra 7. 4. 1874 i Vinderup Station, døde 6. 2. 1876.

1900, der ligesom de efterfølgende Bestyrere af Stationen nu blev kaldt Forstander. Høyer blev 1912 forfremmet til Aarhus og efterfulgtes her af Johannes Erik Frydendahl, der i 1922 blev forflyttet til Nyborg, og nu er Forstander van Deurs, Chef for Stationen, og er ligesom alle de foregaaende Postexpedient Kgl. Vejer og Maaber tillige.

I Aaret 1884, 1. 7., blev Statsbanen fra Tommerup til Assens aabnet for Trafiken, og en Station anlagt ved Gaarden Knarreborg, hvilket Navn gik over paa Stationen. Den første Forstander blev Premierløjtnant Peter Ferdinand Rørby, der allerede blev Dbmd. 9. 9. 1849. Han tog sin Afsked 1896 og afløstes af Louis Chr. August Jørck, der kun var her et Aar og efterfulgtes af Ludvig Ravnkilde til 1899. Saa kom Johannes Julius Sophus Wiberg, der forud i mange Aar havde været Forvalter i Forlev paa Sjælland og tog sin Afsked 1905 og erstattedes af Emanuel Rudolph Pedersen, som var her til 1913, da Hans Christensen kom for allerede af tage sin Afsked i 1916, og Hr. Stoumann ansattes.

Nu er Sognefoged en ældgammel Institution; men det synes som om man navnlig i ældre Tider har haft Vanskeligheder ved at skaffe Sognefogden fornøden Respekt overfor Befolkningen. Derfor var det ikke ualmindeligt, at de Mænd, som kunde være bedst skikket til Bestillingen, vægrede sig ved at modtage Embedet. For at ophæve dette Misforhold paabødes det ved Forordning 11. 11. 1791, at »Sognefogden af Almuen skulde ansees som den fornemste og mest agtede Mand,« hvilket bl. a. skulde finde Udtryk derved, at han »ved deres Gjæstebud og Samkvemme skulde indtage Hæderspladsen ved den øverste Bordende«. Om dette har hjulpet noget, er et andet Spørgsmaal.

Af Sogefogder kendes nogle, saaledes har vi set, at Hans Kam var Sognefoged 1758 og Jens Andersen i 1806, entl. 3. 12. 1826. Jens Sørensen var Sognefoged-Medhjælper*) i 1806 og 1817. Jacob Jensen 1818, † 1835, og Niels Jørgensen var Sognefoged-Medhjælper 4. 4. 1835, entl. 30. 11. 1844. Gaard. Rasmus Jensen i Tallerup blev Sognefoged efter Faderen 3. 12. 1826, entl. 20. 11. 1847. Anders Nielsen var Medhjælper 30. 11. 1844. Waidtløw blev

*) Eller Bondefoged, som disse Medhjælpere ogsaa kaldes.

Sognefoged 20. 11. 1847; han døde 1855, da Niels Larsen Kildebjerg kom i Stedet til midt i Firserne og afløstes af A. Møller, Tallerup, som dog bad sig fri 1890 og efterfulgtes af L. Bang Lilleskov. Ved hans Død 1912 blev Kjøbm. Kaare Sognefoged til 1921, da han rejste bort og Peder Kildebjerg fulgte efter. Da han døde 1923, blev Johannes Andersen i Skjelhuset Sognefoged. For ca. 70 Aar siden deltes Sognet i 2 Sognefogeddistrikter, og i den sydlige Del blev Rasmus Madsen Sognefoged i mange Aar. Efter ham kom Hans Larsen i Brunsegaarden og dernæst Chr. Drud, efter hvis Død Ras. Hansen, Ellegaard blev Sognefoged.

Deltagere i Krigene 1848—50 og 1864 fra Tommerup.

Ogsaa dette Sogn har afgivet sit Kontingent til Fædrelandets Forsvar. Mange af de unge Mænd kom hjem igjen efter de mange haarde Kampe. Sognepræsten, den »gamle Thurah«, havde en Søn, Lauritz de Thurah, der gik frivillig med i 1848, avancerede til Kaptajn og udmærkede sig i flere Træfninger og blev Ridder af Dbg. efter Slaget ved Isted.

Ved hans Kompagni stod den unge Peder Møller fra Tallerup, der efterhaanden forfremmedes under Krigen til Sergeant. En anden ung menig Mand, Morten Nielsen*) fra Usselhusene, her fra Sognet førte under Felttoget 1848—50 en meget interessant Dagbog, som beundredes selv af akademisk dannede Mænd. Alle disse kom tilbage og levede i mange Aar efter.

Faldne Krigere 1848—50.

Af de faldne kan nævnes: Rasmus Jensen, Tommerup 8, som stod ved 3 Jægerkorps 4. 35, der faldt 23. 4. 1848 (Cohen S. 94, Vaupel S. 418), det er nok den Rasmus Jensen Fugl, som blev f. i Tommerup 19. 12. 1820, Søn af Gmd. Jens Chr. Rasmussen Fugl og Dorthea Pedersdatter; men kan ogsaa være den Rasmus Jensen, der blev f. i Stenløsholms (Hus) i Tommerup 9. 3. 1823 Søn af Ane Kirstine Jensdatter og udl. Bf. Jens Larsen, Dragon ved 4 Eskadron i Odense, og endelig kan have været den Rasmus Jensen, som blev f. paa Tommerup Mark 7. 7. 1825, Søn af Hmd. og Smed Jens Larsen Fugl og Maren Larsdatter.

*) Søn af Gmd. Niels Hansen, der først døde 1889, ca. 90 Aar gl.

Jæger Claus Rasmussen, Tommerup, 7 ved 3 Jægerkorps 4. 18., faldt ved Isted 25. 7. 1850 (Cohen. S. 75. Vaupel S. 378). Han var født i Tommerup 23. 11. 1823, Søn af Boelsmand Rasmus Rasmussen og Ane Marie Clausdatter.

Underkorporal Jørgen Hansen, Tommerup, 7 ved 6 Dragonregiment. 1. 18., død i Flensborg 28. 10. af Tyfus, begr. paa St. Marie Kirkegaard 1. 11. (Cohen S. 109). Han var f. i Tidselroe Stedet, ligeoverfor Grevegaarden, 7. 1. 1820, Søn af Hmd. og Skomager Hans Jørgen Hansen og Anne Hansdatter. Dog kan han tænkes at være den Jørgen Hansen, som blev f. i Tommerup 22. 3. 1824, Søn af Hmd. Hans Thomsen og Johanne Henningsdatter.

Falden 1864.

Menig Christian Hansen, Tommerup, af 5. Inf.-Rgm. 7. 501, † paa Augustenborg Laz. 26. 4. af Sygdom, begr. paa Augustenborg Kirkegaard, 1. 5. (Cohen, 114). Han var f. 11. 7. 1840 i Hengelsgaarden, Søn af Johanne Marie Hansdatter og Tjenestekarl Rasmus Hansen i Usselhusene.

Menig Ole Rasmussen, Tommerup, af 16. Inf.-Reg. 2. 139, faldt ved Dybbøl 16. 4., begr. paa Sønderborg Kirkegaard 19. 4. (Cohen. 141). Han var født i Strudsberghuset 26. 9. 1833, Søn af Husmand Rasmus Olsen og Anne Marie Rasmusdatter.

Menig Hans Nielsen, Usselhusene, af 16 Inf. Reg. 2. 126., saaret 7. 4., † paa Augustenborg Laz. 19. 4., begr. paa Augustenborg Kirkegaard 22. 4. (Cohen 141). Han var født i Usselhusene 17. 3. 1834, Søn af Bmd. Niels Jacobsen og Anne Hansdatter.

Menig Hans Vilhelm Høgh, Tommerup, af 16. Inf.-Reg. 8. 66, faldt ved Dybbøl 14. 4., begr. paa Sønderborg Kirkegaard 19. 4. (Cohen 143). Han var født i Tommerup 16. 9. 1833, Søn af Kobbbersmed Johan Daniel Høgh og Gjordemoder Sophie Nielsen.

Underkorporal Anders Christensen, Tommerup, af 17. Inf.-Reg. 7. 170., savnet ved Dybbøl 18. 4. (Cohen 147). Findes ikke i Kirkebogen, saa han maa være født i et andet Sogn, og Forældrene senere flyttet her til Sognet.

Menig Peder Jensen, Tommerup, ved 18de Inf.-Reg. 5. 119. faldt ved Mysunde 2. 2., begr. paa Flensborg Kirkegaard 6. 2. (Cohen 151). Han var Søn af Hmd. Jens Pedersen og Johanne Mathiasdatter og født i Birkebjerghus 13. 6. 1832.

Underkorporal Anders Hansen, Tommerup, af 19de Inf. Reg., † paa Horsens Laz. 12. 3. af Tyfus, begr. i Horsens 15. 3. (Cohen 154). Han er vistnok Søn af Hans Larsen og Maren Jensdatter og født i Lindholmstedet 26. 6. 1832, men kan ogsaa være Søn af Husfæster Hans Hansen og Anne Andersdatter og født i Femtningen 24. 10. 1835, og kan ogsaa være Søn af Hmd. og Bødker Hans Andersen, f. i Tommerup 25. 11. 1830.

Menig Christian Peder Hansen, Tommerup, af 19de Inf. Reg. 6. 543, † paa Odense Laz. Slot 1/7 af Empyema, begr. paa Odense Kirkegaard 5. 7. (Cohen, 155), 33 Aar gl., var gift (St. Hans Kbg.). Han var født i Tommerup 3. 12. 1829, Søn af Hmd. Hans Pedersen og Johanne Dorthea Johansdatter.

Alt i alt et stort Mandefald fra dette ene Sogn.

Lidt om den kommunale Udvikling!

Alt hvad der kommer ind under Kommunen*) i vore Dage, spreder om et saa vidt Feldt, at det vilde fylde flere Bøger, om det hele skulde beskrives, selv for et enkelt Sogn. Jeg behøver blot at nævne enkelte Ting som: Fattigvæsen, Skolevæsen, Vejvæsen, Brandvæsen, Befordringsvæsen, Sundhedsvæsen, Hegnsvæsen, Vandløbsvæsen, Sandflugtvæsen o. s. v., for at enhver kan forstaa, hvor uoverkommeligt det vilde være, om det hele blot skulde behandles rent overfladisk. Jeg nødes derfor til at behandle denne Sag meget kortfattet.

Allerede langt tilbage i Tiden finder vi Tegn til et kommunalt Styre, bl. a. i Kong Chr. III. Reses af 1558, hvor der i Kap. 62 er Tale om Fattigvæsenet siges: »Næst efter at have omtalt den Mængde »Staadere og Tryglere, der løber omkring udi Riget, og bede Guds Almissee«, af hvilke kun de gamle og sjuge skulde meddeles Tegen, at de mue (maa) gange og bede om Almissee« — medens de karske og føre henvises til Arbejde og, naar dette ej nytte, »af Hvermand skulde tages til Trældom og Arbejde« — omtales Fattigforholdene paa Landet, hvor det tillades »de fattige paa Landsbyerne at tigge deres Brød i det Sogn, hvori de ere fødte eller bo« — og »naar dette er saa ringe og de fattige saa

*) Navnet stammer fra Frankrig, hvor det oprindelig betegnede de Købstæder, som i Middelalderen efter langvarige Kampe havde opnaaet Ret til selv at styre deres Anliggender.

mange, at Sognen ikke kan forsørge dem, da skulle Sognepræsten og Kirkeværgen i hvert Sogn, hvortil de komme for at erlange om udi Herredet oc bede om Almissee, dog skulle de fremstille sig for Herredsfogden samt Sognepræsten og Kirkeværgen i hvert Sogn, hvortil de komme, for at erholde Tegn af disse, hvorefter de erholdet Tilladelse til at bede om Almissee, men gav ovennævnte nogen uværdig Brev eller Tegn hertil, da »skulle de bøde deres 10 Mark Penninge, Halvdelen til Kircken og Halvdelen til nærmeste Hospital.«

Saaledes var altsaa ogsaa Fattigvæsenets Ordning her i Sognet paa den Tid.

I »Danske Lov« forekommer et Udtryk: »paa det Sognene kand blive tilsammen, som de fra Arrilds Tid været haver«; som dog kun sigter til det rent kirkelige Omraade; thi de under et Præstekald forenede Hoved- og Annekssogne var tidligere i kommunal Henseende hver for sig et selvstændigt Helt, hvis Fattigskole og endnu mindre Vejvæsen o. s. v. ikke stod i nogen som helst Forbindelse med Søstersognet. Et tydelig Bevis herfor ses ogsaa i et af Beboerne i Brylle*) Sogn udsent Avertissement i »Ads. Efterretn.« Nr. 22 for 1802 hvori de meddeler, at alle »omstrejfende Betlere fra andre Sogne vil blive afviste«, men til Gengæld »opfordrer de enhver at optage og indbringe hertil Sognet alle dem fra Brylle Sogn, som betle omkring i Landet, og alle Omkostninger herfor vil blive betalt«!

Først ved Rglm. af 5/7 1803 fandt der en delvis Sammenlutning Sted, idet de i kirkelig Henseende sammenhørende Sogne ogsaa fik fælles Fattigvæsen, og det er da i denne Anledning, at de saaledes forenede Sogne første Gang fremtræder under Fællesbetegnelsen »Commune«. Denne saaledes paabegyndte Sammenslutning udvikledes yderligere ved Anordn. af 13/8 1841, hvorved Sognene undergaves en Fælles-Bestyrelse af Sogneforstanderskabet. Skønt Fattig- og Skolevæsen m. v. til en vis Grad sammensloges den Gang, saa var det dog først ved Landkommunalloven af 6. 7. 1867, at der endelig opnaaedes fuldstændig kommunal Enhed, saaledes at de sammenhørende Sognes Fornødenheder udrededes af den fælles Kommunekasse, der bestyredes af et fælles Sogneraad.

*) der i flere Hundrede Aar var Anneks til Tommerup.

Indtil 12/5 1877 forblev Tommerup og Brylle sammen i geistlig Henseende og indtil 1900 i kommunal. Derefter var de hver for sig indtil 1906, da Tommerup atter fik et Anneks i det nye Broholm Kirkedistrikt, hvortil der hører Dele af Brylle, Ubberud og Vissenbjerg foruden den nordlige Del af Tommerup.

I Tommerup og Brylle Sognearkiv findes en Mængde gamle Protokoller, der giver fortrinlige Oplysninger om Kommunens Udvikling og Forhold gennem Tiderne. Der findes bl. a. Fatigtkommissionens Forhandlingsprotokol, begyndt 22/11 1803, da følgende var tilstede: Sognepræst Rasmussen, den konstituerede Politimester, Procurator Føns, Kommunens største Lodsejer, Christian Henriksen, fra lille Stærmosse, samt endvidere de 4 Mænd: Gmd. Ras. Fugl og Gmd. Jens Sørensen Ellemann af Tommerup og Gmd. Hans Greve og Ras. Ploug af Brylle. Ved dette Møde forelaa straks Ansøgning fra 33 fattige om Hjælp af Sognet. Der gives gennemgaaende en ganske udmærket Karakteristik af alle de fattige, blandt hvilke der ofte findes Gaardmandsbørn. I Aaret 1812 er denne Protokol underskrevet af Politimester Falbe, Pastor Lund, Jørgen Kam, Jeppe Thoboe, Ras. Knarreborg, Ras Hansen, Chr. Christoffersen, Lars Rasmussen og Povel Appel.

I Aaret 1841, 29/12, blev Sogneforstanderskabet indbudt til en Samling af Aldersformanden, Ole Johan Grønlund, hvor man vedtog en Arbejdsfordeling og at holde alle Møderne i Præstegaarden. Protokollen er underskrevet af Pastor Lund, Waidtløv, R. Rasmussen, Ole Larsen, Ras. Rasmussen Ploug, O. J. Grønlund, Ras. Kam, Henrik Jørgensen og Niels Pedersen. Da Pastor Lund var død, valgtes Sognefoged Jørgen Hansen 11/5 1848 til Fmd., indtil den nye Sognepræst var ankommen, men Provst Struer i Brændekilde er dog til Stede ved de fleste Møder. Ved Forstanderskabets Møde 12/9 1848 har den nye Sognepræst, de Thurah, Formandspladsen, som han beholdt indtil 2/1 1856, da Ole Ovøsen fra Skræppenborg blev valgt til Fmd., hvorefter alle Møderne holdtes hos ham. Den 2/1 1862 valgtes Sognefoged Niels Larsen, Kildebjerg, til Fmd. og 2/1 1866 P. Rasmussen, Kamgaarden, som fungerede til 3/1 1871, da J. Chr. Jessen, Talleruplund, valgtes; han afløstes atter 4/1 1877 af P. Rasmussen, Kamgaard, der fungerede

indtil 4/1 1882, da Lærer N. Christensen blev valgt. Denne afløstes dog allerede Aaret efter af Lærer A. Pinborg, som forestod Formandskabet i 12 Aar, til han 3/1 1895 afløstes af H. Jensen, Store Appe, men 5/3 1897 valgtes J. H. Stærmose og 3/1 98 Lauritz Jeppesen Thobo, der bad sig fritaget ved næste Møde 15/1 98, da L. Christensen i Brylle valgtes. Fra Nytaarsdag 1900 blev Sognene skildte, og Jørgen Grønlund blev Fmd. for Sogneraadet her indtil 1/1 1903, da han afløstes af Jacob H. Stærmose indtil 26/11 1918 da Lærer Hansen i Kivsmose kom i Stedet, som atter gik af 1/4 1922, og A. J. Andersen blev Fmd.

★

Af trykt Literatur er benyttet følgende: Testamenter fra Danmarks Middelalder af Erslev. Breve fra Middelalder, Kancelliets Brevbøger og Kancelliregistranterne, Barner: Rosenkrantzernes Historie, Tidsskrift for Nordisk Oldkyndighed. Og desuden skylder jeg Tak til Fru Pastorinde Møller i Odense, der velvilligt har overladt mig en Mængde Noter, nedskrevet af hendes afdøde Mand, Pastor J. M. Møller.

Rettelse:

Side 188 er Slutningen paa det nederste Stykke uheldigvis afskaaret af

Matriklen og findes lige efter denne øverst Side 191.

Side 200 i 7de Linie f o. staar »4 Familier« skal være 94.

Side 210 i 11de Linie f. n. staar »Side 179« skal være 177.

Et lille Bidrag

til

Hindsholms Historie før Aar 1600.

Ved Lærer Axelgaard.

Kaster man et Blik paa et Kort over Fyn og betragter Halvøen Hindsholm, saa faar man Indtryk af, at alt Land Nord for Kjertinge Nor hører med til Hindsholm, ja, endog Købstaden Kjerteminde.

Saaledes forholder det sig imidlertid ikke. Hindsholm omfatter kun de fire Sogne: Mesinge, Viby, Dalby og Stubberup.

Skellet syd for Hindsholm dannes af den saakaldte Taarup Strand, der blev inddæmmet og til Dels udtørret i Aaret 1812.

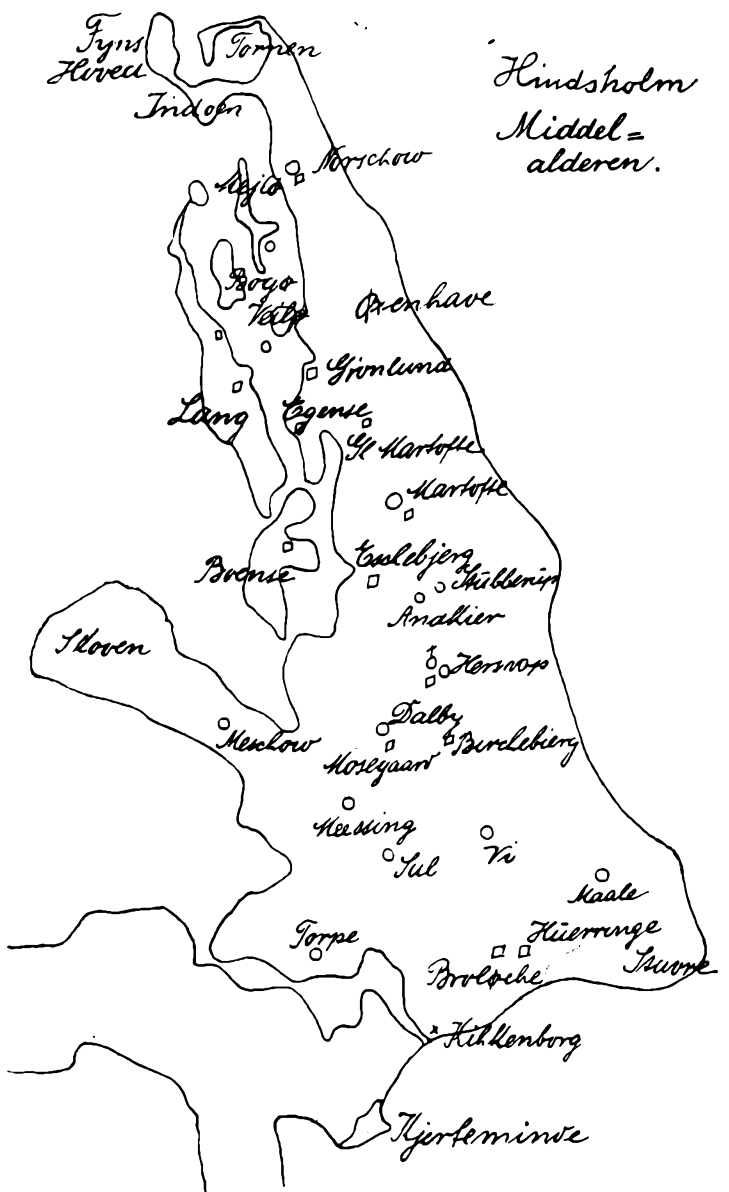
Taarup Strand strækker sig fra Odense Fjord Øst paa helt ud til Store-Belt 2 km. Nord for Kjerteminde med Mesinge og Viby Sogne Norden for og Drigstrup Sogn samt Kjerteminde Jorder Sønden for.

I Magsvejr kunde Folk, før Taarup Strand blev inddæmmet, ret let komme til og fra Hindsholm over det smalle Drag eller Drej ved Kikkenborg, men naar det stormede, særlig fra Nordvest, kunde vældige Vandmasser fra Odense Fjord presses ind i Taarup Strand og derefter skylle over Draget ud i Bæltet, og da var det vanskeligt, ja, ofte livsfarligt at komme over.

Hindsholm har været beboet allerede i Stenalderens Dage. Dette kan ses af de mange Gravhøje, der endnu er bevarede, og hvoraf en Del er fredede. Ja, en af dem, Maarhøj paa Martofte Mark, har et særlig stort og velbevaret Kammer, en saakaldt Gangbygning, der er 32 Fod lang, 7 Fod bred og henimod 6 Fod høj. Gangen, der fører ind i Kammeret, er 22 Fod lang.

At her har boet Folk ved vor Tidsregnings Begyndelse, derom fortæller et Gravfund fra den romerske Jernalder.

Under flad Mark ved Martofte er fundet: Fibulaer (d. e. Bøjlenaale, noget lignende vore Sikkerhedsnaale) Perler, Drikkehornsomslag, Bidselringe m. m., og midt imellem Sagerne stod et Lerkar fyldt med brændte Ben. De fleste af de fundne Bronzesager bærer tydelige Spor af at have været paa Ligbaalet, saa de maa sikkert have tilhørt en Høvding, der har haft sit Bosted i Nærheden.

KORT OVER HINDSHOLM I MIDDELALDEREN.

De første sikre historiske Efterretninger om Hindsholm finder man i Kong Valdemar den Andens Jordebog. Denne Jordebogs ældste Del er affattet 1231, og deri findes følgende faa Linjer, som paa Dansk lyder saaledes: »Hægnæthscogh nærved mæthælfor (og) hele Skoven i hægnæzholm undtagen mesyng og salris.«

Efter Sagnet faldt Svend Tveskæg i Fangenskab og maatte for at komme fri skaffe meget store Løsepenge. De danske Kvinder gav deres Smykker og fik derfor halv Arveret; men det forslog ikke, og saa maatte Kongen sælge en betydelig Del af de store Skove for at skaffe Løsesummen til Veje.

Siden den Tid skelnes der skarpt mellem Fællesskove og private, de første kaldes stedse »Almindinger«, de sidste »Hegnede Skove« eller kun »Hegnidt«.

Den ansete Historiker Johannes Steenstrup gør nu gældende, at Kongen, ved den Tid Valdemar den Andens Jordebog bliver affattet, ejer to private Skove paa Fyn, nemlig den paa Holmen og den, der laa tæt ved Middelfart og Gavlen (Klinten), og fordi begge Skovene var »hegnede«, kom de til at hedde henholdsvis Hindsholm og Hindsgavl.

Benævnelsen »Hegn« for mindre og større Skove var for Resten ret almindelig her paa Holmen i ældre Tid.

Saaledes hedder det i et Kongebrev af 21. Novbr. 1546: »Mette Holste fik Livsbrev paa en Messing Kirkes Gaard paa Baandseheynet paa Hintseholm mod at give sædvanlig Landgilde, Tyng og Tjeneste til Kirken og Kronen, holde Gaarden i Hævd og ikke forhugge Skovene — — —«, og fem Aar senere, 30. Oktbr. 1551, hedder det om samme Gaard: »Livsbrev for Matz Borgeleyer (Slotsfoged paa Nyborg Slot) og hans Hustru, Mette Holste, paa en Messing Kirkegaard paa Boense Hegnet paa Hindzehollum, som de nu selv ibo, tilligemed Gamle Engemad og Enbierigss Græss samme Steds . . .«

Denne Gaard paa Bogensø, i Stubberup Sogn, ligger endnu paa samme Sted som den Gang. Den ligger ligeså i Brynet af Bogensøskoven. Stuehuset er flere Hundrede Aar gammel, og i en Indberetning fra 1743 meddeles der, at der ved denne Gaard er en større Frugthave, hvorfra der i gode Frugtaar kan sælges en Del Æbler.

Og 1608 afstod Kongen den store Østerskov, der strakte sig fra Maale langs Store-Belt helt ud til Øksenhaven og var vurderet til 500 Svins Olden. Den nordlige Del, til 200 Svins Olden, kaldtes Martofte Skov, og den sydlige og største »Hegnidt«.

Man kan altsaa sikkert gaa ud fra, at Navnet Hindsholm er afledt af »Hegn«, og i Kong Valdemar den Andens Jordebog faar vi at vide, at hele den nordlige og østlige Del var væsentligt Skov og var i Kongens private Eje.

Som Følge deraf var Holmen den Gang meget tyndt befolket. Det ser ud til, at der kun har været meget faa Landsbyer,

men at der ligesom i Vikingetiden hist og her har ligget en større Gaard med meget lidt dyrket Jord, men megen Græsning og maaske ogsaa en Del Høavl samt mange Oldentræer.

I Nærheden af saadanne Gaarde har der saa boet nogle Gaardsæder, der har udført de daglige Arbejder paa Gaarden og som Løn derfor faaet Del i Udbyttet. Foruden Kvæg- og Svineavl har der saa tillige været drevet Jagt og Fiskeri.

Det ser ud til, at man endnu kan finde Spor af en Del af disse Enstedgaarde.

Den Gaard paa Bogensø, som alt er nævnt, er sandsynligvis den ældste Bebyggelse der og har vistnok oprindelig havt hele Bogensø under sig. Paa Langø med sine 6 Gaarde ser det ud til, at der oprindelig har været 2 Gaarde, og Egensø, der nu bestaar af 2 Gaarde, har oprindelig været een.

Grønlund, det nuværende Brokdorf, har ogsaa saa langt tilbage, man kan spore den, været en større Enstedgaard; men man kan endnu i Landsbyerne paavise, hvorledes disse oprindelige store Gaarde, hvorfra Byerne har udviklet sig, endnu er beliggende lidt udenfor den egentlige Landsby. I Dalby er endnu denne, skal man kalde den Hovedgaard, omtrent dobbelt saa stor som Gaardene i Byen og har endnu bevaret sit eget Navn »Mosegaard«, — uafhængig af Landsbyen, der er vokset frem i Nærheden af den. Den oprindelige Hovedgaard i Hersnap — Matr. Nr. 1 — ligger lidt uden for Byen og var 1682 paa 20 Td. Hartkorn.

I Stubberup, der bestaar af 5 Gaarde, har der oprindelig kun været een Gaard; den sydligste Gaard i Nordskov har tidligere haft sin Toft syd for Gaarden og har oprindelig ligget noget fra Byen, idet den Gaard og de Huse, der nu ligger i Nærheden, tidligere har ligget fjærnere. De andre Gaarde og Hus-tofter har været mindre og ligget ud til de andre Sider.

Og den gamle Kongsgaard i Martofte ligger den Dag i Dag, hvor den har haft sin Plads i adskillige Hundrede Aar.

Nu er den en Bondeggaard paa samme Størrelse som de andre Gaarde i Byen; men saa sent som 1664 var den over dobbelt saa stor som nogen af de andre større Gaarde. Den ligger nogle Hundrede Alen sydøst for Byen og har haft forskellige Navne: Martoftegaard, Fogedgaard, Østergaard.

Det ser ud til, som den nordlige Del af Hindsholm har været meget tyndt befolket lige til efter Vendernes Underkuelse; men at Befolkningen her i Knud den Sjettes og Valdemar Sejrs Dage er tiltaget med rivende Fart, og en Del af de gamle Enstedgaarde har da udviklet sig til Landsbyer, og de gamle Landsbyer, Mesinge og Salby, har spaltet sig hver i to.

I Begyndelsen af det 12te Aarhundrede blev det mere og mere almindeligt at drage i Leding i Panser og Plade, baaret af stærke Heste. De Bønder, der ikke havde Raad til at skaffe sig Rustning og Hest, skulde nok blive kede af at komme med

paa Krigstog, fordi de slet ikke kunde staa sig mod de panse-rede Ryttere, og da Kongen gerne vilde give dem fri mod en rimelig Krigsskat, der kaldtes »Leding«, saa blev en Mængde af Bønderne hjemme og tog med Iver fat paa Jordens Opdyrking. Paa den Tid rejstet sig mange af Torpbyerne.

Det var et vældigt Slid at rydde Skove og gamle Græsmarker, Redskaberne var jo tarvelige den Gang i Sammenligning med Nutidens; men lige saa kede disse fattige Slidere var af at komme med i Leding, ligesaa ivrige var de paa at bygge »egne Hjem«. De krigslystne Storbønder, der kunde drage i Leding til Hest i Panser og Plade, saa naturligvis ned paa disse Nybyggere, og en »Torper« fik en lignende Betydning som en »Tølper«.

Da Rytteriet blev Hovedvaabenet i Krig, blev det en Nødvendighed at skaffe gode Rytterheste, og mange Stormænd og særlig Kongen blev ivrige Hesteopdrættere.

Hesteavlen lykkedes saa godt den Gang for Danskerne, at der paa Valdemar Sejrs Tid ikke alene var Heste nok i Landet til eget Brug, men der udførtes tillige en Mængde til Tyskland, Frankrig, England o. s. v.

Et enkelt Aar blev der alene fra Ribe udført 8400 Stykker. Hestene brugtes den Gang saa godt som udelukkende til Ridebrug. Man pløjede den Gang med Okser.

Hindsholm blev et af Kongens Hesteavlscentrer. Der blev indrettet »Stod« paa Fyns Hoved, paa Romsø, vistnok ogsaa paa Mejlø og sandsynligvis flere Steder, og mellem Eskebjerg og Martofte, umiddelbart syd for det nuværende Martofte, blev indhegnet en meget stor Hestehave, der i det mindste var paa 150 Td. Land, og antagelig en Del større.

Den gamle Kongsgaard — Martoftegaard —, der tidligere laa 1 km længere mod Nord, blev flyttet til sin nuværende Plads umiddelbart ved Nordsiden af Hestehaven, og Kongsbryden har jo sikkert blandt andre Hverv ogsaa faaet dette at tilride og afrette de unge Heste. Han har haft Brug for ikke saa faa Hjælpere, og disse har bygget sig Boliger ikke langt fra Kongsgaarden. Der savnes Oplysninger om, hvor stort dette Hesteopdræt har været i ældre Tid. Først i Kristian den Tredies Dage, da Hesteavlen langt fra var det, den tidligere havde været, hører man nærmere derom.

Aar 1547 forlanger Kristian den Tredie Underretning om, hvormange Heste der findes paa de forskellige Stod omkring i Landet.

Der fandtes kongelige Stod paa ialt 22 Steder, paa Fyn ved Næsbyhoved og Æbelø samt Sprogø, Romsø, Fyns Hoved og Eskebjerg.

Paa Næsbyhoved fandtes 18 unge og gamle Øg; paa Æbelø 15 gamle og 7 unge og adskilt fra Stoddet 5 gamle Øg samt 7 Føl. Paa Romsø var der 16 og paa Sprogø 15; men i Mar-

tofte Hestehave ved Eskebjerg fandtes foruden 8 Øg 7 Foler i femte, 7 i fjerde, 7 i tredje, 5 i andet og 11 i første Aar, ialt 45. Bestanden var altsaa særlig stor ved Eskebjerg, den største paa Fyn og i Jylland. Sidstnævnte Sted var der ikke ret mange. Saaledes fandtes der paa Aakjær (ved Horsens) 10 gamle og 2 toaarige Øg, og paa Aarhus Ladegaard kun 5 Mærføl og 2 aar-gamle Hesteføl.

Kort efter, i Begyndelsen af Frederik den Andens Rege-ringstid, blev Hestehaven ved Eskebjerg nedlagt, og Jorden blev tildelt Kronens Fæstere i Martofte By, 15 ialt, (deriblandt 2 Gadehusmænd), der hver skulde yde 5 Skp. Byg, og nu kom Hestehaven under Plov.

Kort efter 1536 blev der for Nyborg Len, hvorunder Eske-bjerg Gods den Gang hørte, udarbejdet en Jordebog, som endnu er bevaret og findes i Rigsarkivet. I denne Jordebog ser man, hvormeget Bøndergods Kongen ejer paa Hindsholm, samt hvormeget Bispegods. Kronen her har erhvervet sig ved Reforma-tionen.

Kronens Gods her paa Holmen bestod af:

4	Gaarde i Mæssing
5	„ „ Meschow
2	„ „ Torpæ
3	„ „ Dalby og 3 Gadehuse
5	„ „ Hersnabe
2	„ „ Birchebierge
15	„ „ Martoffte og 5 Gadehuse
9	„ „ Norschow og 2 Gadehuse
4	„ „ Andekierdt
3	„ „ paa Boghense
3	„ „ Lang
2	„ „ Jense
1	„ „ Grønlwndt.

Bispegodset bestod af:

4	Gaarde i Mæssing
7	„ „ Meschow
4	„ „ Salby
2	„ „ Torpæ
1	„ „ Hersnabe.

M æ s s i n g.

Mæsinge er vistnok Hindsholms ældste By. Den laa ved Bredden af en nu udtørret Sø, omgivet af Skov paa de andre Sider.

Efterhaanden som Skovene maatte vige for Ploven, og der kom flere Beboere i Byen, blev Pladsen for trang, og en Del flyttede ud midt i Skoven og grundlagde Søsterbyen.

M e s c h o w.

Klog af Skade blev den ny Byplads fem Gange saa stor som den gamle. Medens Bytofterne i Mesinge kun udgjorde 7 Td. Land, maalte Tofterne i Midskov By ikke mindre end 35 Td. Land.

Markerne derimod blev ikke delt, og lige til Udskiftningen havde de to Søsterbyer deres tre Kornvange i Fællesskab. Baade i Borremark, Mellemmark og Bregnemark (senere Møllemark) havde Mesinge og Midskovmændene deres Agre blandede mellem hverandre. Det hedder i Markbogen fra 1682: »Meschous Bys Jord ligger udi alle tre Vange Ager om Ager, Ren om Ren med Meisinge Bymænd.«

T o r p æ.

Det nuværende Taarup, i daglig Tale kaldet Taarby, er en Udflytterby fra Landsbyen Salby.

I det sjette Aarhundrede skal en Flok af de hjemvendte Udvandrere i Folkevandringstiden være gaaet i Land ud for Romsø og have sat sig fast paa Hindsholms østlige Del. »I Nærheden af deres Tingsted: »Maalhøj«, fremstod senere Landsbyen Maale. Omkring deres »Vi« (Offersted) voksede Viby frem, og ved Høvdingens »Sal« fremvoksede Landsbyen Salby.

A n k æ r.

Ikke langt fra Landsbyen Stubberup, omtrent 300 Meter vest for denne By, har tidligere ligget en Landsby, der hed Ankær. Kronen ejede 1536 i denne By 4 Gaarde og tilmageskiftede sig nogle Aar senere endnu to Gaarde, saa Byen har i det mindste bestaaet af 6 Gaarde.

Da Kronen 1603 afhænder Eskebjerggaard og saa godt som alt Bøndergodset i Stubberup Sogn til Rigsraad Axel Brahe til Elvidt, er af Ankær kun de to sidstnævnte Gaarde tilbage; de 4 er ødelagte, og Jorderne er lagt ind under Eskebjerggaard. Inden længe gik de to sidste samme Vej. 1662 er der endnu nogle Huse i Ankær, som er beboet af jordløse Husmænd, der arbejder paa Herregaarden, men Markerne er tagne ind under Hovedgaarden.

Navnet Ankær bliver saa bandlyst af Eskebjergs Ejere. Markerne faar andre Navne, og i Indberetninger og Jordebøger nævnes Ankær ikke. Kun i en Indberetning fra Præsten i Dalby fra 1680 gaar Naturen over Optugtelsen, og Præsten slumper til at skrive følgende: »Lader mahle udj Gaardsens Weir Mølle, som staar i Mølle Marken, kaldes Andkiørs Mølle. Ved samme Mølle findes intet Hus, mens Mølleren bor i Hersnap.«

Den Gang indtil for henved 70 Aar siden laa Møllen i den sydligste Ankærmark, tæt ved Hersnap. Efter en Brand blev den bygget paa sin nuværende Plads og kaldet Schelenborg Mølle.

I den bageste Smedemark er der et Vandsted, som Omegnens Beboere den Dag i Dag kalder Ankærs Vandsted, og Marken deromkring kalder de Ankærs Mark.

Dette Vandsted er den sidste Levning af Gadekæret i Byen Ankær. Der er fundet Murlevninger, og Levninger af Stenbro i Nærheden af Vandstedet, og der findes endnu Spor af den Vej, der fra Dalby til Stubberup gik gennem Ankær.

Saa trofast bevares altsaa endnu Mindet om den forsvundne By, men Tiderne skifter. Om ganske faa Aar vil en ny By skyde frem paa den gamles Plads eller dog paa Markerne deromkring.

Netop de gamle Ankærmarker skal nu tages fra Schelenborg og udstykkes til ny Husmandsbrug.

Om faa Aar vil her ligge en Del Boelsteder, saa store, at flittige og driftige Landbrugere her paa denne fortrinlige Jord vil kunne klare sig fint.

Det var meget at ønske, at ogsaa det gamle Bynavn kunde komme i Brug paany. Det vilde dog lyde ganske anderledes kort, fyndigt, klangfuldt og dansk at sige »Ankær«, end at bruge det lange, hæslige og tyskagtige »Schelenborg Mark«.

Og hvorfor kunde ikke det grimme fortyskede »Schelenborg« forsvinde, og det gamle, smukke, danske »Eskebjerg« igen komme til Hæder og Ære?

Om den sorte Død

Af Læge Valdemar Mejer, Ferritslev.

Da Evropa i Middelalderen hærgedes af en uhørt smitsom og ondartet Farsot, Pesten, maatte ogsaa vort Fædreland dele Skæbne med de øvrige Lande. Herhjemme fik Sygdommen Navnet »den sorte Død«; dette Navn rummer den Dag i Dag al Tidens Rædsel og Uhygge, og naar vi søger tilbage til de sparsomme Beretninger, der naar til os fra hine fjerne Tider, tegner der sig for vort Blik, omend ofte kun dunkelt og utydeligt, et Billede, der viser os, at det sikkert virkelig har været en Tid saa fuld af Gru og Jammer, at vi neppe rigtig kan forestille os det; Mennesker døde i Tusindvis efter een eller faa Dages Sygdom, hele Slægter uddøde, Landsbyer og Byer affolkedes og svandt ind til Intet, mens Agrene laa øde og uopdyrkede hen, længe efter at den hærgende Farsot, hvis Lige aldrig før eller senere er set, havde raset ud. Kun tørre Ord og ganske kortfattede Beretninger er tilbage, men selv disse faamælte Vidnesbyrd er dog tilstrækkelige til at lade os ane, hvilken Strøm af Taarer og hvilke navnløse Kvaler disse sørgelige Pestaar har kostet de henfarne Slægter.

Hvad særlig Fy en angaar, saa synes forskellige Omstændigheder at lade formode, at navnlig Odense og Egnene deromkring har lidt overordentligt under Sygdommens Hærgen. Den forlængst afdøde Professor, Dr. med. F. V. M a n s a omtaler i denne Forbindelse et Brev fra Biskop Niels Jensen i O d e n s e, skrevet i Aaret 1355; Brevet er til selve Paven og indeholder bl. a. en Anmodning om at maatte bemyndige dertil egnede Personer til at rense de besmittede Kirker og Kirkegaardene samt tillige en Forbøn for det odenseanske Benediktinerkloster om at maatte optage en Minoriter-Munk ved Navn Bartholemæus, der længe havde levet i værdslig Stand, da der paa Grund af Pesten var Mangel paa saadanne Per-

soner. At det var gaaet ud over Munkene, og at disses Antal blev stærkt formindsket, mens Pesten rasede, havde bl. a. sin Aarsag i, at i hine Tider kendtes ikke det man i vore Dage forstaar ved en Læge, nemlig en specielt faguddannet Person, — dengang besørgedes al Lægegerning og Sygepleje af Munkene, Nonnerne og andre gejstlige Personer, som sikkert har udført et stort og opofrende Arbejde under daarlige Kaar, udsat i høj Grad for selv at paadrage sig Sygdommen, takket være Tidens fuldstændige Mangel paa Forstaaelse af dennes Natur. Biskop

Niels Jensens Brev lader da ogsaa se, at saaledes forholdt det sig: Pesten bortrev Klostrenes Beboere i paafaldende Grad. Men naar de gejstlige Personer, der dog ellers efter deres Tids Forhold maatte kaldes oplyste og nogenlunde velstillede i Sammenligning med Folkets store, brede Lag, ramtes saa haardt, hvorledes maa det saa ikke være gaaet de daarligst stillede i Samfundet, de, der ikke kendte Betydningen af Renlighed og personlig Hygiejne og heller ikke havde Raad til at interessere

sig derfor, — at disse Mennesker ganske modstandsløst er blevet opslugt af Pesten i Hobetal kan der ingen Tvivl være om.

En anden Omstændighed, der vidner om, at Fyen og særlig Odense led under Pesten, er fremdraget af Præsten Jens Bircherød *) der beretter, at samtlige Skomagersvende i Odense døde af Pesten; disse havde nemlig, hvad der paa den Tid var gængs, sluttet sig sammen i et »Gilde«**), hvis Regler paabød Medlemmerne af Broderskabet at komme hverandre til Hjælp under Sygdom, og i Tilfælde af Død at bære hverandre til Jorden. Under Opfyldelsen af disse Pligter har de naturligvis været stærkt udsat for Smitte, — men at de alle skulde være døde af Pesten viser med al ønskelig Tydelighed, hvor forfærdeligt Sygdommen maa have raset i Odense.

Hvor kom den nu fra, — og hvad var det for en Sygdom, denne Sot med det uhyggevækkende Navn: »den sorte Død«? Beretningerne herom og Forklaringerne herpaa er noget forskellige. De mange Aarhundreder, der er henrundne sidenefter, vanskeliggør naturligvis i høj Grad Forsøgene, der er gjort paa senere at udrede de skjulte Traade. Der fandtes som sagt ingen Fagmænd, der kunde efterlade senere Slægter nøjagtig og paa-lidelig Beskrivelse af Forholdene. Hvad vi véd derom, er for en stor Del fremkommet ved at læse »mellem Linjerne«.

Hvad nu for det første Tidspunktet angaar, synes dog Beretningerne herom at være nogenlunde overensstemmende, saaledes at man kan fastslaa, at Aarene 1349 og navnlig 1350 var de Aar, hvor Pesten var paa sit højeste; men den forsvandt naturligvis ikke pludseligt; de følgende Aar kunde opvise megen Sygelighed, hvad da ogsaa det førnævnte Brev af 1355 fra Biskoppen i Odense viser. Paa denne Tid regerede Valdemar Atterdag i Danmark; de foregaaende Aar med deres Lovløshed og Mangel paa et ordentligt Styre har sikkert medvirket til at danne en frodig Jordbund for en stor Smitsots uhindret Hærgen, da Befolkningen maa have været svækket ved Nød og Mangel, Stridigheder og Ufred. Mansa har bl. a. i sin Doctordisputats***) fra Aar 1331, om Middelalderens Smitsoter, og

*) Født i Odense 1658. Senere Biskop i Aalborg. Efterlod sig 50 Bind Dagbøger, hvori bl. a. ogsaa meddeles om Fyens Historie.

**) »Sudersvendenes Gilde«, oprettet Aar 1348 (Vedel-Simonsen.)

***) »De epidemii, quæ medio ævo in Dania grassatæ sunt.« Kbhvn. 1831.

i sit Værk om Folkesygdommene, samlet en stor Mængde Oplysninger om herhen hørende Forhold, til hvilke den følgende Fremstilling for en Del støtter sig. Efter Mansas Mening har de klimatiske og meteorologiske Forhold spillet en afgørende Rolle for Pestens Opstaaen; nu omstunder vil man ikke godkende dette, da vi kender Sygdommens bacillære Aarsag; men naturligvis kan ugunstige Vejrforhold med deraf følgende Misvækst o. s. v. udmærket godt være af stor Betydning som forberedende Omstændigheder, der letter Vejen for Sygdommens Fremtrængen, og det kan derfor i denne Forbindelse være af Interesse at anføre lidt herom.

At Pesten havde sit egentlige Hjemsted i den østlige Del af Asien var mange enige om. Denne Del af Verden skal i Midten af det 14. Aarhundrede have været hjemsøgt af en Række ugunstige Forhold, saasom usædvanlig Tørke, Hungersnød, Jordskælv, Kulde, Oversvømmelse o. s. v., og dermed følgende stor Sygelighed og Dødelighed. Endvidere findes Beretninger om, at umaadelige Græshoppesværme paa den Tid skal have hærget Asien og udbredt sig ogsaa over store Dele af Evropa, hvor de fortærede alt, hvad der fandtes paa Markerne, og ved deres Død og Forraadnelse i uhyre Mængder udbredte stor Stank og forpestede Luften viden om. Denne Beretning om Græshopperne gaar igen hos flere samtidige Skribenter, bl. a. findes de hos C. Spangenberg (*»Mansfeldischer Chronica«*), der forsikrer, at man kunde se, hvorledes den forpestede Luft som en Taage udbredte sig østfra ind over Evropa! De ugunstige Naturforhold synes derefter at have bredt sig til de europæiske Lande, der i de følgende Aar hjemsøgte af lignende Ulykker med Jordskælv, Kulde, Oversvømmelse o. s. v. Mansa beretter om en Oversvømmelse, der havde til Følge, at mange af Europas Byer stod under Vand, og nævner f. Eks. Köln og Erfurt; Floderne steg over deres Bredder, og Kilder vældede frem, mens Regnen i mange Maaneder i Træk styrtede ned; Tilstandene sammenlignedes med den Vandflod, der efter Sagnet fandt Sted i det gamle Grækenland paa Deucalions Tid, og som af mange anses for at være den samme der omtales i Biblens Fortælling om Noah. Denne vedvarende Fugtighed forårsagede talrige Sygdomme. Petrarca fortæller, at i Aaret 1348 udbredte der sig i Evropa »en tyk ildelugtende Taage« fra

Øst til Vest over Italien, Frankrig, Tyskland og flere Lande, der skal have udøvet en mærkelig Indflydelse paa Menneskers og Dyrs Sundhed; den frembragte »en usædvanlig Bedøvelse og Hovedpine, ofte ledsaget af Besvimelse.« I en gammel Krønike*), der er nedskrevet i Graabrødreklosteret i Lübeck faa Aar efter »den sorte Døds« Optræden, findes følgende højst besynderlige »Forklaring« paa Sygdommens Aarsag: »Samme Aar (1346) opstod Menneskehedens store Plage, Braddøden, først i Jerusalems Lande, hinsides Havet, og i Hedenskabet; de faldt om og døde halvhundrede, tresindstyve hundrede, tusind, ja talløse Mennesker. Det var nu ikke saa meget at beklage (sic!), eftersom de er Guds Fjender, men den samme store Plage kom siden til Kristenheden. Først mærkede man den i Apulien, derefter i Ungarn, derefter paa Sicilien, i Avignon, i Marseille, i Frankrig, i England, i Flandern, efter Flandern i Norge, dernæst i Sverrig, efter Sverrig i Danmark, og dernæst i Prøjsen. Man skød Skylden paa de døbte Jøder, som kaldte sig kristne og bad gode Mennesker om Almisser for Guds Skyld, paa det at Jøerne med den Gift, de gav Folk, kunde bringe dem af Dage. De blev opdagede, fængslede og brændt; da bekendte de i Døden, at der var mange af dem, som for den Sags Skyld færdedes i Kristenheden.«

Efterhaanden naaede Pesten frem til Evropeas sydøstlige Hjørne, Konstantinopel, hvorfra den nu fulgte Datidens mest befærdede Handelsveje, — og dermed var Evropeas Skæbne beseglet. Først ramtes Kystbyerne Venedig, Genua, Marseille o. fl.; der fortælles ogsaa, at talrige Skibe drev om i Middelhavet uden et levende Menneske om Bord, hele Besætninger døde af Pesten, og naar Skibene saa strandede, og Ligene drev i Land, spredtes Smitten med rivende Hast fra de mange forskellige Steder.

Ubønhørligt aad Smitsoten sig nordpaa gennem det opskræmte Evropa, og i Aaret 1349 viste den sig om-sider i Danmark, spredende Rædsel og Død overalt paa sin Vej. De nærmest forudgaaende Aar havde herhjemme været meget regnfulde og urolige, og ogsaa her i Norden skal de før omtalte »Taager« være iagttagne**). Smitten blev rimeligvis

*) Her meddelt efter: Kilder til Valdemar Atterdags Historie, udg. af Dr. phil. Ellen Jørgensen, Kbhvn. 1911.

**) Mansa. — Scriptores rerum danicarum. Bd. V.

ført til Danmark fra flere Kanter omtrent samtidig; der er ialtfald bevaret Efterretninger, der tyder herpaa. Saaledes fortæller Præsten Ejnar Havlidason, der levede paa den Tid, at Pesten kom til Norge med et Skib — en Kogge — fra England, der lagde til ved Bergens Vaag, sandsynligvis ved Sommertid 1349. Endnu førend Lasten var bragt i Land, var hele Besætningen død af Pest, og derefter kom Turen til Byens Folk, af hvilke de to Tredjedele skal være omkommet. Videre bredte Soten sig saa herfra over de skandinaviske Lande. Der er bevaret Sagn om, hvorledes hele Sogne uddøde, ja, om Mennesker, man mange Aar senere traf i afsides liggende Egne i fuldstændig vild Naturtilstand, paa Grund af at de øvrige Beboere af Egnen var døde fra dem, mens de endnu var Børn. I Bergen skal der paa en enkelt Dag være død 14 Præster og 6 Diakoner.

En anden Beretning fortæller om, hvorledes Pesten overførtes direkte fra England til Jylland med et norsk Skib, hvis Besætning var død undervejs, og som drev op paa Vendsyssel Strand. Vendelboerne, der gik ombord i Skibet, blev straks smittede, og saaledes fik »den sorte Død« Fodfæste i Danmark; der fortælles om en Mand fra Vendsyssel, der vandrede sydpaa kort efter og bragte Smitten ned til Ringkøbingegnen, til Gaarden »Øgelstrup«, der ligger i Raasted Sogn, og som dengang ejedes af Palle Juel; i dennes Efterkommeres Familieoptegnelser findes følgende Beretning*):

»Medens Palle Juel boede paa Øgelstrup, var en stor Pestilense, som kom af Vendsyssel til Raasted Sogn, som man kalder »den store Mandekval eller Mærkedød« og gik saa til: Udi England var en Kvinde, ung og dejlig; hun havde en gammel Mand og tilmed et Bolkab; hun skaffede det saa med en Kjælling at omkomme hendes egen Ægtemand og fik da saa for Raad, at hun skulde tage et Stykke af en død Mands Mave og hakke udi hans Mad, og straks blev samme hendes Mand syg, og hendes Bolkab kom og vilde husvæle hende, fik og ondt og døde. En efter anden og gik over Egn og By; siden løb en Hob engelske ud til Skibs, og de bleve ogsaa døde, og Skibet blev udtaget ind under Vendsyssel, og der de kom ud og vilde besee Skibet, blev

*) Meddelt af cand. mag. O. Nielsen i »Danske Samlinger« Bd. I., pag. 48. (1865).

de strax Vollet (opsvulmede) og strax over al Vendsyssel og siden alle. Og da kom en vejfarende Mand tvende Dage før Jul til Øgelstrup og begjærede Hus, som den Tid var Sædvans, at ingen god Mand vægrede nogen; da Palle Juel forstod, at han var kommen fra slig Mandekval og havde Klæder og Tøj med sig, da forviste han ham til Præsten; item paa Julenat ved Midnat, der Folk skulde gaa til Kirken, da var Præsten ikke kommen, gav han en af hans Svende Befaling at ride til Præsten. Svenden slog paa Døren og fik ikke Ord; thi slog han Vinduet ud og raabte. Da svarede ham en halvdød Kjælling og sagde »Jo Vok og Vee, hvilken Gæst har Palle Juel viist os paa, her ligge de alle døde i Gaarden var og jeg er halv død!« Den Tid Palle Juel fik sligt Svar at høre, strax lod han tage alle Mænds Vogne, i hvem de tilhørte, og flyttede dem ud paa Klitterne og lod slaa Pæle for Døren, og strax gik samme Pestilense over Egne og Lande.« Af disse Dagbogsoptegnelser ubehjælpsomme Ord faar man et stærkt Indtryk af, hvor uhyggelige Tilstandene maa have været. Af Palle Juel selv faar man endvidere det Indtryk, at han har været en temmelig hensynsløs Person, der kun tænkte paa at redde sit eget Skind, siden han uden Skrupler straks »forviste« hin pestbefængte Ulykkesfugl til den intetanende Præstemand, der ynkelig omkom med »alle i Gaarden var«.

Hvorvidt denne skæbnesvangre Stranding paa Vendsyssels barske Kyst betegner Pestens første Angreb paa Danmark, eller om den noget før er indvandret fra Norge og Sverrig, eller sydfra gennem Tyskland, faar staa hen; sandsynligvis er Smitten kommet ad alle de nævnte Veje i Løbet af Aaret 1349, efter fleres Udsagn ved Sommertid. Taktet være de forudgaaende Tiders Ugunst, hvor baade de sociale Forhold og Naturforholdene havde medvirket til at svække Befolkningens Modstandskraft, fik Sygdommen fast Fod her i Landet og naaede sit Højdepunkt i det følgende Aar 1350, der maa betegnes som det egentlige Pestaar i Danmark. — I en Kloster-Aarbog fra Middelalderen*) findes

*) Her meddelt efter: Kilder til Valdemar Atterdags Historie, udg. af Dr. phil. Ellen Jørgensen, Kbhvn. 1911. — (Trykt i Script. rer. danicar.)

**) Mansa, (Script. rer. danicar.)

**) 1613—1640; hans Beretning grunder sig paa en gammel »Pergamentsbog«, som fandtes i Føns Kirke! I følge Oplysning af A. R. Idum.

for Aaret 1350 nedskrevet følgende: »Der var Jubelaar og stor Aflad i Rom, nemlig Eftergivelse af alle Synder. Ligeledes var der hele Aaret igennem hær g e n d e Sygdom over hele Verden.« En anden Aarbog*) melder fra 1350: »En svær Sot og Braddød hærger saavel blandt Mennesker som blandt Kvæg.« I en svensk Aarbog*) findes for 1350: »Mandedød hjemsøgte hele Upland saaledes at neppe $\frac{1}{10}$ af Menneskene blev tilbage; den Mandedød gik i de foregaaende og følgende Aar over hele Verden.

De fleste af de endnu bevarede Udsagn stemmer overens om, at Dødeligheden har været ganske overvældende. En gammel ukendt Skribent fra hin Tid skriver**), at da mors nigra (den sorte Død) herskede i Verden, døde en Tredjepart af Menneskene:

»tertia pars hominum
transiit ad dominum!«

Jørgen Kjeldsen, der var Præst i Føns-Ørslev her paa Fyen omkring Aar 1600***), omtaler Dødeligheden paa lignende Maade. Historieskriveren Arild Huittfeldt beretter, at Pesten først angreb spæde Børn, dernæst Dreng og Piger, saa midaldrende Personer og sluttelig gamle Folk, — men værst rasede den blandt Ungdommen; Sygdommen var saa smitsom, at blot man rørte ved Tøjet af en afdød, levede man ikke Natten over! Denne sidste Paastand er vel nok noget overdreven; selv den mest ondartede Sygdom maa have en vis Tid til at udfolde sig, — men at det er gaaet hurtigt, kan man efter de mange overensstemmende Udsagn næppe betvivle.

I Beskrivelsen af selve Pestens Ytringer er der nogenlunde Overensstemmelse hos de forskellige Forfattere. De allerfleste af de angrebne følte først heftige Sting i Brystet, ledsaget af Kulderystelser og Hovedpine; derpaa udviklede der sig Pestbylder, navnlig i Armhulerne og Lysken, samtidig med at Feberen steg. Dersom der gik Hul paa Bylderne, og disse udtømte sig, ansaas det for at være et gunstigt Tegn, hvorimod de haarde Knuder mentes at tyde paa et dødeligt Forløb. Endvidere opfattedes det som et heldigt Tegn, naar Sygdommen undertiden ledsagedes af stærk Nysen*); nogle mener, at man her har Oprindelsen til den gamle Skik at sige »Prosit« (gid

*) Thiele · Danmarks Folkesagn, Bd. III.

det maa gavne) til Folk, der nyser! Men mest skæbnesvangert var det, naar Pesten angreb *L u n g e r n e*, hvad der ifølge Beretningerne maa have været den almideligste Udgang paa den, — saa var der ingen Redning mulig. Sygdommen formede sig da væsentligst som en hurtigt forløbende Lungekoldbrand med voldsomt Sting og Ophostning af sorte, blodige Masser, mens Patienterne blev blaasorte i Ansigtet af Aandenød, og saaledes forklares muligvis Sotens gængse Navn: »den sorte Død«, — *mors nigra*. Endvidere blev Tungen tør og mørkfarvet, og der udaandedes en ulidelig Stank fra de syge Aandedrætsorganer. Som oftest døde de angrebne efter 1—2—3 Dages Forløb, og Dødelighedsprocenten maa have været af en forfærdende Højde, siden en Tredjedel af hele Landets Befolkning døde i Løbet af neppe 2 Aar.

Foruden Tidens Mangel paa Forstaaelse af Betydningen af Hygiejne, personlig Renlighed, Maadehold o. s. v., samt dens totale Uvidenhed om Pestens Natur og Aarsager, var der yderligere et Forhold, som i høj Grad medvirkede til, at Smitten bredte sig saa ubønhørligt over alle Grænser, nemlig Spørgsmaalet om Pestlignenes Begravelse. Da Pesten havde hærget en Tid, begyndte Vanskelighederne med at faa de døde begravet; Ligene hobede sig op fra Dag til Dag, og efter nogle Forfatteres Beskrivelse blev de lagt i hele Dynger paa Pladser og Torve, hvor de blev liggende i Dagevis, maaske i Ugevis, indtil der blev gjort Udvej til at faa dem begravet. Hvad det vil sige, kan man uden Vanskelighed forestille sig; ifølge *Erich Pontoppidan* var Aaret 1350 overvejende præget af stor Tørke og Varme, saa Forraadnelse af de ophobede Lig har sikkert meget hurtigt fundet Sted i en uhyggelig Grad. Hertil kom, at det dengang var ret almindeligt at begrave de døde i selve Kirkerne; naar der nu var mange Lig og ringe Arbeidskraft tilrede, kan man nok regne ud, at det gik ud over Omhyggeligheden, og saa dyngede man bare saa mange som muligt af de i allerhøjeste Grad smittefarlige Pestlig sammen under Kirkegulvet. At dette var en saare uhygiejnisk Fremgangsmaade stod selvfølgelig ikke Samtiden klart; naar Forraadnelserprocesserne tog til, maa der ydermere have været en ulidelig Stank i de Kirker, og meget smittefarligt har det hele været. — *Troels-Lund* omtaler denne lidet hensigtsmæssige Form for Begravelse og sammenholder den med de gængse uhygiejniske Leve-

regler, der troligt og sikkert lagde Slægt efter Slægt i en for tidlig Grav: »om Vinteren bitterlig koldt i Sne og paa Stengulv med gennemblødte Hoser; i Hundedagene lummerhedt i den kvalme Stue og i Sengens Dynehav; Befolkningen dog livlig af umoden Frugt og hjemmelavet Surtøl. I Gudshus endelig hele Menigheden samlet, de levende i Stolestaderne, de døde stablede Kiste paa Kiste under de tynde Gulvbrædder. Baaret af Fortids Minder steg hvert enkelt Slægtled, ikke mindst under samlende Farsot, let og sikkert imod Himlen.«*) Naar dette gælder for Tiden omkring Aar 1500, har det sikkert ingenlunde været bedre halvandet Aarhundrede i Forvejen, — tvertimod.

Man naaede efterhaanden Grænsen for, hvad der kunde rummes af Begravelser inde i selve Kirkerne; naar de døde saa ikke mere kunde komme dér, maatte de nøjes med at ligge udenfor, men saa naturligvis helst saa tæt op ad Kirken som muligt. Her paa F y e n har vi en Beretning**) om, at i »den sorte Døds« Tider blev der bl. a. paa S k a m b y - Kirkegaard, tæt ved Kirke-taarnet, gravet en stor Kule, hvori man nedlagde alle de af Sognets Beboere, der døde af Pesten, i een fælles Grav; over denne plantedes der en Hvidtjørn, hvis Torne skulde advare Folk mod at opholde sig paa dette farlige Sted for ikke at udsætte sig for de giftige Uddunstninger. Senere skal der, i Overensstemmelse med dette gamle Sagn, være opgravet en Mængde Knogler paa Stedet, hvilket giver Beretningen Sandsynlighedens Præg. Den Dag i Dag staar der i Nærheden af Kirketaarnet en ældgammel Hvidtjørn af ganske ualmindelige Dimensioner; den nederste Del af Stammen har et Omfang af mellem $1\frac{1}{2}$ og 2 Meter! Efter en sagkyndigs Udtalelse er der neppe noget til Hinder for at antage, at denne Hvidtjørn kan være en 5—600 Aar gammel og saaledes repræsentere et af de faa synlige Minder, der endnu er tilbage fra hine fjerne Ulykkesdage. Noget tilsvarende skal iøvrigt findes paa S e s t Mark (i Sydjylland), hvor der findes en ejendommelig Samling store, gamle Kristtorne, der ligeledes i sin Tid skal være plantet over en Fællesgrav fra »den sorte Døds« Tid.

Hvad greb nu vore ulyksalige Forfædre til i deres svære Nød? Ja, først og fremmest paakaldtes Guds Bistand; Folk tyede

*) Troels-Lund: Sundhedsbegreber i Norden, pag. 210.

**) Vedel-Simonsen.

til Kirker og Klostre i Hobetal, — og spredte derved Smitten endnu grundigere! Det var den gængse Opfattelse, at en saa uuhørt Farsot naturligvis maatte være en Straffedom over Meneskeslægtens Ugudelighed, og derfor gjaldt det om at formilde Himlens Vrede ved alle mulige fromme Handlinger. Dag og Nat lød Bøn og Salmesang; nye Messer indstiftedes, og enhver, der bivaanede disse, skulde holde et brændende Lys i Haanden, ofre Penge til de fattige, gaa barfodet, faste i flere Dage o. s. v. o. s. v. — Men det viste sig jo kun altfor vel, at disse Forholdsregler ikke forslog, og man maatte derfor se sig om efter andre Midler. Et af de mest nærliggende var at søge Rødning ved Flugt fra de smittede Egne, og dette praktiseredes ogsaa i vid Udstrækning. I skarevis forlod Folk Hus og Hjem og gav sig en uvis Skæbne i Vold blandt fremmede. Til at begynde med mødte disse Flygtninge, der vandrede af Sted under Salmesang og Bodsøvelser, Medfølelse og Hjælpsomhed, hvor de kom frem, men efterhaanden gik det dem, som det var gaaet det forudgaaende Aarhundredes »Flagellanter«, uheldige Elementer sluttede sig til, og Moralen forfaldt, saa det endte med at blive en Samling tøylesløse og udskejende Personer, hvem Byerne lukkede deres Porte for og jog væk med haard Haand.

Som før nævnt var den egentlige Sygepleje i Hænderne paa Klostrenes Beboere, og af disse blev der utvivlsomt udført et stort og opofrende Arbejde. I Odense fandtes der dengang bl. a. en St. Jørgensgaard, der omtales allerede Aar 1295*), samt to Helligaandshuse, bestemte for »syge Pilgrimme og andre svage og fattige, som ikke kunne gange fra Hus til Hus efter deres Føde«*). Her har sikkert mange pest-syge fundet Optagelse og Pleje. Men nogen egentlig sagkyndig Behandling var der som nævnt slet ikke Tale om. Af Læger, d. v. s. Personer, der specielt gav sig af med Behandling af Sygdomme, fandtes der ingen her paa Fyen paa den Tid, og vistnok overhovedet ikke i Danmark. Kanniken Henrik Harpestreng, Middelalderens berømteste Læge, var allerede død et Aarhundrede tidligere (1244); ifølge Medicinalhistorikeren, afd. Dr. med. Kr. Carøe*), skal der i Ribe have levet en Kannik, Nicolaus Kroog, om hvem det vides; at han ved sin Død

*) Vedel-Simonsen: Bidrag til Odense Bys ældre Historie.

*) Kr. Carøe: Den danske Lægestand, Bd. I.

1389 efterlod sig en Del medicinske Skrifter, saa man har vel Lov til heraf at slutte, at han har været lægekyndig og som Følge deraf ogsaa har virket i sit Kald, mens Pesten hærgede, — men noget nærmere herom vides ikke. Først ca. 100 Aar senere udkom en bekendt Pestbog af den iøvrigt meget omstridte Biskop (?) K n u d i Aarhus (omkr. 1448).

Det var som tidligere omtalt en almindelig Opfattelse, at Sygdommen skyldtes en »Forurening« af Luften, og derfor prøvede man, hvad der ud fra en saadan Betragtning kunde være meget fornuftigt, at »rense« Luften ved hyppig Antændelse af store B a a l, for derved at drive de skæbnesvangre »Taager« bort. Hertil anvendtes navnlig E n e b æ r r i s, der ved Forbrænding frembragte en særlig skarp Lugt, som ansaas for at være velegnet til Formaalet. Endvidere bragte man ogsaa et af Henrik Harpenstrengs efterladte Raad i Anvendelse, nemlig A a r e l a d n i n g, som dengang og i adskillige Aarhundreder derefter nød stor Anseelse som Universalmiddel mod farlige Sygdomme.

Man havde i Middelalderen ingen Apoteker, hvor man kunde købe Lægemedler, som vi nu kan det, — alt maatte tilberedes paa egen Haand, og dertil valgte man f. Eks. R u d e, S a l v i e, H y l d e b l o m s t e r o. lign., idet A f k o g heraf frembragte rigelig Svedning, hvad der ansaas for at kunne »uddrive« Pesten. Endvidere brugtes forskellige afførende Midler og for at holde de synkende Kræfter oppe V i n, navnlig Rhinskvin. Paa Pestbyldeerne lagdes allemulige Slags P l a s t r e og O m s l a g, tilberedte med knuste Plantedele. Kunde Folk ikke klare Tilberedningen af disse Sager, var der dog, trods Mangelen af Apoteker, Mulighed for at købe dem hos omrejsende Medikamenthandlere, de saakaldte C i r k u m f o r a n e i, der falbød alle mulige og umulige Midler, blandt hvilke navnlig det saakaldte T h e r i a k *) dengang var meget efterspurgt som beroligende og sveddrivende Middel. Men at handle med disse Middelalderens omvandrende »Apotekere« har dog næppe været Hvermands Sag, da Varerne var dyre og Pengene faa; Fattigfolk har sikkert maattet holde sig til egen Hjælp og til Klostrenes, og derved er de neppe blevet synderligt daarligere hjulpede end deres mere velstillede Medborgere, da de omstrejfende handlendes Varer sikkert har lidt af samme væsentlige Mangel som alle de andre af Datidens Pestmidler: de hjalp ikke! Mest Til-

tro nød dog de »overnaturlige« Midler: Signen, Maalen, Amuletter o. lign., samt Paakaldelse af Helgernes Hjælp, og af disse navnlig St. Roch, der ikke alene i Frankrig, men ogsaa herhjemme ansaas for særlig at kunne beskytte mod Pest; paa gamle Afbildninger fra hin Tid fremstilles denne Helgen med store svuldne Pestbylder!

Dersom vi i Lys af Nutidens Viden vil se paa vore Forfædres Opfattelse af Pesten, maa vi indrømme, at de haabløst famlede i Blinde og som Følge deraf blev saa haardt ramt. At »den sorte Død« havde sin Hjemstavn i den østlige Del af Asien, deri kan de Gamle godt have haft Ret, ialfald stemmer det godt nok med en moderne Opfattelse, ifølge hvilken Sygdommen (Pesten) sandsynligvis har sit egentlige Centrum der. Allerede for flere Aar siden, 1894, opdagede Japaneren Kitasato og Franskmanden Yersin, at Sygdommen skyldes en Bakterie, Pestbacillen, der i stor Maalestok angriber f. Eks. Rotter; naar disse pestyge Dyr dør, ædes de af andre Rotter, som saaledes paadrager sig Smitten og derved spreder denne. Men ogsaa andre Dyr angribes, navnlig en bestemt Murmeldyrart, *arctomys bobac*, »Pestmurmeldyret«, hvis værdifulde Pels er meget efterstræbt, hvorfor der drives ivrigt Jagt paa det i dets Hjemstavn, den kinesiske Provins Yunnan. Herved smittes Pelsjægerne ofte og beforder Smitten til de Mennesker, de kommer i Berøring med, ligesom ogsaa de pestbefængte Skind, i endnu højere Grad, er i Stand til at sprede Sygdommen, naar de forsendes viden om. Ogsaa Lopper er virksomme ved Udbredelse af Pest, idet mange Lopper lever paa Rotterne, hvorved de inficeres og smitter Mennesker, der lever under mindre gunstige hygiejniske Forhold.

Disse Overførelsesmaader var vore Forfædre i Middelalderen naturligvis uvidende om; de antog, at Smitten »laa i Luften«, — som en »Taage« — og indrettede sig derfor paa det, hvorfor deres Modforholdsregler heller ikke blev til andet end netop et Slag i Luften. At »den sorte Død« var smitsom, opdagedes derimod hurtigt, — det kan man ikke ret vel have været i Tvivl om længe. Overførelsen sker dels ved Hjælp af de oven-

*) Et ældgammelt Lægemiddel, opfundet af Nero's Livlæge *Anagromachos*, og i Middelalderen anset for et ufejlbart Middel mod Pest. Det var sammensat af ca. 70—80 forskellige, højst besynderlige Bestanddele, der dog alle var mere eller mindre værdiløse.

for omtalte Dyr, dels fra Menneske til Menneske. Ved *Lungepest*, som jo særlig var den Form for Pest, der viste sig ved »den sorte Død«, er Sygdommen særlig smitsom, idet Patienterne ophoster Pestbaciller i Massevis, som saa indaandes af andre Mennesker og paafører disse Sygdommen; denne kommer til Udbrud i Løbet af een eller et Par Dage, regnet fra Smitteoverførelsen. Naar de gamle Beretninger fra Middelalderen omtaler, hvorledes Folk paadrog sig Smitten ved en blot *Berøring* af de syges eller dødes Klæder o. lign., maa man dertil sige, at det ingenlunde behøver at være en digterisk Overdrivelse; Pestbacillerne fandtes baade i Opspyt, Udtømmelser o. s. v., saa der var rig Lejlighed til hurtig Smitte.

End ikke de senere Tiders allerblodigste Krige og Epidemier har kunnet opvise en saadan Folkedødelighed som »den sorte Død« havde til Følge. Som anført regnedes *Tabet af Menneskeliv* til ca. en Tredjedel af *Danmarks Befolkning*, hvilket i Sandhed maa kaldes overvældende. For det samlede *Europas* Vedkommende foreligger der en Sandsynlighedsberegning*) over Dødeligheden ved denne Lejlighed, som anses for at være paalidelig, og ifølge denne Opgørelse skal der i Tiden fra 1346 til 1351 være omkommet ikke mindre end 25 Millioner Mennesker af Pest; naar disse Tal ses paa Baggrund af Datidens meget ringe Folkemængde, sammenlignet med Nutidens, virker de uhyggeligt. At en saadan Affolkning maatte svække Landet i høj Grad er indlysende, og Datidens Beretninger stemmer ogsaa overens deri, at det mærkedes navnlig ved, at Jorden mangfoldige Steder ikke blev dyrket, men fik Lov at henligge øde og forladt i lange Tider, indtil der var vokset nyt Mandskab op, der kunde tage fat med friske Kræfter. Men som det undertiden gaar efter alvorlige og ulykkelige Tider, kom Naturen Samfundet til Hjælp. Det berettes nemlig (*Mansa*), at efter »den sorte Døds« Ophør her i Landet tiltog Kvindernes Frugtbarhed i en paafaldende Grad; Tvilling- og Trillingfødsler skal have fundet Sted forbavsende hyppigt, saa at det store Tab af Menneskeliv erstattedes hurtigere, end man skulde have troet det muligt; og saaledes opvoksede der en ny og kraftig Slægt, der kunde tage Fædrenes Arbejde op og føre det videre med fornyet

*) Dr. med. Fredrik Grøn: Farsoter og Lægekunst gennem Tiderne. Kristiania, 1910, pag. 72.

Kraft. Set paa denne Baggrund betegner »den sorte Død« en Renselsesproces for Danmark, hvor vore Forfædre gennemgik en pinefuld Lutring, i hvilken gamle Slægter gik til Grunde for at give Plads til nye. Dog synes det egentlig ikke, som om de nye Generationer har sat sig Spor i Historien ved særlig Dygtighed og Energi, hvad man paa en vis Maade kunde have ventet. Den følgende Tid betegner snarere en *Nedgangstid*, hvor navnlig Bøndernes og det jævne Folks Vilkaar stadig forringedes; Hoveri, Stavnshæder og Vornedskab bevirkede, at de tidligere frie, jordejende Bønder sank ned i en glædeløs og uværdig Tilværelse i fuldstændig Afhængighed af de adelige og gejstlige Jordbesiddere. Ganske vist skyldtes denne Udvikling for største Delen Overgreb fra oven; men havde de opvoksende Slægter kunnet rive sig ud af tilvant Sløvhed og sat haardt mod haardt, havde Kaarene dog muligvis kunnet forme sig noget gunstigere for Menigmand. Selv om Valdemar Atterdag nok paa mange Punkter baade udadtil og indadtil gavnede Danmark, har det dog neppe givet sig følelige Udslag i den daarligst stillede Del af Befolkningen, blandt hvilken han som bekendt erhvervede sig Tilnavnet »den onde«, formentlig ikke uden Grund.

Paa *Fyen* skal Bondestandens Kaar dog mærkeligt nok have været betydelig bedre end i Rigets øvrige Dele, hvilket ligefrem ses at være blevet lovformelig fastslaaet ved Thingsvidne, optaget i Aaret 1497 paa Foranledning af Kong Hans^{*)}). Vi Fyenboer maa vel have Lov til heri at se et Tegn paa, at vore Forfædre har forstaaet at værgе om deres Rettigheder og haft Rygrad nok til at stritte imod, naar de store i Landet vilde sætte Foden paa deres Nakke. Men om denne tilsyneladende større Modstandsdygtighed mod Tidens kulturelle og materielle Forfald kan siges i nogen Maade at have sit Udspring i den Fornægtelse af Slægternes Kød og Blod, der foraarsagedes ved den store Farsot, er vist saare tvivlsomt. Den undertiden herom fremsatte Paastand, at »den sorte Død« trods alt skulde have gavnet Samfundet, kan neppe holde Stand for Historiens Domstol; »den sorte Død« var en Svøbe for vort Land, og ved denne skæbnesvangre Lejlighed synes *Fyen* i høj Grad at være blevet ramt og have faaet sin rigelige Del af den fælles Ulykke.

*) C. F. Allen: Haandbog i Fædrelandets Historie, Kbhvn. 1854, pag. 229.

Om Kvægsygen paa Hindsholm

i det 18de Aarhundrede.

Ved Tue Axelgaard.

I Kristian den Sjettes Regeringstid var Forholdene overmaale trykkende for det danske Landbrug. Blandt forskellige Aarsager til disse triste Forhold var det særlig de meget lave Kornpriser, der gjorde Udslaget.

Medens en Tønde Rug, Byg eller Havre ved Aar 1700 kostede omregnet i vore Penge omtrent henholdsvis 7 Kr., 5 Kr. og 3 Kr., var disse Priser i Femaaret 1730—1734 dalet til 4,68 Kr. for en Td. Rug, 4,00 Kr. for 1 Td. Byg og kun 2,16 Kr. for 1 Td. Havre.

Priserne paa Kød, Smør og Flæsk holdt sig bedre, og de mere fremmelige Landmænd begyndte at øge deres Besætninger af Kvæg og Svin; men saa kom Kvægpesten og standsede med et Slag Forøgelsen af Besætningerne i adskillige Egne.

Kvægpesten kom her ind i Landet i Aaret 1745 og hærgede med saa stor Voldsomhed, at der i dette Aar anmeldtes som dræbte af Pesten 91 000 Kvæghoveder paa Sjælland, 22 300 paa Fyn og 10 500 i Nørrejylland.

I de følgende Aar var Pesten mindre voldsom, men holdt sig dog i Landet til 1751.

Regeringen traadte straks til for at hjælpe, og 1. Juli 1746 — faa Dage før Kongens Død — udkom Forordningen om »adskillige Poster, Landgodset fornemmelig vedkommende, for at lette Undersaatterne i disse formedelst Kvægsygen besværlige Tider«. I denne Forordning skærpes Forbudet mod Udførsel af Køer og Kvier, der gives Toldfrihed for Indførsel af Køer og Faar m. m.

Angaaende Kvægpesten, saa kom den igen 1762 og 63 og atter 1769—72.

I Efteraaret 1777 viste den sig paa Falster, men der blev den standset ved energisk Nedslagning, og den gjorde derfor ikke stor Skade der.

Aaret efter fik den derimod fat paa Langeland, og der rasede den saa frygteligt, at 4233 Stykker Kvæg eller $\frac{1}{4}$ af al Øens Kvæg døde. Fra Langeland bredte den sig til Fyn og Laaland og holdt sig 1779 og 80 og kom saa i Slutningen af 1780 til Jylland, men standsede helt 1781.

Det var især i første Omgang, at Pesten anrettede de store Ødelæggelser, senere var den de fleste Steder langt mildere, naar undtages paa Langeland, og i den sidste Sygdomsperiode fra 1777—1781 døde ialt kun 9609 Stykker Kvæg, som blev takseret til en Værdi af 52 000 Rdl.

Paa Hindsholm fik Kvægsygen fat i December 1745, og allerede 1. Febr. 1746 kunde Amtmand Adeler over Nyborg Amt indberette, at der i Scheelenborg Birch (Hindsholm) var tabt 654 Stykker Kvæg.

Deraf paa Scheelenborg	124 Stykker
" " Broeløche	128 "
" " Huerringe	254 "
" " Bonsøe	34 "
" " Hersnap By	27 "
" " Mesinge	31 "
" " Salbye	47 "
" " Salbye	5 "
" " Martofte	1 "
" " Maaløe	3 "

Ialt: 654 Stykker

19. Februar sker den næste Indberetning, og i Løbet af de 19 Dage er der død: 23 Stk. Kvæg i Mesinge, 28 i Salby, 3 i Midskov, 3 i Taarup, 18 i Martofte, 13 paa Bogense og 12 i Maale, ialt 100 Stk.

Fra 19. Februar til 19. Marts 1746 dør der i:

1. Mesinge	74 Stk.	6. Hersnap	10 Stk
2. Salby	15 "	7. Dalby	12 "
3. Martofte	64 "	8. Maale	24 "
4. Bogense	19 "	9. Viby	4 "
5. Stubberup	21 "	10. Grønlund	68 "

Ialt: 311 Stk.

Fra 19. Marts til 7. Maj 1746 døde der i Salby 10, i Martofte 75, i Maale 35, ialt 120 Stk.

Indtil 30. Juli var der dernæst død 3 i Dalby, og indtil 22. Oktbr. s. A. er Tabet paa Broløche Hovedgaard 7, i Dalby 26 og i Taarup 55, ialt 88 Stck., og endelig meldes der 31. Dcbr. s. A., at der paa Broløche af ny indkøbtø er mistet 50 Stk. Dermed standser Kvægsygen paa Hindsholm i denne Omgang; men det var jo ganske vist ogsaa en haard Omgang for Herregaardene og for enkelte af Landsbyerne. Dalby mistede saaledes 98, Melsing 128 og Martofte endog 158, og medens Viby slap med at miste 4 Stk Kvæg og Midskov endog kun 3, var Tabet for de 3 Gaarde paa Børgense ikke mindre end 32, og den ene Gaard paa Romsø mistede 34, vel sagtens hele Besætningen.

Paa Hverringe mistedes i Løbet af nogle Uger 254, og det var maaske Grunden til, at Gaarden Bøgebjerg fremstod. Denne byggedes nemlig paa den Tid, og det kan være rimeligt nok, at Ejeren af Hverringe har indkøbt Kvæg fra sunde Steder og anbragt dette paa det afsides liggende Bøgebjerg.

I Oktober 1762 tager Sygdommen haardt fat igen her paa Hindsholm; men medens jeg har Optegnelser over alle Tabene fra 1745—46, der er tagne fra Amtmandens Indberetninger, hvilke opbevares i Rigsarkivet, har jeg fra 1762—63 kun Oplysninger fra Baroniet Scheelenborgs Omraade. I Arkivet i Odense findes Lister over de Tab, der paa Baroniets Herregaarde og Bøndergods faldt i de nævnte Aar 1762—63 samt i Aarene 1765—67.

Man ser da, at Kvægsygen ogsaa denne Gang har hærget ganske voldsomt.

I de sidste 3 Maaneder af Aaret 1762 døde der ialt 509 Stk. Kvæg, deraf 343 Køer og 66 Kvier, og i Løbet af Aaret 1763 dør der 177 Kreaturer. Nu er der Ro til i December 1765, da der dør 3 i Midskov, atter Stilhed til sidst i Novbr. og December 1766, hvor det paany tager voldsomt fat paa Scheelenborg, hvor der i disse 2 Maaneder dør 150 Stk. Kvæg.

I Begyndelsen af Aaret 1767 griber den om sig paa Lang og i Martofte, hvor der mistes henholdsvis 15 og 46 Stk. Dermed standser Sygdommen, men i Løbet af disse Aar har Scheelenborg Gods ogsaa mistet over 900 Kreaturer.

Til Trods for at Stubberup Sogn slap meget skaansomt over Svenskekrigen, var Besætningerne dog i 1682, altsaa nogle

og tyve Aar efter Krigen, yderst smaa, og det samme var Tilfældet i de andre Sogne. Dette kan man se af de Kop- og Kvægskatlister, som Præsterne maatte optegne og indsende, og som endnu findes i Rigsarkivet.

I Stubberup Sogn fandtes i dette Aar hos Bønderne — 45 Gaarde og 28 Boelsteder eller Huse med Jord — kun 109 Køer og 70 Stykker Ungkvæg og Kalve.

I Dalby Sogn har Sognepræsten 8 Køer, 8 Stude og 6 Ungnød, i det øvrige Sogn med 32 Gaarde og 12 Boelsteder og Huse er der kun 66 Køer og 40 Ungnød. Deraf har Hernapgaard med ca. 20 Td. Hartkorn, 5 Køer og 4 Ungnød, men Mosegaard i Dalby kun 1 Ko og 1 Ungnød.

I Viby Sogn er der i Landsbyen Viby forholdsvis flere Kreaturer end i de andre Landsbyer paa Hindsholm, men til Gengæld er Mesinge Sogn rent forarmet. I Svenskekrigen maa det særlig være gaaet ud over dette Sogn.

Paa Herregaardene var det bedre. I 1687 er paa Scheelenborg: 30 unge Stude, 32 Stude i 3die Aar, 20 Ungnød og 8 Køer, samt hos Koforpagteren 70 Køer og 4 Kalve, og paa Grønlund (det nuværende Brockdorff), havde Hendric Hollænder 40 Køer og 2 Ungnød.

Paa Hverringe var der 74 Køer, 10 Ungnød og 12 Kalve samt hos Bønderne at føde af Gaardens Kvæg 3 Stude, 1 Ko og 22 Ungnød.

Desuden havde Godsfuldmægtigen Niels Christensen, der boede paa Lykkegaard, 14 Køer, 8 Stude, 11 Ungnød og 4 Kalve.

Paa Brolykke havde velbyrdige Knud Bilde, der ejede Halvdelen af Gaarden, 52 Køer. Den anden Halvdel ejedes af den dygtige Baron Fr. von Vittinghof paa Scheelenborg, og der har der sikkert været mindst lige saa mange Kreaturer.

Naar man nu ser, hvor mange Kreaturer der mistedes under Kvægsygen, saa fremgaar deraf, at Kvægbesætningerne fra 1682 til henimod Midten af næste Aarhundrede er vokset overordentlig stærkt ikke alene paa Herregaardene, men ogsaa hos Bønderne.

Medens der i Martofte kun fandtes ialt 73 Kreaturer, døde der af Kvægpest i Aaret 1746 158 Stk. Kvæg, og senere i Aarene 1763—67 ialt 125 Stk.

I Egense med sine 2 Gaarde var der i 1682 forholdsvis mange Kreaturer, nemlig tilsammen 5 Køer og 5 Ungnød, men

den dygtige Niels Laursen mistede paa een Gang — ved Juletid 1762 — ikke mindre end 8 Køer, 6 Kvier og 4 Ungnød, og desuden $1\frac{1}{2}$ Aar senere 6 Køer, 1 Kvie og 3 Kalve. Hans Nabo Mads Pedersen slap dog med et Tab af 5 Køer, 3 Kvier, 2 Ungnød og 2 Kalve.

Denne stærke Forøgelse af Kvægbesætningerne hænger sammen med, at Herremændene lagde Hovedvægten paa Kreaturhold, fordi Priserne som alt nævnt var en Del bedre for Smør, Kød og Flæsk end for Korn.

Tillige fik de mange af deres Bønder til stærkt at øge deres Besætninger, og forskelligt tyder paa, at Bønderne paa Hinds-holm var forholdsvis velstillede, men naturligvis maatte den voldsomme Kvægsyge give et stærkt Tilbageslag, og man ser da ogsaa, at Bøndernes Kvægbesætninger under Hverringe Gods henimod Slutningen af det 18. Aarhundrede er meget smaa, og tillige, at det ofte er vanskeligt at faa Gaardene bortfæstede.

Paa Scheelenborg Gods var det næppe bedre, men derom savnes Oplysninger, idet der paa Arkivet i Odense er meget smaat med Arkivalier fra Baroniet Scheelenborg.

Fra Hverringe findes der derimod en hel Del, og deraf ser man blandt meget andet, at samtlige 14 Gaarde i Maale blev bortfæstede til nye Brugere i Tiden fra 1755—80, og skønt Landgilden var meget lille, gav Indfæstningen ikke stort. De 7 gav intet, og de andre 7 tilsammen 390 Rdl. Saa gav de 9 Boelsteder dog mere, nemlig af tilsammen $8\frac{1}{2}$ Td. Hartkorn: 138 Rdl., 2 $\frac{1}{2}$ eller af hver Td. Hartkorn over 16 Rdl., medens Gaardene med deres $82\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn ikke kunde give ret meget over 4 Rdl. af 1 Td. Htk. i Indfæstning.

De 9 jordløse Huse i Maale gav endnu mere i Indfæstning, nemlig tilsammen 106 Rdl. 4 $\frac{1}{2}$.

Fra 1792 findes i Arkivet fra Hverringe Lister over, hvor mange Heste og Kreaturer hver Fæster havde. Man ser deraf, at der (paa Grund af det svære Hoveri) holdtes en Mængde Heste.

Der holdtes ogsaa en Mængde Faar; men Besætningerne af Kvæg og Svin var kun smaa.

De 14 Gaardmænd i Maale havde tilsammen 86 Heste og 30 Plage, men kun 57 Køer og 50 Nød. Boelsmændene, der ogsaa maatte udføre svært Hoveri, deriblandt Pløjning, havde 24 Heste, Hartkorn 9 Heste og 3 Plage, men 4 Køer og 4 Nød.

Selv paa større Gaarde var Kvægbesætningen ofte lille. Saaledes havde en Hverringebonde i Taarup med over 12 Td. Hartkorn 9 Heste og 3 Plager, men 4 Køer og 4 Nød.

Nu kom saa henimod Aarhundredets Slutning de gode Tider for Landbruget, men paa Grund af de gode Kornpriser lagde man nu Hovedvægten paa Kornavl, og Kreaturholdet øges ikke videre. Først da Mejerierne kom frem, kom der en stærk Forøgelse af Kvægbesætningerne; men endnu holdes der den Dag i Dag i Almindelighed kun smaa Kvægbesætninger paa Hinds-holm.

Nogle Optegnelser om Harritslevgaard og dens Ejere.

Af Fru *Martine Hansen.*

Harritslevgaard nævnes i Aaret 1230; Valdemar den Store skænkede sin Datter Regitse den i Medgift, da hun nævnte Aar ægtede den svenske Kong Erik Knudsen; men 1231 var Gaarden atter under Kronen og var da et betydeligt Gods. I Aaret 1327 blev der af Hertug Valdemar af Sønderjylland, der var udnævnt til Konge, fældet den Dom, at Harritslevgaard med dens Fang skulde tilhøre Prins Erik, en Søn af den svenske Kong Valdemar, som Mødrenearv efter Dronning Regitse.

Men Harritslevgaard blev atter Krongods. Som Lensmand nævnes Bernike Skinkel, som hører til en holstensk Adelsslægt. I Aaret 1542 fik Jørgen Svave og hans Hustru Katrine Buchvald Livsbrev paa Harritslevgaard og Gods. Efter atten Aars Forløb, Aar 1560, købte Jørgen Svave Gaard og Gods af Kong Frederik den Anden for 5000 Rdl. Jørgen Svaves Sønner solgte Gaarden til Brejde Rantzau til Rantzauholm (Trolleborg), der hørte til en holstensk Adelsslægt.

HARRITSLEVGAARD.

Han nævnes som Harritslevgaards Ejer i Aaret 1590. Under Frederik den Anden var Brejde Rantzau*) Rigsraad, og han beklædte Tid efter anden høje Embeder som Lensmand i Odense samt Statholder i København. Han blev Ridder 1616 og døde 1618.

Brejde Rantzau efterlod Harritslevgaard til sin Søn Kaj Rantzau, som var gift med Anne Lykke, en Datter af Jørgen Lykke til Overgaard. Hun overlevede sin Mand og blev senere gift med Korfits Ulfeldts Broder, Knud Ulfeldt til Hellerup, der blev dræbt paa Skibet »Trefoldigheden« i Slaget paa Kolberger Hejde i Juli 1644.

Kaj Rantzau og Anne Lykkes eneste Datter Sofie blev gift med Laurits Ulfeldt til Urup og Egeskov, som var Broder til de foran nævnte Ulfeldter; hun bragte i Medgift Harritslevgaard og Gods. Efter Sofie Rantzaus Død ægtede Laurits Ulfeldt Else Parsberg 1640.

Vedel Simonsen skriver i sin »Rugaards Historie«, at Godset formodentlig ved Laurits Ulfeldts Død tilfaldt Broderen Korfits Ulfeldt; 1663 blev det konfiskeret tilligemed hans andre Godser. Frederik den Tredie solgte Gaarden 1664 til Oberst Frederik Ahrensdorf. Ahrensdorf var gift med Kristense Lykke, en Datter af den rige Frants Lykke; hun var Enke efter Oberst Frants Brokkenhus til Sebberkloster. Da Kristense Lykke var en Broderdatter af Fru Anne Lykke, blev Gaarden saaledes i Familien. »Gamle danske Minder« giver derimod følgende Fremstilling deraf. Da Laurits Ulfeldts Ægteskab med Sofie Rantzau var barnløst, tilfaldt Gaarden ved hans Død Fru Anne Lykkes Broderbørn, Frants Lykkes Eørn. Kaj Lykke fik to Trediedele og hans Søster Fru Kristense een Trediedel. Oberst Frederik Ahrensdorf blev ved sit Ægteskab med Kristense Lykke Ejer af en Trediedel af Gaarden. Ved Kristense Lykkes Død arvede hendes Datter af første Ægteskab, Jomfru Sofie Amalie Brokkenhus, Moderens oprindelige Trediedel af Harritslevgaard. Hendes Farbroder, Sivert Brokkenhus, arvede Gaarden efter hendes Død.

Sivert Brokkenhuses Formueomstændigheder var meget slette. Kronen tog en Del af Gaarden for resterede Skatter, og roget blev overladt Landsdommer Jens Lassen til Dalum Kloster. Efter Frederik Ahrensdorfs Død tilfaldt hans Del hans Enke Fru Augusta Rumohr. Megen Strid imellem de forskellige Ejere af Gaarden og flere Processer fandt Sted desangaaende, men tilsidst blev dog Jens Lassen Ejer.

*) Adelsmanden Brejde Rantzau, der i Aaret 1606 opførte Harritslevgaards Hovedbygning, lod Porten pryde med sit Vaaben og følgende Ord læses: »Hanc domum exstrui curavit A. 1607, ætat. 50. Han opførte nemlig Bygningen, da han var 50 Aar gammel.

Frederik Ahrensdorf var en kendt Mand under Kristian den Femte; han var en af Griffenfeldts værste Fjender og medvirkede ved dennes Fald. Oberst Fr. Ahrensdorf døde 1689 som Gehejmerraad og Guvernør i Hertugdømmerne. Hans anden Hustru oprettede som Enke 1695 en Sædegaard, »Lille Harritslevgaard« kaldet. Harritslevgaard blev nu kaldet »Store Harritslevgaard« til Forskel fra den ny oprettede Gaard.

Landsdommer Jens Lassen*) var i Besiddelse af Harritslevgaard 1683. Under Kristian den Femte blev han adlet og hans Navn forandredes til Lasson. Ved Jægerspris, hvor der findes Mindestøtter over mange danske Mænd, som har deltaget i Fædrelandets Forsvar, findes ogsaa en Støtte i Slotshaven, hvorpaa hans Navn er indskrevet. Jens Lasson døde 1706, og hans Søn, Kommandør Hans Lasson, arvede Gaarden. Han besad den i 12 Aar og var to Gange gift. Han døde 1718, og hans anden Hustru, Kristiane, født Hoppe, der overlevede ham, ægtede kort efter hans Død Oberst-Løjtnant v. Hagedorn.

*) At Landsdommer Jens Lassen har faaet et Æresminde paa Jægerspris, skyldes utvivlsomt hans Forhold under Københavns Belejring i Vinteren 1658—59. Han udstedte et patriotisk og mandigt Opraab til sine Medborgere under 8. 8. 1658 og forpligter sig til at antage og underholde 50 Soldater, saa længe Krigen varer (Danske Samlinger V). Da Pladsen mellem Kastellet og Volden laa ubeskyttet hen, lod han selv denne befæste og ledede Vand ind i de tørre Voldgrave, uagtet en af de højere Officerer vilde skyde ham, fordi han blandede sig i Militærets Affærer. I Januar 1659 rygtedes det, at Fjendens Rytteri vilde gaa over Isen fra Amager til Havnens ubefæstede Østside. Jens Lassen fik da i yderste Øjeblik lejet 600 hollandske Matroser til at ise en 22 Al. bred Rende her — trods en ferygende Snestorm og stadig at holde den aaben — alt paa egen Bekostning. Natten før Stormen forstærkede han Volden med en Mængde »spanske Ryttere«. Og endelig laante han Regeringen nogle hundrede Tusinde Rigsdaler«. Han har saaledes fuldt ud fortjent sin Æresstøtte. Han var født 1625 i Vestjylland, hvor Faderen var Herredsfoged. 9. 9. 1651 blev han kgl. Renteskriver, men var ved Siden heraf Købmand, og har nok derved tjent sig en Formue. Han var gift med Margrethe Lund, en Slægtning af Hans Rostgaard. 2. 8. 1661 blev han udnævnt til Landsdommer i Fyen og tillige var han Assessor i Højsteret. Han fik ingen Løn, men 1662 en Mængde Jordegods (især paa Fyen) for de Summer, han havde laant Kongen. Saa indlod han sig i Spekulationer, men var uheldig og kom i Pengeforlegenhed og Skatterestancer. 1681 gjorde Rentekammeret Udlæg i hans Ejendomme for 163 000 Daler og fratog ham Jordegods til omtrent 2200 Tdr. Hartkorn; men da der 1688 blev gjort Afregning med ham, skyldte Staten ham endnu over 35 000 Rdl. Han ejede da endnu her paa Fyen: Grøftebjerg, Dalum Kloster, St. Knuds Kloster, Hindsgavl og Krumstrup. Han døde 1706, 81 Aar gl., paa St. Knuds Kloster.

Hagedorn var bekendt ved sine Processer og Stridigheder med sine Bønder og sin Stedsøn Kaptajn Frederik Lasson til Tallerup, samt med Herredsprovst Anders Hvid i Haarslev. Hagedorn købte en Part af Nedermølle og Lille Harritslevgaard som en Tid har været besiddet af Familien Ahrensdorf.

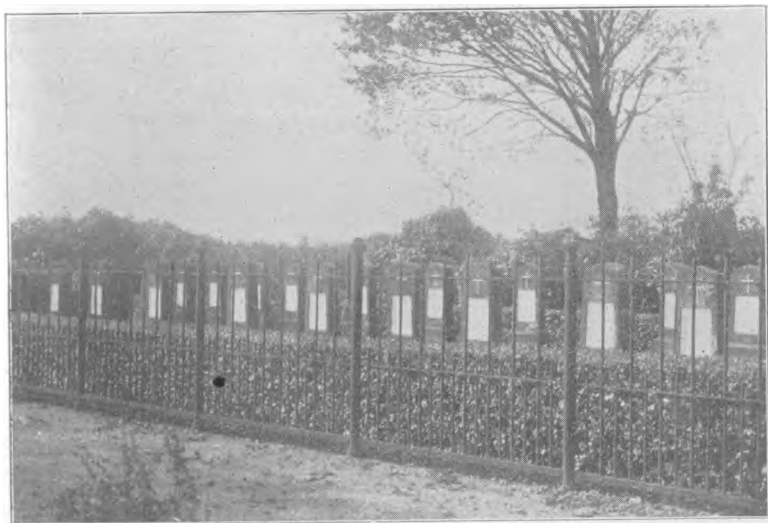
PORTEN TIL HARRITSLEVGAARD.

Hagedorn døde 1740, 74 Aar gammel. Hans Epitafium fandtes tilforn i Skovby Kirke. Indskriften var forfattet af Bogense Præst, Lundager. Aaret efter hans Død skænkede hans Enke en Tavle med Sølvklokke til Kirken, som endnu forefindes der.

Efter Enkefru Hagedorns Død (den 11te Juni 1769, 82 Aar gammel) arvedes Gaarden af hendes Datter af første Ægteskab, Frøken Elisabet Lasson, der var gift med Oberst Johan Friedrich v. Bardenfleth. Den Bardenflethske Familie, en Adelsslægt, som stammer fra Oldenborg, besad Harritslevgaard i omtrent 60 Aar; denne Slægt var meget human og var bekendt for sin ædle, menneskekærlige og noble Tankemaade. De udviste megen Godhed og var altid hjælpsomme mod trængende. De var elskede af Godsets Bønder, og der var stor Sorg paa Godset, da man hørte, det var solgt. Mange gode Minder bevares blandt Folk om den Bardenflethske Slægt.

Oberst Joh. Fr. v. Bardenfleth døde 1771, og hans Søn Generalløjtnant Johan Friedrich v. Bardenfleth, arvede Gaarden og Godset, som han besad til sin Død 1810. Han var tvende Gange gift; begge hans Hustruer var Døtre af Konferensraad Fr. v. Løvenørn. I sit første Ægteskab med Sofie Magdalene Løvenørn havde han 5 Sønner; men hans Ægteskab med Søsteren, Ingeborg Dorothea Løvenørn, var barnløst. Han efterlod Godset til sine fire Sønner, af hvilke ingen blev Eneejer. Sønnen Hans Philip døde 1805 før Faderen. Mange af den Bardenflethske Familie har beklædt høje militære Stillinger, og flere har i høj Grad besiddet deres Konges Tillid. Af de mest kendte kan nævnes Ritmester Friederich Løvenørn v. Bardenfleth, der udmærkede sig ved Stormen paa Stralsund 1809, og han var væsentlig Skyld i, at den erobrede Stad ikke blev plyndret; han blev senere kommanderende General i Lauenborg og Holsten og døde 1852.

En Brodersøn af denne, Karl Emil v. Bardenfleth, var Ungdomsven af Frederik den Syvende; han var Medlem af flere Ministerier og døde 1857. Der gives ham det Vidnesbyrd, at han var sin Konge og sit Fædreland inderlig hengiven.

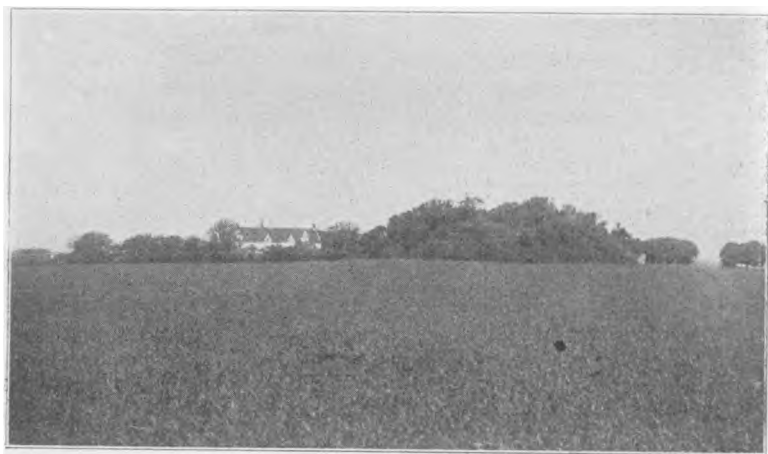

BARDENFLETH'ERNES BEGRAVELSESPLADS.

Et synligt Minde om Generalløjtnant v. Bardenfleth er den smukke Kastanieallé ved Gaarden og den store Frugthave (Ga-dehaven), som dog nu ikke har mange Frugttræer tilbage. Træerne er paa Grund af Alder efterhaanden bleven fældede. Haven er nu indhegnet og bliver brugt til Græsning for Gaardens Ungkvæg. Kastaniealléen er vel endnu til, men ikke saa smuk

som før, Spaserestien bag Træerne og de høje teglhængte Kampestensmure er borte, Ploven gaar tæt til Træerne. Gartnerboligen, der laa øst for Gaarden, er borte, og den prægtige store Lysthave samt de store Gartnerhaver øst og vest for Gaarden er borte. Om alt endnu er skønt, saa er dog den herlige Idyl fra gammel Tid borte. Bardenfletherne var store Yndere af Gartneri og særlig Frugthaver; det var under deres Paavirkning, at Bønderne plantede Frugthaver, som de kaldte Æblehaver; hver Bonde havde fra den Tid sin Æblehave.

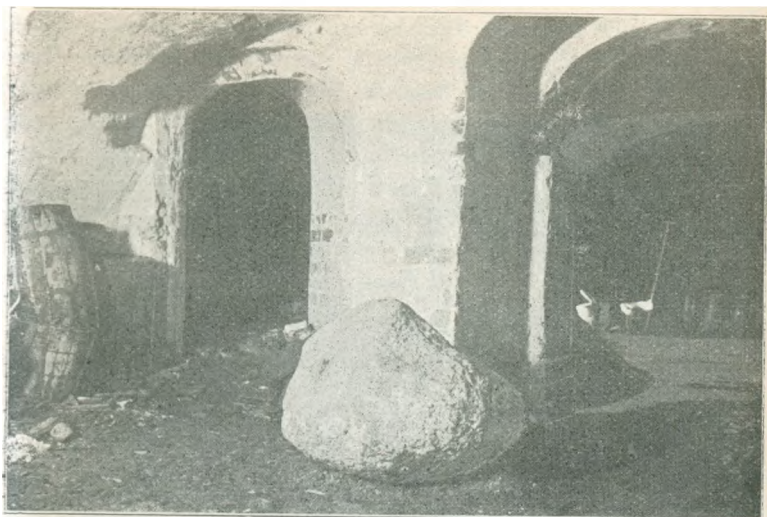
Paa Skovby Kirkegaard ligger mange af den Bardenflethske Familie begravet (se Billedet). En Sønnesøn af Generalløjtnanten, Johan Christian v. Bardenfleth, har i Aaret 1882 ladet denne Familiebegravelse forskønne; den er bleven omgivet af et Jerngitter, og en Mindestøtte er oprejst over hver af de afdøde; der var det Aar atten begravede her af denne Familie. Den femte November 1883 døde Oberst Johan Christian Bardenfleth, knap 71 Aar, og den 24. November 1884 døde hans Frue, Frederikke Christiane Bardenfleth, født Juel, 52 Aar gammel. Begge er bleven stedet til Hvile her, og deres Mindestøtter er rejst; endnu staar en Plads aaben for en efterlevende af Familien.

HARRITSLEVGAARD OG LAADNE HØJ.

Harritslevgaard og Gods solgtes i Aaret 1829 til den daværende Besidder af Grevskabet Gyldensten for en Sum af 82 000 Rdl. Den nuværende Besidder er Kammerherre Johan Hartvig Ernst Greve Bernstoff-Gyldensten*).

*) En mærkelig Høj findes paa Harritslevgaards Mark øst for Slottet; det menes af mange, at det skulde være en Gravhøj; men derom tør

INDGANGEN TIL SLOTSKÆLDEREN, TIL LØNGANGEN OG
LAADNE HØJ.

Vest for Harritslevgaard, i Tofte By, laa Forvalterboligen Saralyst. En Tid havde Herregaardens Skytte Bosted der, og der var da nogen Jord til Huset. Nord for Huset laa Skoven, som kaldtes Dyrhaven. Navnet Saralyst har det først faaet senere efter en Dame, som fik det i Eje for Livstid, og hvis Navn var: Sara Marie Arentzen. Jomfru Sara Marie Arentzen kom som Barn til Harritslevgaard og blev opdragen af den Bardenflethske Familie. Jomfru Arentzen eller som hun senere hed Fru Sara Brandt var en afholdt og dannet Dame, med høj Sjælsadel; hun var familiært knyttet til Bardenfletherne og fulgte dem ofte paa deres Rejser.

Den 5. November 1820 blev Jomfru Ahrentzen, (f. paa Vemmetofte, 27. 3. 1791, † 96 Aar gl., og Datter af Frederik Johan Ahrendt og Inger Marie paa Vemmetofte) gift med daværende Forvalter paa Gaarden, Gumme Gummesen Brandt, f. 1. 5. 1792, † 19. 3. 1861; hun fik da Livsbrev paa den forhenværende Skyttebolig i Tofte By, samt en Mælkeret paa Gaarden, det vil sige Ret til visse Kander Mælk, to om Vinteren og seks om Sommeren. Hvad der ikke blev aftaget, skulde erlægges med

man tvivle; der gaar nemlig en Løngang fra Slotskælderen til Højen og da Højen, som er cirkelrund med Indgang mod Øst, tyder det paa en lønlig Udgang fra Slottet. Det vides bestemt, at Grev Bernstorff-Gyldensten, den nuværende Besidders Bedstefader, i sin Tid forsøgte at trænge igennem Løngangen, men maatte opgive det, efter at være kommen et Stykke derind, da den var styrtet sammen.

Penge. Huset fik da Navnet Saralyst; det var meget gammelt, men idyllisk skønt med de store Kastanietræer, som hævede deres mægtige og om Sommeren blomstersmykkede Kuppel højt op over Huset. Her foran Huset i Skyggen af Træerne har Herskaberne fra Herregaarden i hyggelig Samvær med Husets Beboere indtaget manges Forfriskning; det gode og venskabelige Forhold bevarede. Sydøst for laa Husets Lysthave, Resterne af det smukke Syrenlysthus er alt hvad der er tilbage af den. Haven var meget lavliggende og har før i Tiden været en Lergrav og var da i Tofte Byes Eje. Da Harritslevgaard senere blev solgt til Grev Bernstorff-Gyldensten, overtog Forvalter Gumme Gummesen Brandt og Frue Nedermølle, som endnu er i Slægtens Eje.

SARA MARIE BRANDT FODT ARENTZEN.

Fru Sara Marie Brandt, født Ahrentzen, var født den 27de Marts 1791; senere gift med Forvalter Gumme Gummesen Brandt*) som, efter

*) Han var Søn af Købmand og Kirkeværge Ernst Hansen Brandt i Svendborg, f. 5. 8. 1749, † 24. 6. 1816, gift 17. 9. 1773 med Sidsel Marie Graae, f. 24. 4. 1754, † 13. 5. 1832 (hun var af den store Graaeske Slægt), de havde 14 Børn, og deraf var G. Gummesen Brandt Nr. 13.

Harritslevgaards Inddragelse under Gyldenstens Gods overtog Neder-
mølle og virkede der som Møller. Han døde den 19. Marts 1861. Hans
Hustru, der overlevede ham, døde den 20de Januar 1887, sad Enke 26 Aar.

SARASLYST.

Efter Fru Sara Marie Brandts Død blev det gamle Hus, som bar
hendes Navn, nedreven, og de store Træer fældede, intet er ladet tilbage
af de gamle Minder. I Aaret 1905 blev der paa Stedet opført en tids-
svarende Arbejderbolig.

Lidt om Degne.

Ved Pastor G. Schousboe, Nørre Aaby.

I Eventyret »Lille Claus og Store Claus« fortæller H. C. Andersen om en Bondemand: »Det var saadan en god Mand, men han havde den forunderlige Sygdom, at han aldrig kunde taale at se Degne; kom der en Degn for hans Øjne, blev han ganske rasende«. Og da han løfter Laaget paa Kisten (hvori Sognets Degn er gemt) for at se Fanden, der efter Lille Claus' Sigende f. T. sidder indespærret der, skrider han »Hu!« og springer tilbage, skønt han havde »Courage« paa Grund af den megen Vin, og siger med alle Tegn paa den oprigtigste Forførelse: »Jo! nu saa jeg ham; han saa ganske ud som vores Degn! Nej, det var forskrækkeligt!«

Hvorfor denne gode Mand ikke ret vel kan taale at se Degne, siges jo ej med rene Ord, men antydes ved hele Situationen: Stedets Degn paa Besøg hos Bondekonen, der kræser op for ham, medens Manden er borte.

Saa er Holberg mere aabenhjertig, naar han lader »Jeppe paa Bjerget« sige som en af Grundene til, at han drikker: »Mads Degn gør mig til Hanrej.« Jeppe har aldrig ønsket Livet af sin Kone, men »om Degnen døde, vilde jeg glæde mig, saa vel paa mine egne Vegne som paa andres; thi han gør mig kun Fortræd og er Menigheden til ingen Nytte. Det er en ulærd Djævel; thi han duer ikke til at holde ringeste Tone, end sige støbe et ærligt Voxlys. Nej, da var hans Formand Christoffer anden Karl. Han tog Troen fra over 12 Degne i sin Tid, saadan Stemme havde han.«

Og i »Erasmus Montanus« har vi den kendte Per Degn, der ellers ikke drikker Brændevin, »uden naar jeg har ondt i Maven, men jeg har gemenlig en slet Mave.« Han har i sin Ungdom studeret baade Latin og Græsk og vil ikke miste det Latin, han kan, for 100 Rigsdaler — »thi det har baadet mig i mit Embede over 100 Rdlr., ja hundrede til«; ja, »Latinen hjælper meget et Menneske, udi alle Forretninger.« Og om han vilde, kunde han tale Græsk med Ridefogeden. Han har for 20 Aar siden kunnet staa paa én Fod og læse det hele Litani paa Græsk og kan endnu komme i Hu, at det sidste Ord hedder Amen! Jo, jo! han tør nok sætte sit Hoved mod hvem det skal være!

Derfor har han ogsaa kunnet finde Udveje til »at forbedre Indkomsterne, saa jeg har det, som ingen af mine Formænd havde, saa mine Efterkommere ikke skal bande mig i min Grav.« »Jeg har bragt det paa den Fod, at jeg kan sige til en Bonde: hvilken Psalme vil du have? Den koster saa meget, den anden saa meget; i lige Maade, naar der skal kastes Jord paa den Døde: vil du have fint Sand eller slet og ret Jord?«

Og han kan med Selvfølelse samle alle sine Degnedyer under disse 3 Hovedpunkter: 1) han forsømmer aldrig at ringe til Messe paa de bestemte Tider; 2) han synger saa vel som nogen Degn udi hele Sjælland; 3) »Jeg kan støbe Voxlys.«

Dette er den gamle Tids Degn i fuld bengalsk Belysning! Men det er jo et Stykke Karrikaturtegning, H. C. Andersen og Ludv. Holberg her giver os; det er vel Købstadfolkenes Syn paa de landlege Fænomener, der afspejler sig i denne Skildring af »Degnen«, som derude paa Bondelandet spiller første Violin og tager sig alle mulige Friheder, men synker sammen i sin Intethed, saa snart han kommer til at staa over for den virkelige Lærdom og Intelligens i Erasmus Montanus' Skikkelse.

Virkeligheden har vel nok været noget kønnere, og det vilde vist lønne sig at drage »Degnen« frem af Forglemmelsen og rense ham for den Overmaling, de lystige Forfattere har givet ham, og prøve at faa de oprindelige Farver frem.

Da Erasmus Montanus spørger Per Degn: »Sig mig: hvad tror Folk her, at I er?« faar han det Svar: »Det tror, at jeg er en god ærlig Mand og Degn her paa Stedet, hvilket er sandt!«

Ja, mon dette ikke er sandt? Mon ikke dette Syn paa Stedets Degn har været baade det almindelige og det rette?

Der har imellem dem været særdeles vel oplyste, ja lærde Mænd, og Mænd, der ikke har været Præstens Skygge, men hans Medarbejder.

Og de hedder ikke Per eller Mads allesammen. I Edsbogen for Degne m. m. i Landsarkivet i Odense finder man mange højt klingende Navne.

En Jacob Dannefær kaldes til Degn for Dalby og Stubberup Menigheder 30. April 1748.

Christen Rønnow kaldes til Kjøbeløvs A.

Felician Gladischevitz Zinzendorph bliver Degn for Døllefjelde og Musse paa Lolland 15. 9. s. A.

Friedrich Andreasen Molpidan kaldes til Tryggelev-Fodslette 14. Maj 1749.

Johann Christoph Gottlieb Bohndorff, formodentlig en Tysker, bliver Degn for Sdr: Kirkeby og Sdr: Alslev 1751.

Og en Cornelius Stredzow kommer til Klinte og Grindløse 1752.

»Folk tænker, at der er ingen Observationer ved at være Degn; jo, jo, Degne-Kald er, min Tro, et vanskeligt Embede, naar man skal have det paa den Fod, at det skal føde sin Mand,« siger Per Degn, og heri har han vel ogsaa Ret.

En Degn havde mange Sysler. Han skulde jo først og fremmest være Præstens Medhjælper ved Gudstjenesterne i Kirken — ligesom nu. Men det gik meget tiere paa i gamle Dage, da der var mange flere Helligdage end nu om Stunder. Det var jo først Struensee, der afskaffede en Del af dem, f. Eks. 3. Helligdag (og altsaa ogsaa Gudstjenestedag) ved de 3 store Højtider.

Dernæst skulde han jo »synge for«, være Menighedens Medhjælper med at faa de mange og lange og tit meget kedsommelige Salmer sungne — og føre an i Messesvarene. Saa en Degn maatte være paa sin Post under hele Gudstjenesten; kun under Præstens timelange Prædiken kunde han maaske tage et lille Blund med Hænderne foldede foran paa Maven!

Endvidere skulde han være Hjælper for Sognets Ungdom. Naar han havde ringet 1. Gang til Gudstjeneste om Søndagen, skulde han i Vaabenhuset undervise Børnene og de unge i den kristelige Børnelærdom, indtil han efter en Times Forløb igen skulde røre Klokkerne.

Fremdeles var det hans Bestilling at rengøre Kirken — samt ringe Solen op og ned hver Dag Aaret rundt.

Han skulde besørge Præstens Brevtaske med Embedsskrivelser til næste Bestemmelssessted, altsaa være et Slags Postbud mellem Præstegaardene.

Og endelig var det jo Degnen, man efterhaanden mere og mere læssede hele Børnenes Undervisning over paa. Tidligere lærte Børnene at regne, skrive og læse i Hjemmet, men Hoveriet med den hyppige Fraværelse ødelagde denne gamle og gode Form for Skolegang, og Degnen maatte tage sig af den Ting mod en ringe Godtgørelse. Og egnede han sig ikke selv dertil, maatte han antage en Medhjælper, en »Skolemester«. Ved Skoleloven af 1814 blev Forholdet jo som bekendt ordnet saaledes, at Undervisningen blev hans egentlige Gerning og Degnekaldet kun en »Nebengeschäft«. Saaledes er det jo nu om Dage.

Den Løn, han fik for disse sine mange smaa og store Bestillinger, var — som det tydeligt fremlyser af Per Degns Udtalelser — ringe og paa sine Steder utilstrækkelig: fri Bolig, et lille Stykke Jord, nogle Naturalier og Kontanter — og vel at mærke: Indbydelse til de fleste Gilder i det eller de Sogne, han var Degn for. Det betyder jo, at han (og hans Kone) paa visse Tider af Aaret levede ganske gratis. Ikke fra Lønnen, men fra Gilderne stammer den tykke Mave, som man i Fantasiaen (og paa Theatret!) udstyrer de gamle Degne med.

Men selv om Lønnen var karrig, var det en stor Fordel, at den var sikker. Han var jo Embedsmand i lige saa høj Grad som Præsten, kaldet af Autoriteterne, ikke af Sognebeboerne. Det var altsaa en betrygget Stilling, ikke saa lidt eftertragtet.

★

Naar man vil skrive et Sogns Historie, er det i Reglen (foruden Kongerækken!) Præsterækken (series pastorum), man griber til, naturligvis fordi Navnene paa Præsterne i Reglen er bevarede, saa de er de eneste Mennesker i vedkommende Sogn, man dog ved lidt om; men ingenlunde, fordi Præsten var den eneste Mand, der var Omtale værd. Det vilde sikkert være baade nyttigt og fornøjeligt nu at tage fat paa Degnerækkerne rundt omkring. Vort Billedgalleri vilde rimeligvis derved beriges med ikke saa faa ejendommelige Ansigter.

Som et lille Bidrag hertil vil jeg meddele, hvad jeg har kunnet finde om Degnene for Nørre Aaby og Indslev Sogne i Vends Herred. Og for ikke at svække Bidragets historiske Værdi, skal jeg afholde mig fra alle Betragtninger og lade Dokumenterne selv tale.

★

Det første Dokument, der siger noget om denne Sag, har jeg anført i en tidligere Aarbog for historisk Samfund (VII. Aarg., 2. B., S. 405), men finder det formaalstjenligt at nævne det igen.

Under 13. April 1572 indsender Provsten for Vends Herred, Oluff Perssøn Bang, (Præst for Middelfart og Kauslunde 1566—92) en Indberetning om Sognepræsterne og Degnene i Vends Herred »deris aarlig Rente og Indkomst med deris Residenser og Bolig.« Heri angives Degnens Rente til Ouby Sogn saaledes:

Haver Degnen tvende Sogne: Indsleff-Ouby.

Haver Degnen et frit Bolig i Ouby.

Jord, Øster Mark

4 Agre, kaldes Degne-Holmen	X Skpr,
2 Agre paa Harbos Tofte	III Skpr.
1 Tofte Jord, som han haver i Leje af Kirken og
giver aarlig Skyld af	

Jord, Vester Mark.

2 Agre, kaldes Streng — Jord, for hvilke holdes
Streng i Klokken	VI Skpr.
Eng VI Læs Høfang.	

Rente:

Fanger Degnen aarlig til Rente af Ouby Sogn:

Byg 2 Ørtug [24 Skpr.]
 Gæs 24
 1 Plovbrød af hver Mand
 sin Part af Kvægtienden.

Fanger Degnen af Indsleuff Sogn:

Byg XXVII Skpr.
 Gæs 24
 1 Plovbrød af hver Mand
 sin Part af Kvægtienden
 Havre af begge Sgne: 1 Ørtug [d. e. 12 Skpr.].

Den første lutherske Degn, jeg kender Navnet paa, hed paa Latin Casparus, paa Dansk Jesper. Han nævnes i Biskop Jacob Madsens Visitatsbog den 8. Oktober 1589 og faar godt Vidnesbyrd, men ellers ved jeg ikke andet om ham end dette: at han havde en Søn Hans Jespersen, der i en Alder af 29 Aar blev ordineret 1588 til Kapellan her paa Stedet hos Præsten Ib Andersen, blev hans Eftermand og døde ca. 1630. Han havde et smuk, stærk Røst, som han jo rimeligvis har arvet efter Faderen.

Hans Pedersen.

I Kirkebogen staar: »Onsdagen den 19. Oktober 1681 blev Hans Pedersen, forrige Substitut til Ouby og Indslev Kirker, begravet, æt. 75«; han var altsaa født 1606. Han var gift 2 Gange:

- 1) Apelone, der nævnes 1649 som Fadder; hun døde 10. Februar 1659 Kl. 9 om Aftenen og »blev begravet Mandag den 14. dato, ætat. 72«, var saaledes født 1587 d. v. s. omtrent 20 Aar ældre end Manden; der ilede med at gifte sig igen med den 13 Aar yngre
- 2) Bodild Søfrensdatter, der tjente hos Laurits Nielsen i Bylderup. Brylluppet stod i. S. i Adv. 1660. Efter Mandens Død 1681 synes hun at have virket som Jordemoder: »Dca. Miser. 1689 blev Lauridtz Skrædders Barn i Bylderup fremstillet i Menigheden, som tilforn var hjemmedøbt af Fostermoderen Bodild Degnekone og kaldet Morten«. »Den 4. Marts 1699 blev begravet B. S., forrige Degne-Kone, som var tilhuse i Degneboliget og sammesteds døde, var 80 Aar gl.« (Kirkebogen). Med denne Kone havde Degnen Sønnen Peder, der blev døbt 22. S. c. Tref. 1661.

Han synes at have haft en Medhjælper: »Den 1. December 1675 bl. begr. Salig P o v e l P o u f f u e l s ø n, Substitutens Medhjælper, født i Sielland i Rye Præstegaard, 40 Aar 9 Mdr. 3 Uger og 2 Dage gl.«

Johan Johansen Bager,

»forrige Substitut til Nør.-Ouby og Indslef Sogne«, blev begravet Tirsdag den 23. December 1680, 46 Aar gl. — altsaa omtr. 1 Aar før den gl. Hans Degn døde. Jeg gætter paa, at den gamle Degn er gaaet af, og Johan har afløst ham; han kaldes jo ikke »Substitutens Medhjælper«, men Substitut.

Jens Christensen Wiingaard

maa ligeledes være traadt til, inden gl. Hans døde i Oktober 1681, idet Kirkebogen udviser, at »Jens Christensøn Dægn« Kone er Fadder til et Barn 4. Februar i det Aar. Han var ligeledes gift 2 Gange:

- 1) Maren Jensdatter. »Fredagen den 6. Juni 1710 begr. den hederbaarne, dydige og nu Himmelsalige Quinde M. J., Jens Wüngaards, Degn i Ouby, hans Hustru, var 55 Aar gl., mindre 7 Dage«; hun var altsaa født 1655. Børn:
- a) D o r e t h e. »7. Oktober 1700 bl. begr. Jens Degns Datter D., som tjente i Hersleff (eller Haarslev) og døde der sammesteds, var 23 Aar og 6 Mdr. gl.«, altsaa født 1677.
- b) J e n s e r ved Skiftet efter Faderens Død 1718 den ældste Arving; han blev »efter Tjenestens Forrettelse« trolovet i Ouby Kirke Søndagen Cantate 1704 og 6. S. e. Tr. s. A. gift med Maren Mortensdatter, født i Aabylund; de fik mange Børn.
- c) I n g e r, døbt Søndagen Judica 1681. »Den 8. Marts 1703 blev begravne Jens Degns Datter Inger, var 22 Aar gl., og Anne Christensdatter, som havde vaaren hos ham i mange Aar, døde to Dages Tid efter at forantegnede Inger Jensdatter havde ved en salig Afsked fra Verden faaet en god Ende paa hendes Svaghed, hun i nogle Aar havde vaaren belad med.« (Kbg.).
- d) J o h a n n e e l. Jehanne, født Natten imellem 29. og 30. December 1682, hjemmedøbt 3. Januar 83 og Onsdag den 21. Februar fremstillet udi Menigheden, baaren af Biskoppen Thomas Kingos Frue. Hun blev 15. S. e. Tr. 1707 udi Degneboliget trolovet med og 6. Februar 1708 viet til Seign. Neels Neelsen Schindler, »Schargiant under Capitein Gramboes Compagnie.«

- e) **Clara**, født 1. Sept. 85 ved 10 Slet Formiddag, hjemmedøbt Mandagen den 7. Sept. og har til Faddere bl. a. Bodild Degnekone og Anne Christensdatter, tjenende i Degneboligen. Hun begr. 10. Sept. 85.
- f) **Thomas Kingo** blev hjd. 19. S. e. Tr. 1686, fremstillet i Guds Hus Onsdagen den 20. Okt.; jordet 8. Februar 1715.
- g) **Christen** blev hjd. Søndagen Judica 1689, overværede Degnen selv, hans Skolemester, . . . Søren Jensen, tjenende i Degneboliget, saa og Degnens (Tjeneste-) Quinde Anne; han fremstilledes i Menigheden Onsdag den 17. April og har til Faddere bl. a. Erich Jacobsen, Skolemester hos Lauridtz Pedersen i Indslev, Jørgen Degn i Fjelsted, Lauridtz Jacobsen, Degn i Rørup.
- h) en dødfødt Dreng fødes Anno 92, Natten imellem 10. og 11. Februar og begr. Søndagen Invocavit.
- i) **Kiæld** bl. hjd. Søndagen Quasimodogeniti 1694, fremstillet 27. April s. A. og begravet 4. August 1701.
- 2) **Cathrine Johansdatter**; hun døde først 1753 og bl. begr. 4. S. e. H. 3 Kg. efter at have siddet i Enkestand i samfulde 38 Aar.

»Jens Christenssøn, Degn af Ouby, blev begravet, hensat i een fyr Kiste*), den 30. Sept. 1718.«

Vends Herreds gejstlige Skifterets Protokol I, S. 201 flg., meddeler videre: »1718, den 24. Oktober, var Provst P. Winther, Hr. Jørgen Friderichsen*), Hr. Hans Mygind af Asperup, samlede for at aabne, registrere, vurdere og siden skifte Stervboen mellem hæderlige Jens Christensøn Wiingaard, Degn i Nørre Aaby, hans Arvinger: Jens Jenssøn W., Christen Jenssøn W., som begge er deres egne Værger, paa den ene Side, og hans efterladte Enke Cathrine Johansdatter p. d. a. S. Jens J. W., som er den ældste Arving, lod sig nøje med 10 Rdl., hvilke blev betalt med Arbejdsvognen og dens Tilbehør samt Ploven, Harven og Vognskrinet; det øvrige, som er 3 Rdl. 4 Mk. 4 Sk., skal betales enten i Penge eller i Vare. Christen J. for sin Fordring blev contenteret med 3 Rdl. 2 Mk. og nogle af hans Sal. Faders Gangklæder, undtagen de sorte. Betalingen, enten den skeer i rede Penge eller i ham nyttige Vare, er ham lige meget. Hvorimod Enken tager til sig al Boets Midler og svarer til al den Gæld, som deraf dependeer, og holder Arvingerne fri for al Boens Krav; tillige med svarer hun og al Degneboligets Brøstfældighed, som blev agtet alt af Vurderingsmændene for 14 Rigsdaler. Til dette Forligs Bekræftelse gav begge Parter her under deres Hænder.«

*) 26/9. 1719 blev en stor Gaardmand Hans Nielsen Skeel af Brangstrup hensat i en Egekiste og 14. 11. s. A. Peder Nielsen af Ouby Murgård hensat i en Bøgekiste.

**) Præst i Nr.-Aaby.

Denne Boets Magerhed faar en til at mindes Per Degns selvfølende Bemærkninger om, hvorledes han har forbedret Kaldets Indkomster; det kunde altsaa nok behøves.

Det kan i denne Sammenhæng nævnes, at J. C. Wiingaard i 1685 kom i Strid med sin Sognepræst Frederik Alexandersen om en Tofte, Præsten holdt sig til, men som iflg. Provstebogen af gammel Tid havde ligget og været brugt i Leje af Kirken til Degneboelet. Der var allerede udtaget Provstestævning i Sagen, da Bispen stiftede Forlig mellem Parterne (Vedel Simonsen efter Bloch). Formodentlig af Taknemlighed for denne Mægling blev Degns Søn (født 1686) kaldet Thomas Kingo.

Friderich Jørgensen,

»kaldet til at være Sogneegn i Nørre Aaby og Indslef Menighed« underskriver Degne-Eden i Nørre Aaby Præstegaard den 20. Oktober 1718. Han var nemlig ældste Søn af Stedets Præst Hr. Jørgen Friderichsen, var født i Præstegaarden »Lørdag, den 4. August 1694 imod Aftenen« og blev døbt af Farfaderen Hr. Frederik Alexandersen. Han blev allerede begravet 1. Marts 1720, »hensat i een Eege Kiste«.

Lauridtz Andersen Pejrup

underskrev Eden den 15. Marts 1720 og virkede til sin Død; han blev begravet Mandag den 27. Oktober 1749. Han var gift med

Anne Rasmusdatter, der levede endnu 1749. Børn: 1) Mads, der bl. hjd. 28. Novbr. 1722; han blev Faderens Eftermand; 2) og 3) Tvillingerne Maren og Anne Marie bl. hjd. 12. Okt. 1724 og fremstillede i Guds Hus 1. S. i Adv. Maren blev Lørdag den 3. Juli 1762 gift med Hans Mortensen, der tillige med hende tjente Degnen; Mandag den 30. Maj 63 blev hun som Enke gift med Christopher Pedersen, der tjente i Aabylund. Anne Marie blev Mandag den 22. Maj 1758 cop. til Jens Søfrensen i Bubel. 4) Anders hjd. 24. Decbr. 1726, jordet 11. Januar 27. 5) Rasmus hjd. 6. Juni 1728, fremstillet 8. S. e. Trf. Ved Faderens Død conditionerede han 1749 paa Brahesholm hos Fogeden Frans Trolle; han døde i Nr. Aaby som Ungkarl, 64 Aar gl., og bl. begr. 14. Okt. 1792.

I Boet efter L. A. Pejrup (Skrifteprotokol III, 34) er der en Del Bøger (ca. 40), deriblandt Virgil paa Latin, et græsk Lexicon, Ny Testamente paa Græsk, en Ligprædiken over Ingeborg Ulstand og en over Karen Riisbrich.

Af Værelser i Degneboligen nævnes ved denne Lejlighed Sengkamret, Dagligstuen, Storstuen (hvor bl. a. »en liden Bimpel« og 20 Lispund [?] linnet Garn, destineret til Dynen til Døtrene), Kælder, Bryggers (»Brøggerhuuset«, hvor bl. a. en Brændevinskedel med Behør) og Skolen.

Hans Enke Anna Rasmusdatter har til Lavværgе Mads Rasmussen »til Kjærbyholm«, formodentlig hendes Broder.

Overskuddet af hans Bo er 76 Rd. 4 Mk. 4 Sk., hvoraf Enken faar 46 Rd. 2 Mk. 4¹/₂ Sk., de 4 Børn hver 7 Rd. 4 Mk. 4¹/₂ Sk.

Mads Laursen Pejrup

afløste altsaa sin Fader i 1749 som Degn for Nørre Aaby og Indslev Menigheder. Men han har først været Medhjælper i Embedet, idet han allerede underskriver Degne-Eden den 20. Februar 1747 og »lover for Guds Ansigt udi samme mit Embede at skikke mig efter den Ed, som jeg Hans Højværdighed Hr. Biskop Ramus gjort haver.« Han begyndte altsaa at fungere som Degn i en Alder af kun 24 Aar, idet han jo var født i Degneboligen og hjemmedøbt 28. November 1722. Han blev Torsdagen den 23. Sept. 1751 gift med Jomfru

Sophie Elisabeth Trolle, rimeligvis en Søster til Stedets Præst Julius Trolle. Efter Anførelsen af Vielsen staar der i Kirkebogen nogle Bogstaver, saa vidt jeg kan læse: G. G. O. K. og V. T. A. og F. af N. for J. Sk., hvoraf de første 2 vel skal sigе: Gud give . . . og de sidste: for Jesu Skyld!

Mads Degn blev ikke gammel; han begravedes Fredagen den 15. April 1763, 40 Aar 4 Mdr. og 9 Dage gl.

Johannes Kaare

kaldedes af velædle og velbyrdige Hr. Krigsraad Wedel til Holsegaard og underskrev Eden som Sogne-Degn for Nørre Aaby og Indslev Menigheder 30. Jun 1763, men begravedes allerede 7. Januar 1767, 32 Aar gl. Han var gift med

Christiane Schmidt, der blev boende en Tid i Nr. Aaby, men døde paa Hovedgaarden »Kjærsgaard« i Brænderup Sogn Januar 1807. De synes at have haft et Barn, idet Kirkebogen indeholder følgende Notits, der maa være skreven af Degnen:

»Tiirsdagen d. 5. Juni 1764 blev født min liden Datter om Morgenen Kl. 1,4re Minut, og fremstillet til Daaben Fredagen den 8. ejusdem ved Fru Wedell paa Holsegaard og kaldet Anne Kirstine«; hun døde imidlertid Lørdagen den 17. November s. A. om Aftenen Kl. 10 og blev begravet Tiirsdagen den 20. ejusdem, efter at hun havde levet 23 Uger og 4 Dage.

Ved Skiftet efter ham (Prot. III, pag. 175—179) bemærkes, at han efterlod sin Enke »uden Børn og en til Gælden utilstrækkelig Bo«. Det beløb sig nemlig til ialt 134 Rd. 5 Mk. 8 ß, men Gælden var paa 383 Rd. 13 ß.

Enken synes at være kommen godt paa Fode. Da hun i 1807 efter 40 Aars Enkestand dør paa Kjærsgaard, efterlader hun 890 Rdl. 6 Sk. til Deling mellem en Del Søsterbørn af Navnet Jensenius. Blandt hendes Ejendele var der ikke mindre end 6 (sex!) Snustobaksdaaser, deriblandt en af Skildpadde (Skifteretsprotokol IV, pag. 225).

P e d e r G o m m e s e n

kaldedes af Krigsraad Wedel til at være »Sognedegn til Nr. Aaby og Indslev Menigheder og Skoleholder til Nr. Aaby« og underskrev med sirlige Bogstaver Eden 10. Marts 1767. Hans Moder Madame Catharina Basse, Sal. Raadmand Gomme Hansens fra Errøeskiøbing blev begravet her Fredagen den 15. November 1776 — og han selv fulgte hende snart, idet han begravedes 8. Oktober 1777, kun 42 Aar gammel.

Hans Hustru hed

Anna Kristine Betzer, og han havde med hende disse Børn:

- 1) Anna Helvig el. Hedevig, der blev døbt 30. Sept. 1768, baaren af Jomfru Karen Basse Fønss fra Hindsgavl. Fadderne var Hr. Agent Iversen af Middelfart, Hr. Krigsraad Wedel paa Holsegaard, Hr. Engel i Middelfart og Jomfru von Haven fra Hindsgavl (Kbg.)
- 2) »Fredagen den 20. November 1772 blev vor lille Datter døbt og kaldet Else Maria Jacobina, baaren af Hr. Agent Iversens Frue i Middelfart;« hun begravedes 27. Febr. 73, 14 Uger gammel.

Der er i Poet efter ham bl. a. 1 sort Ko paa 6 Aar til 6 Rdl. 4 Mk., en graa do. 12 Aar til 4 Rdl., 1 Mælkekalv 1 Rdl. 2 Mk. og 3 Faar à 4 Mk. = 2 Rdl. samt et Bistade til 3 Mk.

Endvidere 32 smaa Sølv-Vestknapper vurderede til 2 Mk.; en blaa Klædes Kjole med do. Euxer, en hvid Sartet (?) Kjole, en graa »Fraque« og Vest, en sort Kjole og Vest og et Par Skind-Buxer, en Parykblok.

Der fremlægges i Skiftesamlingen den 6. November 1777 af en Købmand i Middelfart en Skrivelse, der ret kan give Indtryk af en stakkels Degn fortvivlede økonomiske Stilling:

Højstærede kjære Broder! Hans meget ærede af 29de Januar bekom jeg i Mandags tillige med vedhæftede Regning paa 48 Rdl. 3 Mk. 4 Sk. Samme Regning testerer jeg ej alene at være rigtig, men endog undseer mig ved, at den har staaet saa længe ubetalt, hvilket jeg erkender paa Hans kjære Faders og Hans egen Side at være en stor Artighed. Min Evne og Formue har ej været til paa nogen Tid at betale samme, men vil hermed engang endnu for alle forsikre, som og uryggelig skal blive holdet, at jeg til

hver 11te Juni Termin betaler Ham 5 Rdl. ligesom og til hver 11. December 5 Rdl. aarlig, og kan jeg forinden faa ved Lejlighed ellers noget afbetalt, skal jeg med al mulig Flid stræbe derefter. Vil derfor hermed hjertelig formode, at Han herved lader sig tilfredsstille, at min Velgjørere ej skulde blive fortrydelig, da, ihvordan det end gaar, aldrig i nogen Maade har at befrygte for sin Regnings visse Betaling. Jeg haaber heri Artighed. Og iøvrigt næst min Kones og min kjærlige Hilsen til Ham, Kjæreste og gamle Forældre lever jeg

Hans hulde Ven og Broder
P e d e r G o m m e s e n .

Nr. Aaby, den 7de Februar 1776.

P. S. Broder Mons. Mathias Peter var hos mig i Aftes og tillige i Dag efter Ordre at paaminde mig om Betaling, men desværre for mig, at jeg ej straks kunde det efterkomme.

Fremdeles viser det sig, at han skylder Skoleholderen Sr. Bierre i Balslev fra 21 Søn- og Prædiken Dage, han havde forrettet Tjeneste hos den Sal. Afdøde i hans Svaghed udi Nørre Aaby og Indslev Kirker . . . 2 Rdl. 3 Mk. 12 Sk. Tjenestepigen paa Stedet Maren Nielsdatter fordrede af 10 Aars Løn, hun havde tilgode, efter hvad hun paa samme havde optaget, 33 Rdl. 2 Mk.

Husmand Mads Hansen i Byllerup for at ringe Klokkerne i Nr. Aaby Kirke om Søn- og Helligdagene 1 Rdl. 2 Mk.

Husmand Hans Pedersen i Indslev ligeledes for at ringe Indslev Kirkeklokker 1 Rdl. 3 Mk.

Husmand og Tømmermand Absolon Rasmussen i Nr. Aaby fordrede: 1) laante Penge 4 Rdl. 5 Mk., 2) nok, hvorfor han har i Pant en Sølv-Theske og en do. Sukker-Tange, som han indleverede til Stervboet, 3 Mk. og 3) for den dodes Lig-Kiste 4 Rdl.

Gaardmand Rasmus Madsen af Kjærbyholm indleverte til Boet en Sølv Spiseske, hvorpaa han havde laant S. Gommesen 1 Rdl. 1 Mk.

Henrik Møller i Kjødstrup Mølle havde i Pant en 3-Leds Guldring og et Sølv-Kridthus, hvorpaa han havde laant den sal. afdøde 4 Rdl.

Ungkarl Jens Jørgensen af Vejrup indleverede 2 Sølv-Spiseskeer, hvorpaa han havde laant 2 Rdl. 2 Mk.

Degneboligens Stuehus er paa 12 Fag og vurderes til 6 Rdl. pr. Fag = 72 Rdl., Udhusene paa 20 Fag à 2 Rdl. — 40 Rdl., til sammen 112 Rdl.

For Forbedringen paa disse Bygningen i Gommese's Embedstid — hvilke Forbedringer Eftermanden Berg dog mener, ikke at have fundet Sted — mener Enken, der kan tilkomme hende 50 Rdl., men »i Henseende til Sr. Bergs Vilkaar« vil hun dog slaa af til 14 Rdl. i det Haab, at Sr. Berg »ville være hende for sin Eftergivenhed til mulig Tjeneste i Tilfald« (d. e. i paa-kommende Tilfælde).

Hele Dødsboet er paa 332 Rdl. 2 Mk. 10 Sk., og da Gælden beløber sig til 334 Rdl. 2 Mk. 3 Sk., gaar det lige op, »hvorfor Skifteretten finder det uforholdent sig med videre Forretning at opholde.«

Jacob Berg.

Om ham veed jeg kun, at han blev begravet 17. Okt. 1795, 48 Aar gl. — og at han var gift med

Ane Elisabeth Henriette Niederhausen, der begraves 23. Febr. 1804, 65 Aar gl. Ved Skiftet efter ham (Prot. IV, p. 145) nævnes følgende 3 Børn:

- 1) Jacob Christian Ludevig, da 22 Aar gl. og Malersvend hos Maler Weiner i Odense.
- 2) Christian Anthon, tjenende som Foged paa Torpegaard.
- 3) Ane Elisabeth Katrine, der blev døbt 1. Januar 1778 og confirmeret Søndagen quasimodogeniti 1792.
- 4) Desuden blev en dødfødt Søn begr. 10. Decbr. 1780.

Ved Auktionen efter ham den 23. November 1795 indkom 189 Rdl. 3 β. Boets hele Indtægt var 221 Rdl. 3 β, medens Udgiften kun var 73 Rdl. 12 β, saa der var et Overskud paa 127 Rdl. 5 Mk. 7 β at dele. Den gode Jacob Degn har været helt velhavende!

For Fuldstændigheds Skyld anføres, at den 14. Sept. 1791 blev trolovede unge Karl Adam Christopher Lichtvard og Pigen Anna Elisabeth Amalia Berg hos Degnen; de copuleredes den 11te November s. A.

David Kastrup

omtales 1804 som »Sogneøgn og Skolelærer i Nr. Aaby«. Han var gift med

Anna Hedvig Døllner, der døde den 17. Decbr. og begr. 23. December 1826. De havde disse Børn:

- 1) Anne Frederikke, døbt 2. Maj 1797. Hun blev 5. November 1824 gift med Hans Pedersen Kiær, Kirkesanger og Skoleholder til Snave i Dreslette Sogn, 30 Aar gammel.
- 2) Jørgen Christian, døbt 2. Februar 1800.
- 3) Johan Andreas, døbt 23. Juli 1804, gift med Maren Henrichsdatter, døde paa Indslev Mark den 18. Novemb. 1876, 73 Aar gammel, og begr. paa Indslev Kirkegaard 23. November.

24. Marts 1807 ægtevies Karlen Michael Brønnum af Jylland og Jomfru Karen Døllner hos Degnen Kastrup i Nr. Aaby.

Kastrup havde i sine sidste Aar 1828—32 som Hjælpelærer Jacob Pedersen, der blev hans Eftermand og døde 1872; han afløstes af Sønnen Jacob John Theodor Kingo Pedersen, der tog sin Afsked 1. Sept. 1913.

Men dette tilhører den nyere Tid og den nye Ordning, der indførtes 1814 ved Anordningen af 29. Juli, der bl. meget andet bestemmer: »Paa det at Skolelærernes Løn, uden alt for stor Byrde for Landboerne, kan forbedres, blive, naar de nuværende Degne afgaa, Degne-Indkomsterne herefter at fordele imellem Skolelærerne i Sognet, saaledes, at enhver nyder Degne-Indkomsterne for hans Skoledistrict.«

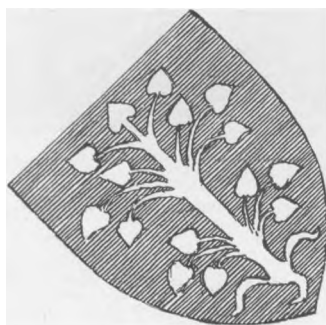
Hermed er altsaa Torpedoen lagt under det ældgamle Degne-Embed, saa det sprængtes i flere Stykker: baade Pligterne og Lønnen fordeltes paa flere Personer; en historisk Skikkelse: S o g n e - D e g n e n forsvandt fra Skuepladsen — her paa Stedet dog først 1832. David Kastrup var den sidste D e g n for disse Menigheder.

Tilføjelser og Rettelser til Iversnæs Historie.

Ved Pastor A. R. Idum, Føns.

I min Artikel om Iversnæs i Aarbogen for 1922 har der ind-sneget sig en Fejl om Hannibal Sehested. Samtidig med, at denne bliver rettet, vilde jeg gjerne herved opfylde lidt af mit Løfte med Hensyn til Billedstoffet.

De 2 første Ejere, Niels Hamundsen Litle og Anders Peder-sen Stygge er muligvis i Slægt med hinanden og hører til den gamle sjællandske Hvideæt.

KRUMMEDIGERNES VAABEN.

Et hvidt Lindetræ paa blaa Bund.

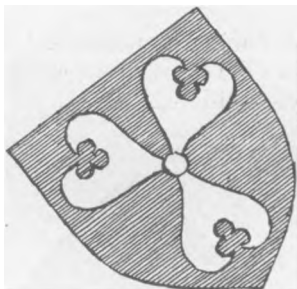
Hjelmtegnet var 2 hvide Vædderhorn.

Krummedigernes Vaaben var et hvidt Lindetræ paa blaa Bund, Hjelmtegnet var 2 (hvide) Vædderhorn. — Efter Danmarks Adels Aarvog hidsættes her en Afbildning af Slægtens Vaaben. Den uadelige Ærkebiskop i Lund Birger Gunnarson (1497—1519), som stammede fra Lindberg i Halland, førte ogsaa

et Lindetræ i sit Segl og kom herover i Strid med Henrik Krummedige, som vilde forbyde ham at føre dette Mærke. Rigsraadet gav dog Ærkebispens Medhold.

★

Ogsaa af Skinkelslægtens Vaaben gives her en Afbildning efter samme Kilde som ovenfor. Slægten har Navn efter Godset Schinkel i Gettorf Sogn i Slesvig og kom herind i det 14de Aarhundrede. Berneke Skinkels anden Hustru, Karen Jensdatter Kiste, kaldes ofte i Slægt ebøgerne for Karen — eller Cathrine — Sture og er altsaa den samme, som Vedel Simon sen nævner 1427 i sin Odense Bys Historie. I dette Aar har hun nemlig sammen med sin Søn Ditlev skænket 10 Gaarde til et Vikarie ved Hellig-Kors Alter i St. Mik k e l s Kirke i Odense. Denne Kirke er den samme som St. H a n s Kirke, der rimeligvis har været indviet til begge de 2 Helgener; her blev jo ogsaa Slægten begravet.

SKINKEL-SLÆGTENS VAABEN.

3 Søblade i Sølv paa blaa Bund.

Brevet er beseglet af Otte og Johannes Skinkel. Endelig maa jeg tilføje, at i Følge Resens Atlas Side 632 og følg. lyder Indskriften paa Berneke Skinkels Ligsten saaledes: Anno Domini MCCCCVIII (!) obiit Dominus Berniche Skinkel miles et Domina Catharina uxor. Omnes orate Dei ministri pro eis! Ja, Indskriften er desværre paa Latin, men paa given Anledning oversætter jeg den her: I Herrens Aar 1408 (skal altsaa være: 1418) døde Ridderen Hr. Berneke Skinkel og hans Hustru Fru Cathrine. Bed for dem, alle Guds Tjenere!

Otte Skinkel levede 16. 4. 1447, men var død 10. 5. 1449, da hans Enke fik pavelig Bevilling, at hendes Skriftefader maatte give hende Aflad.

★

Ogsaa af Gyldenstjernerne's Vaaben følger her en Afbildning. Desværre er Stenen over Christoffer Gyldenstjerne († 1562) og hans Hustru Anna Parsbjerg († 1587) saa afslidt, at den ikke kan afbildes. Den findes indmuret i det søndre Sideskib til Husby Kirke og bærer hans og hans Hustrus Billeder i Legemsstørrelse — hans med Harnisk og Sværd — omgivne af Vaabenmærker.

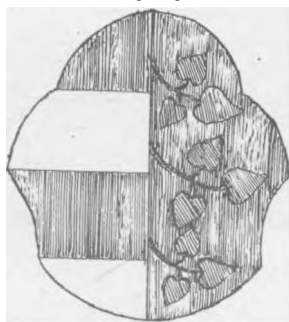

GYLDENSTJERNERNES VAABEN.

En syvoddet Guldstjerne paa blaa Bund.

Findes ikke i Danmarks Adels Aarbog.

Her gengivet efter de bevarede Segl.

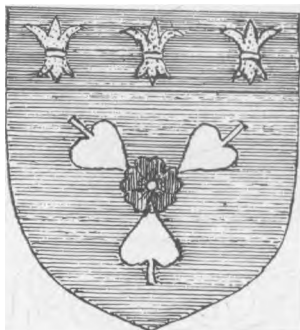

LINDENOV'ERNES VAABEN.

Skjoldet er delt paa langs. Højre Felt viser 3 grønne Lindegrene paa rød Bund; venstre Felt er tværdelt i 4 Felter, vekslende med hvidt og rødt. — Hjelmtegnet er 2 Vesselhorn, det højre rødt, det venstre øverst hvidt og nederet rødt.

Efter Danske adelige Sigiller.

L i n d e n o v - Slægten stammer fra F o v s l e t — ikke F o b i s l e t — i Ødis Sogn mellem Kolding og Haderslev. Slægtens Vaaben er delt paa langs i 2 Dele. I højre Felt er der 3 grønne Lindegrene paa rød Bund; venstre Felt er tværdelt i 4 Felter, vekslende med hvidt og rødt. Se herstaaende Afbildning!*)

HANNIBAL SEHESTEDS VAABEN.

En rød Rose, omsat af 3 hvide Søblade paa blaa Bund, under et Skjoldhovede, hvori 3 gule (Guld-) Liljer jævnsides — ligeledes paa blaa Bund. [Skjoldhovedet, der viser Hannibal Sehested som fransk Greve, føres ogsaa af Lensgreverne til Wedellsburg.]

Efter Danske adelige Sigiller.

H a n n i b a l S e h e s t e d († 1666) er alligevel af gammel dansk Adelsslægt, som oprindelig stammer fra Vendsyssel, selv om den først senere antog Navnet Sehested. Hans store Vaaben er for sammensat til at kunne gengives her; men paa det Vaaben, der 1663 blev ham tillagt som fransk Greve, ses det oprindelige Sehested-Vaaben: en rød Rose, omsat af 3 hvide Søblade paa blaa Bund.***) Det øverste af Skjoldet (Skjoldhovedet) viser paa blaa Bund de 3 gule franske Liljer jævnsides; de genfindes ogsaa paa det Grevelig-Wedells-Vaaben. Hannibal Sehesteds og hans Frues Billeder findes paa Wedellsborg og er gengivne i »Danske Herregaarde ved 1920.«

*) Efter danske adelige Sigiller, hvor Skjoldets Form er som her afbildet.

**) Ligeledes.

Wedelsborgs Historie fra Grevskabets Oprettelse 1672.

Ved Pastor A. R. I d u m, Føns.

Da Hannibal Sehested døde 1666, gik Iversnæs og alt hans øvrige Gods i Arv til hans eneste Barn: **C h r i s t i a n e S o p h i e** Sehested. Hun havde kort forinden ægtet Rigsfriherre

CHRISTIANE SOPHIE SEHESTED.

† Jan. 1694, gift med Grev Vilh. Fred. Wedell.

Efter Maleri paa Wedellsborg.

Wilhelm Friedrich Wedell, Slots- og Borgherre til Rätz og Nøremberg (i Mecklenburg); han var den Gang knap 20 Aar gammel, og Bruden var kun 16 Aar. **Wilhelm Friedrich**

var som ganske ung kommen her til Danmark og 1660 bleven Kammerherre hos Kong Frederik III. Ved sit Ægteskab blev han en meget rig Mand. 1670 døde baade Frederik III og Wilhelm Friedrichs Svigermoder, Grevinde Christiane. Straks efter Kristian Vs Tronbestigelse blev Baron Wedell ophøjet i den danske Grevestand, og nu skete det nye, at han ved Lensbrev af 11te December 1672 fik oprettet et Lensgrevskab for sig og sine mandlige Efterkommere under Navn af Grevskabet Wedellsborg. Foruden det fyenske Gods omfattede det ogsaa 500 Tdr. Hartkorn, som han ejede i Steinburg Amt i Holsten; dette skulde dog, saa snart det var muligt, ombyttes, med andet Gods, der kunde ligge mere bekvemt for Grevskabet.

Oprettelsen af Grevskaber — og Baronier — her i Landet skyldes som bekendt Kristian den V. og hans kloge og dygtige Statsminister Schumacher, der snart efter blev adlet under Navnet Griffenfeld. Den første Enevoldskonge, som var kommen paa Tronen uden Haandfæstning og uden at have modtaget Riget af nogen anden Myndighed, ønskede at omgive sig med en ny Adelsklasse, som havde sit Udspring fra Kongens Vilje, og som i Fornemhed skulde staa langt over den gamle Adel. Derfor fik Kongen og Schumacher samt Grev Fr. Ahlefeldt oprettet en ny Adel af Grever og Baronier (Friherrer), hvis Godser skulde være Len af Kronen og udelelige; naar Opretternes Slægt uddøde, faldt Godset tilbage til Kronen. Greverne og Baronerne fik Skattefrihed for deres Sædegaarde samt for henholdsvis 300 og 100 Tdr. Hartkorn af Bondegodset; endvidere fik de Hals- og Haandsret, Birkeret og Patronatsret. Grevskaberne skulde være paa mindst 2500 Tdr. Hartkorn, og Baronierne paa mindst 1000 Tdr. For at give Enevoldskongen og hans Hof større »Glans«, maatte de ofte — især om Vinteren — bo inde i Hovedstaden, medens den gamle Adel helst levede ude paa sine Godser Aaret rundt.

Alt dette er vel nok gammelkendt for enhver Historiker, selv om det maa have i Erindring for at forstaa, hvad det var, der skete ved Oprettelsen af Grevskabet Wedellsborg i 1672. Det har jo i vore Dage faaet skæbnesvanger Betydning for denne Adelsklasses Efterkommere, at deres Forfædre den Gang gik ind under disse Lenslove og Regler. Jeg tror, at den jævne Mand, som keder Danmarks Historie til Husbehov, har ondt ved at forstaa, hvad alt dette med Lensvæsen egentlig vil sige. Jeg har nok hørt den Forklaring, at Len betyder: Laan,

saa at alle disse Godser og Herregaarde kun skulde være Laan fra Kronen — eller Statsmagten; men den Forklaring tilfredsstiller mig ikke rigtig. Jeg kan ikke se rettere, end at Len og Len maa være to Ting. Der var i gamle Dage noget, der hed

Regnskabslen; det var Krongodser, der lejedes (forpagtedes) ud paa Aaremaal eller for Livstid. Saaledes f. Eks. Hindsgavl fra 1367—1664 (se Aarborgen for 1920). Her er Sagen klar; det var Kronens Ejendom. Men at det samme skal gælde alle de private Godser, der ved Arv eller ved Køb Stykke for Stykke var bleven en Mands eller en Slægts Ejendom — blot som Følge af, at Ejeren i 1670 eller følg. Aar gav sig og sit Gods ind under Lensreglerne, har jeg og mange andre ondt ved at forstaa. Jeg véd nok, at disse Grever og Baroner kaldes Besiddere; men har de da solgt deres Godser til Kronen? Man kan finde det heldigt eller uheldigt, at saa meget Jordegods var samlet paa en Mands (eller en Slægts) Hænder; men Forskel synes jeg der maa være.

Efter denne lille Afstikker vil jeg gaa over til at meddele, hvor meget Gods Grevskabet Wedellsborg omfattede ved dets Oprettelse eller ved den nye Matrikulering i 1688.

Der var først selve Hovedgaarden Iversnæs, som nu blev kaldet Wedellsborg med 87 Tdr. Hartkorn. Hertil laa en Mængde Bøndergods paa c. 130 Gaarde og Huse, nemlig saa godt som hele Husby Sogn, Baagø, Brandsø, en stor Del af Tanderup Sogn, Gelsted og Rørup Sogne samt en Del Gods i Fjelsted og Harrendrup Sogne. Endvidere Konge- og Kirketiende med Patronatsretten af Sognene: Husby, Tanderup, Gelsted og Rørup, ialt 233 Tdr. Hartkorn.

Den anden store Hovedgaard var Tybrind med dens Agerjord og Skove, deriblandt Fønsskov; til Tybrind Hovedgaard hørte 76 Tdr. Hartkorn, og til Sparretom (som dog først blev Herregaard 1718); 22 Tdr. Hartkorn. Hertil hørte saa Bøndergods paa c. 110 Gaarde, Huse og Møller, omfattende næsten hele Ørslev og Føns Sogne, det meste af Balslev Sogn og en Del Gods i Udby og Ejby Sogne. Endelig Konge- og Kirketiende med Patronatsretten af Sognene: Føns, Ørslev, Balslev og Udby med ialt 216½ Td. Hartkorn.

I Stedet for det tidligere nævnte Gods i Holsten købte Grev Wedell 1677 fra Trinitatis Kirke i København Hovedgaarden Søndergaarde i Rørup Sogn med 36 Tdr. Hartkorn og dertil saa meget Bøndergods, at det samlede Gods 1700 udgjorde ialt 2610 Tdr. 2 Skpr. 2 Tdk. 2½ Alb. Hartkorn.

Foruden dette Arbejde med at komplettere og udvide Godsets Besiddelser var Grev W. Fr. Wedell ogsaa optaget af Byggeforetagender, gaaende ud paa at skaffe sig en prægtigere og mere tidssvarende »Residens.« I den Anledning lod han først det smukke Porthus, Adlerhus, opføre i Sén-Renaissancestil. Dernæst tog han fat paa en Omdannelse af selve Slottet. Det gamle Iversnæs bestod jo af flere forskellige Bygninger, op-

førte til forskellig Tid og i forskellig Stil. Vest for det gamle Barfred og isoleret derfra laa Henrik Knudsen Gyldenstjernes Stenhus i 2 Stokværk og i gotisk Stil med Kamgavle. Mod Øst fra det gamle Taarn og tilbygget dette laa den lange, smalle Sydfløj i 2 Stokværk med Kældere og med kamtakket Gavl i den østre Ende. Til denne Ende var før 1600 bleven opført en lang, smal Længe mod Nord, sikkert afsluttet med en Renaissancegavl og bestemt til Økonomilejlighed. Nu blev alle disse Bygninger samlede til en lang Sydfløj (med den sidstnævnte Sidelænge mod Øst). Det gamle Taarn og det store Stenhus blev forenede, de knejsende Gavle nedtagne og afvalnede, hele Bygningen blev overhvidtet, og store Vinduer huggede ud i de gamle svære Mure, saa regelmæssig som det lod sig gøre; en Port med Gennemkørsel blev udhugget i den østre Del af Stenhuset, medens den vestre Del af dette blev omdannet til et Slotskapel, i Lighed med hvad der skete paa de andre store Herresæder. Selvfølgelig blev ogsaa det Indre af Slottet ændret og fornyet. (Se: Danske Herregaarde ved 1920, Fyen, Side 68). Alle disse Arbejder blev først afsluttede 1706, samme Aar som Grev Wedell døde.

Den første Grev Wedell var i mange Henseender en underlig Mand, der aabenbart har haft en hel Del af det gamle Landsknægteblod i sine Aarer. Endnu mindes han af Egnens Beboere som »den gale Grev Wedell.« Slægten hører oprindeligt hjemme i Holsten og stammer vistnok fra Byen Wedel ved Pinneberg, hvor der levede en »Heinrich Foged« i Ottenbüttel 1149, som menes at være Slægtens Stamfader. 5 Slægtled længere ned i Tiden spredte hans Afkom sig i 11 Linier, boende dels i Holsten, i Pommern, Prøjsen og Polen og ernærende sig enten som Jorddrotter eller som Krigsmænd. Selv om den første Greve til Wedellsborg var indvandret fra Tyskland, har Slægten altsaa alligevel sin Oprindelse indenfor det danske Monarki, hvilket med Glæde noteres af Slægtens senere Mænd, der har haft et godt dansk Sindelag. — Grev Wedells Fader, Georg Ernst v. Wedell til Rätz og Billow, havde en Tid været dansk Ritmester, men endte som svensk Generalmajor i Trediveaarskrigen; han kaldtes »Vovehalsen Wedell«. Hans Hustru hed Anne v. Ahlefeldt af Quarnbeck og Marutendorff. Hans 2 Sønner, Wilhelm Frederik og Gustav Wilhelm, kom herind i Landet under Frederik III. og blev Stamfædre til de dansk-norske Linier Wedellsborg og Jarlsberg. Deres Efterkommere er næsten alle kraftige, lysblonde og kønne Mænd; det synes at være et Slægtsmærke, der gaar langt tilbage.

Det gamle Slægtsvaaben er ganske ejendommeligt. Det forestiller nemlig et Bøddelhjul med 16 Tænder og 4 Eger; inden i dette findes Brystbilledet af en Mand med en stor bredskygget Hat paa Hovedet — alt i sorte og røde Farver.

WEDELLERNES SLÆGTSVAABEN.

Et Boddell-jul i sort og rødt med 16 Tænder (og 8 Eger). Inden i dette: Brystbilledet af en Mand, med en stor bredskygget Hat, der ligesom hans Kjortel er sort til den ene Side og rød til den anden.

Den første Grev Wedell var opfyldt af meget store Forestillinger om den Højhed og Anseelse, der fulgte med hans Greveværdighed, forenet med ikke saa lidt af den Brutalitæt, som ofte findes i det holstenske Ridderskab. Ja, man vil endog paastaa at ud fra de Billeder, der findes af ham paa Wedellsborg baade fra de yngre og de ældre Aar, at hans Ansigt bærer Præg baade af Hovmod og Hensynsløshed. En praktisk dygtig Mand har han i hvert Fald været i at styre sit store Gods, men tillige en i høj Grad ekscentrisk Natur. Gang paa Gang begik han Overgreb, ikke blot mod Godsets Bønder, men ogsaa imod Præster og Degne, og Kongen maatte flere Gange skride alvorligt ind imod ham for den Maade, hvorpaa han brugte — eller misbrugte — Gaardsretten. Det er hans ekscentrisk Indfald, der har skaffet ham Navnet: Den gale Grev Wedell. Noget af det mest graverende var vel nok det, at han i 1695 lod 2 Personer, vistnok hans Forvalter Claus Brandt og dennes Hustru Marie Borger, dømme ved en af ham selv udnævnt Gaardsret til at have deres Boelslod forbrudt for Tyveri, og derhos Hustruen for Rufferi og Forførelse af andre Folks Børn til at stryges til Kagen. Denne Dom lod han udføre ved sin egen Skarpretter trods Konens Appel.

Sagen forholder sig nok saaledes, at en af Grevens Døtre var løben bort med Huslæreren paa Gaarden, som var Broder til Marie Borger, og hun havde været dem behjælpelig dermed. Greven vilde i mange Aar ikke vide noget af Datteren; senere fik hun en lille Pension af Grevskabet og boede paa en Gaard i Orslev. Der er ogsaa dem, som mener, at det var Grevens ældste Søn Hannibal, som Marie Borger havde hjulpet med et af hans Kærlighedseventyr; Sønnen var den Gang ugift, og Forholdet mellem ham og Faderen var ikke godt.

Greven havde saaledes Grund nok til at være vred, selv om hans Adfærd ikke kan forsvares. Konen klagede til Kongen, som straks vilde have frataget Greven hans Birkeret, men lod sig dog formilde, da hans yngre Broder, Feltmarschal Grev Gustav Wedell — som 1683 var bleven Greve af Jarlsberg og havde faaet Griffenfjelds konfiskerede Gods — gik i Forbøn for ham. Som Undskyldning for Broderens Overgreb anfører han det tunge Huskors, hvormed Herren havde hjemsøgt ham; herved tænkes der sikkert paa den Sorg, han havde af sine Børn, men vel ogsaa paa, at han havde mistet sin Hustru ved Døden i Januar 1694, kun 45 Aar gammel. —

Følgen af denne Forbøn blev saa, at Kongen under 5te Maj 1696 kasserede Dommen over Konen og erklærede den »som udømt død og magtesløs at være, saa at den ikke skulde komme de paagældende til Penges Udgift, Hinder, Skade eller Nachdel paa deres ærlige Navn og Rygte i nogen optænkelig Maade; ej heller den paa Marie Borger imod hendes begærede Appellation [til sit Værneting] af Greven ulovlig tilstedte og af hans egen Skarpretter fuldbyrdede Eksekution at komme hende, hendes Mand eller Arvinger og paarørende til Præjudice eller Æres Forklejning i nogen Maade.« »Af sær kongelig Naade og i Betragtning af hans Broders tro Tjeneste [nemlig som dansk General; han havde vist ogsaa laant Kongen Penge] har Kongen for denne Gang undladt at straffe ham, som han vel havde fortjent, men advarer ham imod at lade den ham i Grevernes Privilegier forundte Gaardsret udøve af nogen anden end sin Birkedommer og Birkeskriver, hvilke Kongen har konfirmeret i deres Bestallinger, samt til de Eksekutioner, som herefter lovlig maatte blive foretagne, kun at bruge de Skarprettere, som Kongen har ladet ordinere.«

Sagnet føjer hertil, at Greven maatte gøre et stort Gæstebud for hele den fyenske Adel, afhente Konen i sin egen Karet og sætte hende ved Bordet paa sin højre Side over alle de andre Gæster og betale hende en Skadeserstatning paa 40 000 Rdl. ligesom ogsaa 40 000 Rdl. til Kongen. Dette sidste er i hvert Fald en stor Overdrivelse, og det er sikkert usandt, da der ikke findes noget derom i de kongelige Breve.

1690 fik Grev Wedell et kongl. Reskript angaaende Degnen i Balslev, at han ikke herefter skulde have Magt til at befale eller anordne noget af egen Myndighed imod det, som Biskoppen eller Provsten forrettede i deres Embede.

Flere Gange gik alvorlige Højesteretsdomme Greven imod. En af dem angik Sognepræsten til Husby, Magister Broder Brodersen Riisbrigh (1682—1709); han var for Resten allerede 23. 5. 1679 bleven udnævnt til Kabinetspræst (»Hof- og Slotspræst!«) paa Wedellsborg. Men han har alligevel ikke været Greven til Behag, for det gik saa vidt, at denne en Gang

lod sin Ridefoged gaa op paa Prædikestolen og piske Præsten ned med Magt. Dette kunde dog ikke gaa ustraffet hen, og 1700 falder der saa en Højesteretsdom, hvorved de haarde Beskyldninger, hvormed Greven havde bebyrdet sin Slots- og Sognepræst, Hr. Broderus Riisbrigh i Husby, kendtes døde og magtesløse at være og at udslettes af Rettens Protokoller, hvor de fandtes indførte. Greven tildømtes saavel for denne sin haarde Medfart som i Omkostning og Skadesløsholdelse at betale til Præsten 2000 Rdl. og for sin store Forargelse til Vor Frelzers Kirke paa Christianshavn 500 Rdl., samt Præsten nyde den af Greven tilsagte aarlige Løn — nemlig 10 Køers Græsning for at prædike i Kapellet paa Wedellsborg.

Men straks efter blev det galt igen, uden at jeg kender de nærmere Omstændigheder. Biskop Kingo synes at have taget Grevens Parti, idet han indtil videre lod Præsten afsætte fra sit Embede. Mag. Riisbrigh stævnedes derfor Biskoppen for Højesteret og vandt sin Sag mod Greven med Glans 10de Maj 1702. Højesterets Dom gaar ud paa, at Hr. Riisbrigh skal nyde den i Præstekaldet tillagte øde Gaards Grund uden Skatter og Afgift imod at holde Brød og Vin til Husby Kirke, samt for Skade, Afgang og Omkostninger modtage af Greven 100 Rdl., ligesom Birkedommer R. Larsen tildømtes for sin ugrundede Dom og lovstridige Vidners Stedelsæ at bøde 10 Rdl. til Vor Frelzers Kirke.

Det siges, at Greven for at hævne sig lod Kapellet paa Wedellsborg opføre og dertil vilde kalde en anden Præst end Hr. Riisbrigh. Han søgte derfor Biskoppen om at faa Kapellet indviet og anførte bl. a., at Vejen til Husby Kirke var lang og om Vinteren ufremkommelig, saa at han ikke kunde forrette sin Andagt. (Han kunde jo lade sine egne Bønder gøre den i Stand). Biskop Kingo vilde imidlertid ikke og døde snart efter. Først 1706 blev Kapellet indviet, men kort forinden var Greven død, og Hr. Riisbrigh blev siddende i Embedet til sin Død 1709.

Nogle af Grev Wedells Indfald var ret uskyldige, som f. Eks. dette, at han hver Dag lod blæse Fanfare af 12 Trompetere, naar han gik til Bords, og naar han hævdede Taflet! Det var i Tidens Smag, og der var ellers ikke saa fornøjeligt i hans Hjem. Som før berørt var det særlig galt med hans ældste Søn, Grev Hannibal, selv om den gamle vel nok har været lidt for haard imod ham. Hannibal havde paa en Udenlandsrejse brugt en Masse Penge, ja blev endog sat i Fængsel i Rom, saa at Faderen maatte løse ham ud. Det gik saa vidt, at Faderen offentlig bekendtgjorde, at han ikke vilde betale Sønnens Gæld. Dette kunde naturligvis ikke blive ved i Længden; Grev Hannibal var imidlertid bleven c. 40 Aar gammel og var bleven Kammerherre samt havde faaet Ekspektance paa at blive Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter. 31te Juli 1696 fik den gamle da af

Kongen Paalæg om at give sin Søn en anstændig Underholdning. Det hedder i Reskriptet, at »Kongen havde den Tillid til ham, at han herefter vilde anstille sig som en Fader imod sin Søn, Grev Hannibal Wedell, som er antaget blandt Kongens Kammerherrer, og hvem Faderen nægter Underholdning og det fornødne samt spilder hans Kredit; Kongen antager, at 1200 Rdl. aarlig i det mindste maa anses for nødvendigt for ham, hvilke Faderen saa meget mere er pligtig at udrede, som Sønnen endnu intet af sin Mødrenearv har bekommet.«

Til sidst kom der da ogsaa en Slags Forsoning i Stand, da den gamle Greve blev syg og svagelig og tilgav alle dem, han havde haft noget udestaaende med.

Hans Hustru, Grevinde Christiane, var som anført død i Januar 1694. Det ser ud til, at hun har haft en lille Ekstra-Indtægt ved Salg af Præsteembederne i de Sogne, hvortil Greven havde Patronatsret. Den sædvanlige Takst synes at have været 200 Rdl. Se herom min Afhandling om Præsterne i Føns-Ørslev i Aarbogen for 1917 S. 10 (Peder Winther). Det samme gjaldt Hr. Jens Bering i Udby, Hr. Laurits Jensen i Balslev, Hr. Niels Hansen Husum i Gelsted (en Bondegaard i Gamby) og Hr. Niels Jørgensen i Kerte (112 Rdl.).

Paa sine gamle Dage (1702) giftede Grev Wedell sig igen. Hans anden Hustru Hedvig Magdalene v. Dankwarth (død 17. 7. 1735, 68 Aar gl.; hun var Datter af Oberstlieutnant Joakim v. D. og Anna v. d. Wisch) skænkede ham en Datter, som ved Faderens Død endnu kun var Barn; og nu maatte Grev Hannibal dømmes til at yde Enken og hendes Barn, hvad Faderen i sit Testamente under Paakaldelse af Himlens frygteligste Straffe havde bestemt for dem.

Grev Wilh. Fred. Wedell døde 66 Aar gl. paa Rugaard 7de Februar 1706 og blev begravet i Husby Kirke. Rugaard ejede han siden 1689.

★

I Aarbogen for 1920, S. 487 er der fortalt om, hvor ædelmodigt Greven paa Wedellsborg hjalp Sognepræsten i Nørre Aaby, da hans Præstegaard var brændt. Det var Gengæld for Præstens Galanteri mod Grevens Børn, da de en Gang besøgte ham for at plukke Kirsebær. Begivenheden maa vistnok henføres til den første Grev Wedell, der tillige med sin Familie opholdt sig paa Rugaard, mens Ombygningen af Wedellsborg fandt Sted. Vejen fra Rugaard til Wedellsborg lagde han da om ad Nørre Aaby, bl. a. fordi Præsten var hans gode Ven. Præstegaardens Brand har nemlig vistnok fundet Sted kort før Aar 1700; Aarstallet 169* skal have staaet paa noget af det gamle Egebindingsværk.

★

Grev Hannibal Wedell, der nu overtog Godset, var født 1660. Han skrev sig — foruden til Wedellsborg —: Herre til Tybrind, Søndergaarde, Rugaard og Sparretom, og var Kammer-

herre og Ridder af det hvide Baand. 1701 var han bleven Amtmand. Med Grevskabet fik han en betydelig Gæld i Arv, som vel nok for en Del skyldtes ham selv, men sikkert ogsaa skyldtes Faderens Godskøb og Byggearbejder. Desuden var Forholdene i Landbruget ikke gode, og værre blev de senere! Grev Hannibal blev heller aldrig sparsommelig, ligesaa lidt som hans Hustru, Anna Cathrine Banner, der efter Mandens Død i nogle Aar styrede Grevskabet. Grev Hannibal døde nemlig allerede 16. 4. 1708 og efterlod Enken og de umyndige Børn i fortvivlede økonomiske Omstændigheder. — Anna Cathrine Banner (født 1680, død 1739) var født paa Hagenskov — nu Frederiksgave — og Datter af Christian Banner og Hustru Mette van der Kula; hun ægtede Grev Hannibal 1699.

Forinden jeg gaar videre, maa jeg omtale en lille Begivenhed, der skete i Husby 1702, da Grev Hannibal — som altsaa den Gang synes at have hjulpet Faderen med at styre Godset — indgav Klage over Husby Degn, Emanuel Petresk. Klagen lød paa »Fylderi, Helligdagsbrøde, Spil og voldeligt Overfald paa Grevens Tjener og Bonde Laurs Pedersen i Husby.« Degnen maatte møde baade paa Wedellsborg Birketing og for Provsteretten. Det oplystes her, at Degnen paa Marie Renselsesdag (2den Februar) 1702 havde siddet i Husby Kro og spillet Kort med nogle af Grevens Bønder; de spillede om en Øst. Herunder blev Degnen uenig med en Medspiller, saa at det gik over til Haandgribeligheder. Nævnte Laurs Pedersen sprang da op paa Ryggen af Degnen og ruskede ham i Haaret, idet han raabte: Du har truet med at ville banke alle Husby Mænd; du skal faa en Ulykke. Med Rytteren paa Ryggen for Petresk ud paa Gaden; fra Krostuen havde han medtaget en stor Lysestage, hvormed han slog løs paa Rytteren, saa at denne tilsidst maatte give Slip, idet han skældte Skolemesteren ud for en Skælm. Laurs Pedersen opfordrede nu Degnen til Kamp paa de bare Næver, efter at man havde taget Lysestagen fra ham. Men Degnen greb et Stykke Træ og slog dermed Laurs et Saar i Hovedet »ungefær 3 fingerbrede langt foruden et lidet hull«. — Imidlertid blev de dog forligte og — svirede videre i Kroen hele Resten af Dagen og den følgende Nat! Degnen, som allerydmygeligst henflyede til Grevens Naade, slap imidlertid med en skrap Iretsættelse og en alvorlig Paamindelse om fremtidig at afholde sig fra al slig Uskikkelighed og at vise Ærbødighed imod sine overordnede, navnlig imod Greven, hvorhos han maatte bøde 6 Lod Sølv til fattige Præsteenker.

Anna Cathrine Banner fik sig ved Mandens Død udlagt Ru-gaard til Enkesæde, men bortbyttede det til Kongen imod andet Gods, især Gamborg Sogn og Fænø. Grevinden var jo nødt til at skaffe sig Indtægter, hvor hun kunde faa dem, og hun forment da, at den nye Besiddelse Fænø og Gamborg, gav hende

Ret til ogsaa at drive Marsvinsfangst i Farvandet der omkring. Herover følte det gamle Marsvinsjæger-Lav i Middelfart sig brøsthødent, som rimeligt var, og klagede til Kongen. Frederik IV. maatte da ved et Reskript af 9. 12. 1718 gøre hende opmærksom paa, at det var ikke Meningen, at den Jagtret skulde følge med. (Se iøvrigt Aarbogen for 1921, Side 616—19).

Da hendes ældste Søn: Grev Christian Ludvig Wedell, som var født 22. 7. 1701, havde naaet Myndighedsalderen, flyttede hun ud paa Sparretorn, som nu fra 1718 blev gjort til en Hovedgaard og fik Navnet Bannerslund. Dette Navn afløstes dog efter hendes Død atter af det gamle Navn: Sparretorn.

Fænø blev for Resten solgt igen 1746 til Ejerinden af Billeshave for den latterlig lille Sum af 6500 Rdl. — et Bevis for, hvor billig Jorden den Gang var. Men foruden denne og Gamborg Sogn med Svinø fik Grevinde Anna Cathrine ved Mageskiftet med Frederik IV. ogsaa 4 Gaarde og 1 Hus paa Fønsskov; de blev lagt under Sparretorn, medens de andre 7 smaa Gaarde og 1 Hus, der laa paa Halvøen, var lagt ind under Tybrind. Det ser saaledes ud til, at Kronen indtil 1718 har ejet Gods paa Fønsskov, formodentlig de i Aarbogen for 1921, S. 667 nævnte Fønssøreguarde ude paa Halvøens Spids.

Grevinden mægtede imidlertid ikke at holde Godset paa Fode; Gælden voksede betydelig, og Kreditorerne overløb Kongen med Klager, ja, det gik saavidt, at Grevskabet blev sekvestreret for resterende kongelige Skatter. Saa blev der nedsat en Kommission til at afløse Grevinden, men det blev ikke bedre, og da Grev Christian Ludvig Wedell var bleven myndig, havde han mest Lyst til at gaa fra det hele.

Han forestillede Kongen, at hvis Gælden, der nu var vokset til ca. 130 000 Rdl., skulde forrentes og afdrages efter det udarbejdede og approberede Reglement, vilde det vare 130 Aar, inden hans Slægt igen kunde komme i virkelig Besiddelse af Grevskabet. Han tilføjede, at han fandt det ganske ubilligt, at den Gæld, som de forrige Besiddere havde stiftet, skulde vedblive at hvile paa Grevskabet, som han jo var nødt til at overtage, mens andre Arvinger til et insolvent Bo simpelthen kan gaa fra Arv og Gæld. Den unge Greves Forestillinger hjalp for saa vidt ogsaa, som Kongen resolverede, at der ikke skulde betales Renter, men at alt, hvad der aarlig kunde betales, skulde betragtes som Afdrag. Alligevel kneb det med Betalingerne, og der var stadig Rivninger mellem Greven og Administrationen, indtil han endelig selv fik overdraget Styrelsen af Grevskabet imod, at hans Svigerfader, General Arnold, garanterede for Pengenes Betaling. For at komplettere Hartkornet fik han endvidere Til-

ladelse til at omhugge den store Føns Skov (paa Halvøen Fønsskov), og 1734 fik han ved 2 kongelige Resolutioner Lov til at afhænde 500 Tdr. Hartkorn, imod at der aarlig i 17 Aar blev indkøbt 30 Tdr. Hartkorn. Dette sidste blev 1757 forandret til, at der enten skulde lægges 500 Tdr. Hartkorn under Lenet eller oplægges en Fideikommiskapital paa 2000 Rdl. aarlig i 17 Aar (altsaa 34 000 Rdl.), indtil der kunde faas Jordegods. Paa denne Maade lykkedes det virkelig efterhaanden at faa al den gamle Gæld ud af Verden, og 1752 blev Kautionen givet tilbage og Godset overgivet til Besidderen. Dette vidner alligevel om en ikke ringe Dygtighed hos Grev Christian til at administrere. Han solgte ganske vist ikke saa lidt af Jordegodset til Priser, som vi nu vilde kalde uhyre billige; men det var jo den Gang de allerdaarligste Tider for Landbruget, hvad der ogsaa maatte forringe Jordens Værdi. Man kan derfor ikke sige, at Grev Christian Wedell var uordentlig og ødsel, (som Becker skriver i »De danske Herregaarde«). Han har tværtimod paa flere Maader vist, at han havde baade et godt Hjerte og et aabent Øje for Bøndernes Tarv. Dette fremgaar bl. a. af hans Tilsagn til Godsets Bønder, da de 1ste Marts 1748 oprettede en Brandforening til gensidig Hjælp og »Brandstød«; dennes Vedtægter har Greven stadfæstet 11te Marts 1748 med Løfte om Udvisning af Tømmer i Godsets Skove og om Eftergivelse i et eller to Aar af Landgilde m. v. Det fremgaar ogsaa af hans Bemærkning ved Bortforpagtningen af Wedellsborgs og Sparretorns Jorder om, at Hovbønderne ikke maa køre de lange Hove-riture for Forpagteren i »ond Søle-Vej eller i travl Tid, men om Sommeren mellem Slet og Høst eller straks efter Høst.« I hans Tid falder ogsaa »Oprettelsen af 10 danske Skolers Indrettelse udi Grevskabet Wedellsborg i allerunderdanigst Følge derom ergangne kongelige Forordninger og Anstalter.« (Fundatserne herom findes i Hofmanns Samlinger). Skolen i Husby var dog allerede oprettet af hans Moder under 28. December 1712. Ganske vist var det Kong Kristian VI. og hans Raadgivere, der havde forordnet, at disse Skoler skulde oprettes; men paa Grund af de daarlige Tider var det ved Plakat af 29. 4. 1740 bleven overladt til »Proprietærerne« efter Samraad med Øvrigheden selv at bestemme, hvor mange Skoler der behøvedes paa hvert Gods, og at bestemme og ligne Midlerne dertil.« Grev Christians Fundatser holder sig imidlertid til Kommissionens oprindelige Forslag i Forordn. af 23. 1. 1739; denne ligger ikke saa lidt over, hvad man kunde nøjes med, og vidner saaledes om, at det var en Hjertesag for Greven. Det er rimeligvis ogsaa Grev Christian, som har ombygget Husby Kirkes Taaarn samtidig med Istandsættelsen. Det hedder nemlig i en Beskrivelse fra 1760, at Kirken har »et nyt Taaarn«, og er for faa Aar siden prægtig istandsat af Grev Christian Wedell.

Jeg skal lige nævne, at Hovedgaarden Sparretorn (Bannerslund) ved Kontrakt af 22. 11. 1737 blev bortforpagtet paa 5 Aar fra 1ste Maj 1738 til Mons. Christian Mørch fra Bøttersholm for en aarlig Afgift af 900 Rdl. Alt Markarbejde skulde Bønderne udføre, og Greven forpligtede sig endog til at betale det avlede Korn efter Købstadspriserne i Assens eller Middelfart. 1ste Maj 1749 blev baade Wedellsborg og Bannerslund bortforpagtede — henholdsvis for 3 Aar og for 12 Aar — til Sgr. Mads Knudsen Møller fra Gjelskov, den sidste Gaard atter for 900 Rdl., Wedellsborg for 3000 Rdl. I disse Kontrakter findes Bestemmelsen om Bøndernes Fritagelse for at køre i ond Sølevej o. s. v.

★

Hans Bryde var Forpagter paa Tybrind. Hans (første) Hustru Mette Sophie Schiern døde der i September 1738.

★

Man kan jo nok bebrejde Grev Christian Wedell, at han lod den store og skønne Fønsskov rydde. Se herom Aarbogen for 1921, Side 662—664! Men det blev naturligvis gjort for at skaffe mere Agerjord, hvad man den Gang ansaa for mere rentabelt, især da man ikke regnede med, at Brænde havde nogen synderlig Værdi. Det fortælles, at Rydningen skete ved Hjælp af 100 — nogle siger endog 200 — Marinesoldater, og at man ikke en Gang førte alt det fældede Træ bort, men lod meget ligge, saa at der siden stadig blev funden store Træstammer i Jorden. (Mon det ikke har været i Moserne; de er i saa Fald meget ældre).

I Følge Hofmanns Foundationes har Grev Christian i 1732 bygget den prægtige Lade paa Wedellsborg og anlagt den der-værende Allé paa 600 Skridt. (Den nuværende prægtige Allé fra Porthuset til Slottet er meget længere, men er vist lige saa gammel.)

Grev Chr. Ludv. Wedell, som efter Maleriet paa Wedellsborg har et fint, ungdommelig skønt Ansigt, var i sin Ungdom Officér, men tog sin Afskæd i 30 Aars Alderen for at overtage Styrelsen af sit Grevskab. Det gav ham jo ogsaa nok at gøre. — Han var 3 Gange gift; første Gang med Catharina Elisabeth Arnold, Datter af General Hans Jacob Arnold, som er vel kendt i den norske Hærs Historie. Hun døde 1736, kun 27 Aar gl.. Derefter ægtede han Matthea Catharina Wernskiold, Datter af den norske Amtmand Niels W.; hun døde allerede efter et Aars Ægteskab (1743), 37 Aar gl. Endelig ægtede han, da han var over 50 Aar: Conradine Christiane Danneskjold-Samsøe, Datter af Grev Christian Danneskjold (der døde som ganske ung); dennes yngre Broder: Frederik Danneskjold (kendt fra vor Marines Historie), blev

gift med Grev Christians Søster: Dorothea Wedell. — I øvrigt havde han foruden sin Moder 3 ugifte Søstre at forsørge. Det er utvilsomt ogsaa ham, der er Fader til den berømte Maler J e n s J u e l , der paa saa mange Maader er knyttet til Wedellsborg.

Endelig begyndte Kornpriserne at stige omkring 1750 paa Grund af den almindelige, økonomiske Opgang i Evropa. Rug, som i 1731—40 kostede godt 6 Kr. pr. Td., steg i 1760 til over 9 Kr., og Flæsk og Smør steg i samme Forhold. Men saa kom den frygtelige K v æ g p e s t , som i Løbet af et Par Aar bortrev flere Hundrede Tusinde Køer her i Landet; saa kunde Bønderne ikke betale deres Skatter, som Herremændene jo skulde udrede og indestaa for. Grev Christian indberettede til Regeringen, at han havde mistet c. 3000 Høveder ved Kvægsygen; han fik da Lov til at optage et Laan i Grevskabet paa 16 000 Rdl., hvortil siden kom andre 20 000 Rdl., som han vilde bruge til at udbetale Døtrene deres Arvepart, for at han kunde faa den Sag ordnet, endnu mens han levede.

I Henhold til den kongl. Resolution af 1734 — som foran er nævnt — solgte han saa S ø n d e r g a a r d e med Gelsted, Rørup og Kerte Kirker; dette blev Anledningen til Oprettelsen af Stamhuset E r h o l m . Til Gengæld købte Greven Skærbæksgaard, det nuværende M i n e n d a l , samt noget spredt Bøndergods. Alligevel var Grevskabets Hartkorn nu bleven ukomplet

Tilslidst er han aabenbart bleven træt. 1757 slutter han Kontrakt med sin ældste Søn, Grev Hannibal, om at overtage Grevskabet imod at faa en aarlig Pension paa 5000 Rdl. Grev Christian, som var Gehejmerraad, Oberstlieutenant, Kammerherre og Ridder af det hvide Baand, lod sig samme Aar udnævne til Amtmand i Segeberg Amt og flyttede bort; men allerede 2 Aar efter døde han, 29. 1. 1759.

Grev H a n n i b a l W e d e l l var født 25de November 1731. Som ganske ung havde han været Officér og opholdt sig ved Hoffet, hvor han i en Alder af 21 Aar blev gift med C a t h a r i n e S o p h i e M o l t k e , ældste Datter af den almægtige Hofmarskal Adam Gottlob Moltke; Bruden var en stor Skønhed, som Kong Frederik V. sværmede meget for; ved sit Bryllup var hun endnu ikke fyldt 15 Aar. [Dette lyder næsten utroligt; hendes ældste Søn blev født 25. 3. 1753.] Grev Hannibal var et Par Aar Amtmand i Vordingborg og Trykgevælde Amter, men opgav denne Stilling, da han overtog Grevskabet. Han blev senere Ritmeister, Gehejmerraad og Ridder af det hvide Baand. — Da han satte Bo paa Skærbæksgaard (Minendal), havde han faaet bevilget et større Laan, idet han allerede den Gang sad smaat i det. Faderen havde 1757 forbeholdt sig Ret til at disponere frit over Resten af det Hartkorn, han havde faaet Lov til at sælge; og Sønnen klagede nu, da Faderen vilde sælge det til Indlømmelse i Grevskabet, over, at han forlangte alt for meget for

det. Desuden havde han store Pensioner at udrede — formentlig til sine Søstre og sin Stedmoder. Og saa kom Kvægpesten igen (1766) og rasede særlig slemt her i Vestfyen. Alene paa Frederiksgave døde 400 Køer og Ungkvæg, og navnlig gik det ud over de større Gaarde paa Godset. Med alt dette voksede Gælden, og som Forholdene for Landbruget den Gang laa med den forældede Dyrkningsmaade, med Hoveriet og Bøndernes Kaar i det hele saa det ud, som om der ingen Udviklingsmuligheder var. — Grev Hannibal har næppe opholdt sig ret meget paa Wedellsborg, da han jo var ansat ved Hoffet; han har under 28de Septbr. 1765 udfærdiget og underskrevet en Fundats for et Hospital ved Husby Kirke for 6 Fattiglemmer; det var for Resten allerede blevet oprettet af hans Fader. Men helt den fortvivlede Tilstand paa Godset krævede mere Karakterfasthed og Evne til Udholdenhed, end Grev Hannibal besad; og i Foraaret 1766 skød han sig paa Christiansborg, sikkert af Fortvivlelse over de økonomiske Forhold. Han var den Gang Kammerherre og Hovmester for Prinsesse Sophie Magdalene, der samme Aar blev gift med den svenske Konge Gustav III.

Nu opgav den unge Enke Ævret og gik fra Arv og Gæld. Foruden den faste Gæld paa 40 000 Rdl. var der nemlig en Mængde løs Gæld. Saa maatte hendes Fader, Hofmarskallen, træde til. Han skaffede hende et nyt Laan og stod hende bi med Raad og Daad i de Aar, hun styrede Godset for sin umyndige Søn. Foruden denne: Grev Frederik Ludvig Wedell, født 25 Marts 1753, havde hun endnu en Søn, der druknede som ung Marineofficér, og 3 Døtre.

Grev Ludvig havde ligesom sin Fader været Officér i sin Ungdom, men tog i 30 Aars Alderen sin Afsked og blev 23. 10. 1783 udnævnt til Amtmand over Assens og Hindsgavls Amter; han var tillige Kammerherre, Major i Rytteriet og Storkors af Danebrog. 5te Juni 1779 ægtede han Frøken Frederikke Juliane Louise v. Klingenberg, født 1. 1. 1755 og Datter af Gehejmeraad Fr. Klingenberg. Ægteparret, som var meget sympathisk, fik ikke mindre end 14 Børn. Forsørgelsen af en saa talrig Familie maatte selvfølgelig kræve mange Udgifter, og hvor arbejdsom Grev Frederik end var, lykkedes det ham ikke i hans lange Besiddertid at faa Grevskabet helt i Orden. Da han overtog Wedellsborg, bestod dets samlede Hartkorn af ialt 1681 $\frac{1}{4}$ Td. Hartkorn. Han fik det atter gjort komplet ved Køb af Jordegods, men derved voksede rigtignok Gælden. Det var Hovedgaarden Billeskov*), der i Følge Bevilling af

*) Billeskov i Kerte Sogn er bygget 1577 af Sten Bille; Ladebygningerne er dog c. 200 Aar yngre. 1718 ejedes Gaarden af Karen Brahe, som solgte den til Jørgen Lauridsen; 1728 købte dennes Broder, Præsten i Brænderup Anders Lauridsen Hvid, den for 15 000 Rdl. 1738 overtoges den af hans Svigersøn Vilh. Fr. Fahrenhorst, der saa solgte den til Wedellsborg.

1. 12. 1776 blev købt for en Sum af 60 000 Rdl. Gaard og Gods bestod da af 355 Tdr. Hartkorn, og Købet var meget godt og forstandigt. Men nu var Gælden blevet over 100 000 Rdl., hvorpaa der aarlig skulde svares Afdrag, derhos fik Enkegrevinden en aarlig Pension paa 2000 Rdl. som Arvepart. Det var saaledes under meget vanskelige Kaar, Grevskabet mødte den nye, rige Udviklingstid, der nu omsider oprandt for Landbruget. Fællesskabet forsvandt, og Udskiftningen gennemførtes efterhaanden overalt paa Grevskabet; Udflytningen fulgte efter, og der opførtes fra ny ca. 20 Gaarde og 30 Huse. Alle disse Reformer blev udført med stor Omsigt og Dygtighed, og de kom ogsaa til at bære rige Frugter — senere! Men foreløbig kostede de mange Penge. Dertil kom ogsaa nogle Byggeforetagender paa Slottet. Den tidligere Gennemkørsel blev muret til, og Gaardspladsen blev atter lagt Syd for Slottet; ved den vestlige Ende af det store Stenhus blev opført en ny Staldbygning. Og saa var der alle Børnene at sørge for. En af Døtrene, Anna Cathrine Sophie Vilhelmine, blev 12. 7. 1817 gift med den nye Præst til Udby, Hr. Jens Brinch; Greven gav sin Datter i Medgift en hel Del Jord ved Vesterdal, hvorved Udby Præstekalds Avling blev stor og god.

1806 blev de fyenske Amter omordnede, Grev Frederik nedlagte da sit Embede som Amtmand og tilbragte de sidste 10 Aar af sit Liv med at arbejde paa sin Besiddelse. Den ulykkelige Krig med England standsede ogsaa Fremgangen i Landbruget og hindrede foreløbig al økonomisk Udvikling. 1812, da Pengeforholdene var yderst slette, fik Greven Tilladelse til at sælge 80 Tdr. Hartkorn af Bøndergodset til at afbetale Gælden, imod at han forpligtede sig til at lægge 7 Tdr. Hartkorn fri Ejendom ind under Grevskabet og at henlægge saa stor en Kapital i Bankfonds, at den kunde give en aarlig Indtægt paa 224 Rdl. Species.

I denne Greves Tid var Kammerraad Christen Christensen Willemoes Godsforvalter paa Wedellsborg med Bolig paa Minendal; senere blev han Amtsforvalter i Assens. Han er Fader til den berømte Søhelt Peder Willemoes, der faldt ved Sjællands Odde 1808.

17. 10. 1817 døde Grev Frederik Wedell og efterfulgtes af sin ældste Søn, Major Hannibal Vilhelm Wedell, der var født 18. 3. 1780 og altsaa nu var 37 Aar gammel. Han var 2 Gange gift, nemlig først — i sit 20de Aar — med Louise v. Warnstedt, Datter af Friederich Carl v. Warnstedt af Huset Løitmark i Holsten. Med hende havde han 4 Børn, hvoraf Nr. 2 og 3 kom til at arve Grevskabet efter hinanden. Den ældste Søn, Frits Wedell, druknede nemlig kun 15 Aar gl. under en Sejlstur i Svendborg Sund, idet Baaden kæntrede. Familien var i Besøg paa Valdemarslot, og det siges, at Moderen fik Bud-

skabet om Sønnens Død, medens man sad ved Middagsbordet. Efter godt en halv Snes Aars Ægteskab blev Ægtefællerne skilte paa Grund af Gemytternes Uoverensstemmelse. Samme Aar som han overtog Grevskabet, ægtede han Marie Ernestine Amalie v. Rosen, som overlevede ham i mange Aar, og med hvem han havde fire Børn. Grev Hannibal havde i sine unge Aar været Officer, men forlod Tjenesten kort før Faderens Død. Trods ihærdigt Arbejde og Fremgang i mange Henseender var Grevskabets Tilstand endnu ikke blevet god. Under de daarlige Pengeforhold i Landet stod al Ting stille, og der var Fattigdom og Forknythed overalt. Bønderne maatte kæmpe haardt for at holde Ligevægten, og Bygningerne var flere Steder temmelig forfaldne. Derfor bedredes Forholdene heller ikke i Grev Hannibals Tid, ialt 11 Aar. 10. 5. 1828 døde han, kun 48 Aar gammel, og efterfulgtes af sin Søn, Karl Adam Sigismund Wedell, f. paa Billeskov 14. 3. 1806. Han var saaledes kun 22 Aar, da han arvede Grevskabet, alt-saa mindreaarig, og Forholdene var da saadanne, at det var tvivlsomt, om han burde overtage Grevskabet, eller om han ikke hellere maatte lade det sætte under Administration. Han valgte imidlertid alligevel det første Alternativ og fik straks Myndighedsbevilling. —

Og nu kom endelig Opgangen. Men her vil jeg slutte, da Grev Karls Liv og Gerning er saa almindelig kendt, at den overalt her i Vestfyen bevares i taknemlig Erindring.

Grev Karl, som var meget konservativ og patriarkalsk af Tankegang, var en ualmindelig dygtig Landmand og fik Lov til igennem mere end 50 Aar at udnytte de gode Tider, som nu oprandt for Landbruget. Nye Driftsmetoder blev gennemførte, nye Jorder tillagte, Bøndergaardene og Kirkerne restaureredes, og Skovene blev kultiverede og deres Areal udvidet.

For at blive ved Skovene skal her blot anføres, at medens Skovarealet i 1828 kun udgjorde 811 $\frac{1}{2}$ Td. Land (hvoraf 156 Tdr. Land var ubevokset), udgjorde det i 1880 omtrent 2000 Tdr. Land. Det var saaledes en blomstrende Arv og et stort og rigt Gods, han ved sin Død 15. 3. 1882 efterlod til sin Broder Julius. Hans Ægteskab med sin Kusine, Rosa v. Krogh, var nemlig barnløst, hvorfor Godset gik over til Broderen, og ved dennes Død 5. 7. 1883 til hans Søn, den nys afdøde Grev Bent Wedell, en ualmindelig retlinet Karakter, som i 37 Aar blev sin Onkels værdige Arvtager.

*

Af Kilder er bl. a. benyttet: Claudius Madsen: Grevskabet Wedellsborg (1875) og »Danske Herregaarde ved 1920«.

Har Udby Kirke i Vends Herred haft Korrunding?

(Ved Pastor Idum, Føns).

I Aarbogen for 1922, Side 78, har jeg udtalt Formeningen om, at det er den nedrevne Viby Kirke og ikke Udby Kirke, som oprindelig har haft Korrunding (Apsis). Denne Paastand kommer jeg til at tage i mig igen, hvorved altsaa Hr. Baron H. Berner Schilden-Holsten faar Ret i sin Anm. under Teksten. Sagkundskaben har nemlig nu sagt sit Ord, idet Nationalmuseet i Sommeren 1923 har undersøgt Udby Kirke. Det har her ved vist sig, at Kirken har bevaret den gamle romanske Tagstol, hvad der ikke er saa almindeligt. De romanske Tagstole er altid af Egetømmer og mindre stejle (spidse) end de senere gotiske. Paa Østsiden af de Bjælker, der oprindelig afsluttede Skibet, ses der nu tydelig baade en Fals og Huller til Søm, der vidner om, at et halvkegleformet Blytag har været fældet ind deri; dette Tag har da dækket det halvrunde Kor, hvormed Kirken oprindelig har været afsluttet mod Øst. Der er endvidere bevaret den nederste Del af en Fløjstang (»Burebrand«), som har afsluttet det halvrunde Blytag og raget op over Skibets Østgavl.

Hvorledes det saa har forholdt sig med Viby Kirkes Kor, kan vist næppe opklares, da der ikke en Gang er Fundamenter tilbage paa Pladsen, hvor den har staaet.

Præsterne i Asperup-Roerslev.

Ved Pastor A. R. Idum, Føns.

Asperup Kirke er en Marie-Kirke,
indviet til Vor Frue; Roerslev Kirke
er indviet til St. Peter

a) Før Reformationen.

Anders Olufsen nævnes 31. 10. 1440 i et Tingsvidne fra Vends Herred Ting sammen med en Del andre Præster her fra Herredet. Han var Biskop Navne Johansens Official*) i Vends Herred og havde til Kapellan en Niels Jensen.

Mads Bang nævnes 1484 i et Tingsvidne vedrørende Brænderup Præstegaard.

Hans Nielsen nævnes 21. 10. 1504 i et af ham udstedt Vidnesbyrd, ligesaa i 1513. Endvidere staar hans Navn med Aars-tallet 1508 paa den gamle Egetræs Kirkedør i Asperup Kirke.

Indskriften lyder: Anno Domini MDVIII tutores.***) Her Hans Nielsen oc Anders Hansen. Anders Smed fecit.***)

Hans Bang af Bogense fik 1530 af Biskoppen Lov til at tage Sogdenes præstelige Indtægter og holde Kapellan i sit Sted. Dette var ikke ualmindeligt i Slutningen af den katolske Tid; han har muligvis ikke en Gang været præsteviet. Som hans Kapellaner — dog sikkert lutherske — har da de 2 følgende Præster virket.

*) d. v. s. et Slags Provst, (Vikar) i Bispens verdslige Sager.

**) d. v. s. Kirkeværger.

***) d. v. s. har lavet [Døren].

DEN GAMLE KIRKEDØR I ASPERUP FRA 1508.

b) Efter Reformationen.

1. Laurids Jensen.

2. Rasmus Sørensen; han havde selv til Kapellan Hans Jørgensen, Fjellerup.

3. Laurids Jørgensen († 1584) kaldedes hertil fra Rostock. Han var født c. 1528 og døde 3. 4. 1584. I Kirken fandtes tidligere hans Ligsten med Indskrift: . . . meget gudfrygtig og retsindig. Han var gift med Magdalene . . . fra Odense; deres Datter: Magdalene ægtede Eftermanden.

4. Eiler Ottesen Bang 1584—1608. Han var født i Bogense c. 1553. [Navnet Bang optræder Gang paa Gang baade i Bogense og i Middelfart i Byernes ældre Historie; men om de

alle har hørt til den adelige Bang-Slægt, er mere end tvivlsomt]. Han havde tidligere været Rektor i Nysted, men blev 1578 afsat for Slagsmaal med Præsten i Kirken! 1581 blev han residerende Kapellan i Middelfart, hvorfra han 1584 kom hertil. Han var en lærd Mand, men vidste det ogsaa selv; han var i det hele noget indbildsk, og desuden tog han sig ikke sjældent en Taar over Tørsten, især naar han var sammen med Provsten fra Middelfart. Biskop Jacob Madsen skildrer ham saaledes: »Corpulentus, doctus, confidens ingenio, d. v. s.: korpulent, lærd, stoler for meget paa sin Begavelse, got passelig Mele.« 30. 1. 1593 blev han af Herredets Præster stævnet til Middelfart for Biskoppen, fordi han havde smædet sine Embedsbrødre for deres Lærdom og kaldt dem »vildfarende Lærere«*) Han var som før nævnt gift med Formandens Datter: Magdalene; men de havde ingen Børn.

5. Niels Madsen Rydberg 1609—1619. Han er født i Middelfart 1582 og Søn af Raadmand Mads Nielsen Ryberg og Hustru Birgitte Hansdatter Bang. 1692 blev han Student fra Middelfart latinske Skole; hans Fader havde under Biskop Jacob Madsens Besøg i Byen 20. 8. 1591 givet 100 Mark til fattige Børns Beklædning i Skolen. 1609 kaldedes han til personel Kapellan for Asperup-Rørslev, men blev først ordineret 8. 9. 1614 med Ret til at faa Sognekaldet.***) Det gik iøvrigt ikke saa glat med hans Udnævnelse. Biskoppen og Kongen havde varmt anbefalet Mag. Peder Mikkelsen Arboe — som senere fik Gamborg Kald --- til Sognepræst; men Sognemændene i Asperup-Rørslev brød sig ikke derom. De har under 26. 2. 1609 udstedt Kaldsbrev til Hr. Niels Rasmussen uden at spørge Provsten til Raads. Ingen af de 2 fik altsaa Kaldet. — I Rybergs korte Præstetid her brændte Præstegaarden. 1619 blev Ryberg Sognepræst i Middelfart, og Aaret efter Provst. Han døde 1628 og begravdes 10. 10. Hans Hustru, Sidsel Jespersdatter, var Datter af Præsten i Østrup-Hjødstrup: Jesper Lauritzen og Hustru Magdalene Christophersdatter Krag. De havde 1 Søn og 1 Datter.

6. Erik Nielsen Arensbach 1619—1654. Han blev 26. 2. 1617 ordineret til Kapellan i Middelfart; det maa have været til personel Kapellan, da han ikke findes i Fortegnelsen over de faste (residerende) Kapellaner. 1619 blev han Sognepræst her. Efter Epitafiet (se nedenfor!) var han født 1581. A. Samsing i Ny kirkehist. Saml. VI, S. 743 angiver Aaret til 1584. Wibergs Præstehist. siger 1576 eller 1579; men dette er sikkert urigtigt.

*) Pontop. Ann. III, S. 502.

**) Se Ny kirkehist. Saml. VI, S. 743. Det synes herefter, som Eiler Ottesen Bang først er død efter 1614.

Han var gift, men Hustruens Navn kendes ikke. »Han lærte Biskoppens Tjenere at fiske.« 6. 11. 1654 døde han, 73 Aar gammel og efterfulgtes af sin Søn. Der har været Epitafium over ham i Kirken; og det her gengivne Billede af ham og hans Søn stammer rimeligvis fra dette.

ERIK NIELSEN ARENSBACH

Sognepræst til Asperup-Rørslev 1619—1654 og Sønnen

JACOB ERIKSEN ARENSBACH

Sognepræst samme Steds 1654—1675.

7. Jacob Eriksen Arensbach 1651—1675. Han kalder sig ogsaa med det latinske Navn: Aquilomontanus. Han var født 1627 og Student fra Slagelse 1651. 26. 10. 1654 blev han ordineret til Kapellan hos sin Fader med Ret til Succession og straks efter Sognepræst. Han døde 17. 10. 1675. 14. 9. 1656 ægtede han Ingeborg Madsdatter Hvid, Datter af Sognepræsten i Brænderup: Provst og Magister Mads Andersen Hvid og Hustru Dorothea 2 af deres Sønner blev Præster her paa Fyen. Siden ægtede han Dorthe Andersdatter fra Taasinge [i Følge A. Samsing i Ny kirkehist. Saml. VI, S. 733 og følg.].

8. Anders Madsen Hvid 1675—1679. Han var Svoger til sin Forgænger og havde først været Kapellan hos sin Fader i Brænderup og senere hos dennes Efterfølger, indtil han kom hertil 1675. Han døde allerede 17. 10. 1679. Han ægtede sin Tjenestepige: Johanne Lauridsdatter, der efter hans Død giftede sig [14. 1. 1681 paa Bubbegaard] med Forpagteren paa Oregaard: Laurids Pedersen. Denne havde tidligere været gift med Præstens Søster: Anne Madsdatter Hvid, [† 23. 2. 1680]. Anders Hvid havde en Søn, der blev Præsti Haarslev (»Studeprovsten«)

9. Bertel Taulov 1679—1682. Han var født i Odense og Søn af Professor, Mag. Jørgen Bertelsen Taulov og Hustru Margrethe Jeremiasdatter [eller Jensdatter] Wulff. Student fra Odense 1670, Rektor i Middelfart og Sognepræst her 12. 12. 1679. Senere blev han tillige Provst. Hans Hustru hed Karen (eller Cathrine) Madsdatter Lime og var Datter af Præsten i Middelfart, Mag. Mads Mortensen Lime og Hustru Elisabeth Clausdatter Bang. Hendes Broder, der senere blev Præst i Middelfart, var gift med hendes Mands Søster (Halvsøster): Karen Jørgensdatter Taulov. En af Bertel Taulovs Sønner blev Præst. Bertel Taulov gav 2. 9. 1680 en Bondegård til de fattige i Middelfart. Han døde 18. 2. 1682; han blev funden død paa Sengen om Morgen, efter at hans Hustru havde gjort Barsel om Aftenen.

10. Hans Andersen Hem (1682—1701) var vistnok en Præstesøn fra Haarslev og havde været Skibs- eller Feltpræst, førend han 1682 kom hertil. Han døde 1701. Hans Hustru hed Kirstine Hansdatter Woller. En Søn Anders blev Præst i Udby og en Datter Catharina ægtede Eftermanden. 2 andre Døtre blev gift med Præster her paa Fyen.

11. Hans Jørgensen Mygind (1702—1721) var født i Gaarden Mygind i Asperup Sogn. Student fra Odense og ordineret hertil 1ste Søndag i Fasten 1702. Han var oprindelig forlovet med Pastor Hvalsøes Datter i Sandager, men »slog op med hende og gav hende Penge,« hvorefter han ægtede sin Formands Datter Cathrine Hansdatter Hem. De havde 9 Børn, hvoraf levede 4 Dreng og 3 Piger. 2 af Sønnerne blev Præster her paa Fyen. Hans Mygind døde 1721; hans Enke ægtede senere Eftermanden.

12. **Johan Simonsen Rasch** (Rask) **Aarhus** (1721—1755) var født 11. 4. 1688 og Søn af Præsten i Halsted-Aunede: Mag. Simon Pedersen Aarhus. Student fra Nakskov, 1706, cand. theol. 4. 7. 1712 med laud, Hører i Nakskov, hvorfra han kom hertil 1721. Han ægtede Formandens Enke og døde 10. 7. 1755. Hans Hustru døde 17. 3. 1757, 70 Aar gammel [efter Wiberg: 24. 3. 1758]. De havde 2 Sønner og 1 Datter: Anna Margrethe Johansdatter Aarhus (Rasch), som ægtede Eftermanden.

13. **Bertel Hermansen Clausen** (1755—1795) var født i Ribe 24. 8. 1714 og Søn af Borger Herman Bertelsen Clausen og Hustru Anna Pedersdatter. Student fra Ribe 1736, cand. theol. 1739, udnævnt til Kapellan her med Ret til Succession 2. 9. 1740 og ordineret 23. 6. s. A. Aaret efter (8. 2. 1741) ægtede han Formandens Datter. 24. 7. 1771 blev han Provst. 28. 4. 1778 brændte Præstegaarden. Han døde 11. 5. 1795; hans Hustru var død 2 Aar i Forvejen (begravet 25. 2. 1793); de efterlod sig 7 Sønner og 4 Døtre. Bertel Clausen naaede at blive »Jubellærer«, idet han var Præst i over 50 Aar.

14. **Claus Brandt** (1795—1809) var født i Middelfart 22. 6. 1730 og Søn af Borger Laurits Brandt og Hustru Magdalene Eleonore Student fra Kolding 1749 og cand. theol. 1. 6. 1753 med non. 1750 var han bleven Degn i Baaring, men var tillige personel Kapellan her med Ret til Succession fra 3. 2. 1752 (ordineret 15. 2. s. A.) 29. 5. 1795 blev han Sognepræst. Han havde 14. 1. 1751 ægtet Anna Rosine Richter, som var født paa Hinds-gavl; de havde 2 Døtre og 5 Sønner, hvoraf en blev Præst. 30. 12. 1809 tog han sin Afsked, og døde 2 Aar efter 25. 10. 1811; han var bleven blind fra 1805. Ogsaa han var Jubellærer.

15. **Erik Frisenberg Thorup** (1809—1837). Han kaldedes hertil 17. 4. 1809 og ordineredes i Juni s. A. Han er født 10. 10. 1773 og Søn af Præsten i Vivild—Vejlby: Jacob Spjellerup Jensen Thorup og 2den Hustru Axilia Lene Sophie Eriksdatter Frisenberg; hans Fødsel kostede for Resten Moderen Livet. Student fra Viborg 1793, cand. theol. 16. 7. 1798 med laud; Hører i Viborg og Adjunkt 5. 9. 1806 og Overlærer 12. 6. 1807, hvorefter han kom hertil. 6. 7. 1809 ægtede han i Viborg Mathilde Kirstine Buch, Enke efter Stadsmusikant Rüdiger i Randers (siden Forpagter af Viskum). Hun døde i Odense De havde ingen Børn. Thorup døde 26. 2. 1837 og ligger begravet paa Asperup Kirkegaard. (Det var ham, der »opdagede« Professor Rasmus Nielsen i Roerslev.)

16. **Jørgen Ludvig Brandt** (1837—1844) var født 9. 1. 1788 og Søn af Præsten i Fausing—Aussing: Terkil Nicolai Brandt og 2den Hustru Bolette Møller, Student fra Aarhus 1810, cand. theol. 18. 7. 1818 med laud. 16. 12. s. A. udnævntes han til Sognepræst for Vindum og 21. 9. 1829 til Sognepræst i Fau-

sing-Auning efter sin Broders Død. Derfra kom han saa hertil 15. 4. 1837.

26. 3. 1819 ægtede han Elisabeth Gjørup, født i Viborg 1796 og Datter af Amtsforvalter, Justitsraad Michael Rodewald Gjørup og Hustru Arengaard Sophie Fønss. De havde 2 Døtre og 3 Sønner, hvoraf en blev Præst her paa Fyen. Brandt lode Nyt-aarsaften 31. 12. 1844 og faar det Eftermæle, at han var »meget værdig og vakker.«

17. Mads Melbye (1845—1879) kaldedes hertil 20. 2. 1845. Han var født 18. 4. 1817 og Søn af Sognepræst i Middelfart: Thor Melbye og Hustru Caroline Christine Frederikke Maaløe. Student fra Odense 1835, cand. theol. 1. 7. 1840 med laud; Huslærer i Kiel og Flensborg, personel Kapellan til Vejle-Vester Egesborg 11. 4. 1844 og ordineret 15. 5. s. A. Derfra kom han saa hertil.

Melbye, som sluttede sig til den grundtvigske Retning indenfor Folkekirken, deltog i Appels Ordination paa Askov 30. 7. 1874. Derfor fik han ved Højesteretsdom af 18. 7. 1877 en Mulkt paa 100 Kr. samt Part i Sagens Omkostninger. Han har skrevet: Fortællinger af Kirkehistorien I—II [Erslew]. 17. 10. 1845 ægtede han sin Søsterdatter: Elisabeth Antoinette Louise Hansen, født i København 18. 2. 1822 og Datter af Overretsprokurator Carl Møller Hansen og Hustru Viveke Margrethe Melbye. De havde 6 Sønner og 3 Døtre, hvoraf den ene ægtede hans Eftermand. Melbye døde 3. 1. 1877 og ligger begravet paa Asperup Kirkegaard. Han var en jævn og folkelig Mand, der efterlader sig et velsignet Minde i hele Vestfyen.

18. Søren Carl Christian Lassen 1879—1920. Han er Søn af Sognepræst til Østrup-Hjadstrup: Søren Peter Lassen og anden Hustru Mathea Christine Christensen og var født 2. 2. 1841. Student fra Odense 1860, cand. theol. 22. 1. 1867 med laud; Huslærer i Marslev Præstegaard, personel Kapellan i Ørsted her paa Fyen 20. 4. 1868 (ordineret 9. 12. s. A.), Hjælpepræst hos sin Fader i Østrup-Hjadstrup 1878 og senere i Oure-Vejstrup. Derfra kom han hertil 15. 5. 1879. Han tilhørte den grundtvigske Retning og var Medunderskriver af Askovadressen. 28. 10. 1879 ægtede han Karen Julie Frederikke Elisabeth Melbye, født her 29. 11. 1846 og død 2. 4. 1901. 1920 tog Lassen sin Afsked og flyttede til Nyborg, hvor han døde 11. 4. 1922. Begge Ægtefæller ligger begravede paa Asperup Kirkegaard i Svigerfaderens Familiegravelse. Lassen var 1909 bleven Ridder af Danebrog.

*

Af Kilder er bl. a. benyttet: Wibergs Præstehistorie (der dog er unøjagtig for Tiden før 1660); A. Samsings Optegnelser i Ny kirkehist. Saml. VI, med Tilføjelser af Pastor Peder Jensen Wejlby (døde 1771 som Præst i Udby her i Vestfyen og derfor en ret paalidelig Kilde.) Enkelte Oplysninger skyldes Pastor Schovsbo i Nørre Aaby.

En Rettelse.

I »Historisk Samfund«s Aarbog for 1922 er der til Artiklen om Herregaarden og Stamhuset Hindsgaul af Hr. Godsforvalter H. Hansen, Side 28, tegnet et Alliancevaaben, hvori findes et Par kedelige Fejl.

Tegningen er gengivet efter et Aftryk af et Signet, som har tilhørt Karen Basse Adeler, født Fønss, desværre er den ikke tegnet nøjagtigt som Aftrykket, hvilket har bevirket, at Indholdet af nogle af Felterne i det ene Vaaben er blevet til noget helt andet, end det skulde være. Jeg skal nedenfor søge at give en Beskrivelse af Alliancevaabenet; det i Parentes satte er en Gengivelse af, hvad der fandtes i det af Hr. Godsforv. H. tegnede Vaaben.

To under en adelig Krone stillede af en Guirlande omgivne ovale Skjolde i Ludvig den Sekstendes Stil.

Første Skjold firdelt med Hjerteskjold, hvori et tremastet Orlogsskib for fulde Sejl (Skibet uden Sejl); 1. Felt: en halv Ørn; 2. Felt: en fra en Sky kommende Arm, holdende et Sværd, hvorpaa et Hovede (mere lignende en Lysestage, skønt det tydeligt fremgaar af Aftrykket, at det er et Hovede); 3. Felt: et totaarnet Kastel (er blevet til et Bord, hvoraf to Ben er synlige, endog Bordpladens Skygge ses; paa Bordet staar en Lysestage [?] og et Krus [?]); 4. Felt: tre under hinanden liggende Maaner (er stillede skraat).

Andet Skjold delt ved en Bjelke, hvorpaa en trebladet Plante; 2. Felt: en sexoddet Stjerne.

Jeg haaber, at ovenstaaende Beskrivelse sammenholdt med Tegningen i forrige Aarbog maa kunne forstaaes af ikke heraldisk kyndige Medlemmer.

E. Juel Hansen.

Nye historiske Bøger.

— Af T. K. —

Vi er snart naaet op paa de første 1000 Medlemmer, og blandt dem vil der nok findes adskillige, der kan ønske at se en ganske kort Omtale af de nye udkomne historiske Bøger. Under denne Forudsætning skal jeg her nævne en Del af disse Bøger, som er kommen mig for Øje, og som jeg tænker mig Muligheden af, at ogsaa Medlemmerne kunde ønske at gøre sig bekendt med.

Paa G. E. C. Gads Forlag er udkommen I. »Trap Danmark« IV. Bind, der omhandler Maribo og de 2 fynske Amter og har saaledes en ganske særlig Interesse for os, ikke mindst fordi man heri finder en baade paalidelig og ret udførlig historisk Beskrivelse af alle vore Herregaarde, Klostre og Købstæder m. v., men ogsaa fordi der heri nævnes, hvorledes hver eneste By og Gaard er blevet skrevet i de ældste Dokumenter og saaledes af megen Værdi til Klaring af Stednavnenes Betydning og Alder o. s. v. Af megen Interesse er ogsaa den indgaaende Beskrivelse af alle de gl. Bygninger, Meddelelserne om hvert Sogns Folketal fra 1801, Hartkorn, Ejendomskyld, Jordværdi, Arealet og dettes Drift, Kreaturhold, m. m. I Virkeligheden en meget billig og sjælden god Bog.

Oberst Emil Madsens Ljvserindringer, bearbejdede og udgivne i Uddrag af H. L. Møller. Oberst Madsen var født 1830 og døde først 1919 ligeved 90 Aar gl. Han var en betydelig Officer og skriver meget interessant om sine mange store Oplevelser, hvorimellem ogsaa findes en smuk Omtale af Livet paa enkelte fynske Herregaarde i 50erne. Ligeledes skriver han meget fornøjeligt om sin Færden for at opdagde sin Moders Slægtninge i fjerne Lande. Man vil med spændt Opmærksomhed ogsaa følge Madsen paa hans Tur som den danske Armees første Parlamentær til den tyske Armees Chef ved det første Forsøg paa at betræde Ejderbroen ved Rensborg 31. 12. 1863. Vaabenstilstanden og Soldaternes Ophold paa Fyen er ogsaa læseværdig.

Minder fra Gamle grundtvigske Hjem, 2 og 3die Bind, samlede af Dr. H. P. B. Barfod. Det er baade betydelige, udmærkede og ejendommelige Hjem og Personer, som skildres i disse Bøger, der er af stor Værdi. I 2det Bind er omtalt 3 Præstehjem og 3 Lægmandshjem; blandt de første er Præsten P. Rørdams. Der er ogsaa Minder fra den bekendte Handskemager N. F. Larsens Hjem, om hvem Grundtvig engang brugte de betegnende Ord, som Apostlen Paulus i Romerbrevet 16,23 brugte om Kajus, idet han kaldte ham »min og hele Menighedens Vært.«

I 3. Bind vil en Mængde Menneske med Forstaaelse og Tak læse om gl. Grundtvigs Hjem i sit 2det Ægteskab med Fru Marie Toft og i det 3die med Fru Asta Reedtz; og med Vemod og Glæde vil man navnlig læse Grundtvigs Ord ved hans 2den Hustrus Begravelse. Endvidere er her Skildringer af Hostrup, Biskop Skat Rørdam og Præsten H. Beck i Lem m. fl. I den sidste vil man med vaagen Interesse især læse om Hjemmet og Livet paa Ryberg hos Bruhns.

I Kommission hos Gad er udkommen: »**Samsøs Stednavne**« af Stednavneudvalget. Dette Udvalg blev nedsat 13. Juli 1910 af Ministeriet for Kirke- og Undervisningsvæsenet og har til Opgave at vedtage en Retskrivning for Stednavnene til Brug i Statstjenesten og at forberede en videnskabelig Behandling af Stednavnene med Udgivelse for Øje. Her foreligger nu det første Hefte, der omfatter alle Samsøs Navne, baade Bebyggelses- og Naturnavne, og er af megen Interesse ganske specielt for de mange i hvert Sogn i Danmark, som nu beskæftiger sig med Studier og Indsamling af Navnestof.

Paa samme Forlag er udkommen et stort og smukt Hefte om »**De danske Birgittinerklostres Bygningshistorie**« af den saa fordelagtig bekendte Forfatter Dr. phil. Vilh. Lorenzen. Det er de store Klostre i Maribo og Mariager, der her er Tale om, med de dertil sig sluttende Kirker. Værket er forsynet med en Mængde udmærkede Tegninger og Billeder i fin Udstyrelse, alt med Understøttelse af Carlsbergfonden, hvilket er Vidnesbyrd nok.

Paa H. Hagerups Forlag er udkommen i andet Oplag:

I. **Constance Leth** af Thyra Jensen. Der er sikkert mange, der med spændt Interesse vil læse denne udførlige Beskrivelse af »Grundtvigs Ungdomskærlighed«, om hvilken han selv skriver i sin Dagbog: »Jeg saa en Kvinde, og jeg, Kærlighedens koldeste, bitreste Spotter, elskede i første Nu saa dybt, saa glødende, som det er en dødelig muligt . . .« I Bogen er der ogsaa meddelt flere Træk af Willemoes Liv paa Langeland; som bekendt skrev G. det skønne Vers paa Willemoes Grav og ligeledes Sangen: »Kommer hid, I Piger smaa!« Bogen er forsynet med gode Billeder lige fra Fru Constance Leths Fødehjem, »Vejlegaard«, til hendes sidste Hjem paa Egelykke og Stensgaard.

II. **N. F. S. Grundtvig**, et Livsbillede, af H. Rosendal i 2det Oplag. Det er en prægtig Bog om denne vor største Salmedigter, hvor man rigtig kan komme til Bunds i denne Kæmpes saa mærkelige Liv, og vi følger Grundtvig hele det lange Liv igennem, er saaledes med i den bekendte Prædiken, hvori han stiller Spørgsmaalet: »Hvi er Herrens Ord forsvunden af hans Hus?« Vi føres hen til, hvor G. stiller sig selv det Spørgsmaal: »Er du selv en Kristen? og har du dine Synders Forladelse? Samvittigheds-spørgsmaal, der faldt mig som Sten, ja, som Klipper paa Hjærtet . . .« Vi følger videre med i de mange herlige Salmer og udmærkede Skrifter, som ofte vakte Strid, som »Kirkens Genmælek«, der i een Uge oplevede 3 Oplag og var Genstand for Omtale i alle Samfundslag. Denne gode Bog burde kendes af alle og derfor ikke savnes i noget Bibliothek eller Læseselskab.

»**Om Arkivvæsen**« af Landsarkivar Georg Saxild i Viborg. I denne lille Bog paa ca. 70 Sider gives en Mængde udmærkede Oplysninger om det mangeartede Stof, som vore Landsarkiver og Rigsarkivet indeholder; ligesom der gives ypperlige Anvisninger for besøgende om Brugen af denne overvældende Mængde af Materiale. Det er en Bog, som enhver arkivstuderende gør klogt i at læse, før han gaar i Lag med sit Arbejde; thi den vil lette ham ubeskriveligt.

I. Paa V. Pios Forlag udgives Tidsskriftet »**Studier fra Sprog- og Oldtidsforskning**«, i hvis sidste Hefte findes en Artikel om »En Adels-skole i det 16. og 17. Aarhundrede« af H. Glarbo. Den her omtalte Skole var i Tübingen i det sydlige Württemberg, nær Schwarzwald, i en herlig Natur. Skolen oprettedes i Slutningen af det 16. Aarl. og op-

nærte først 1817. Øvelserne bestod baade i praktiske, navnlig ridderlige Indøvelser, og theoretiske, navnlig Sprog, og varede ligesaa fra Maaneder og indtil flere Aar. Skolen var stærkt besøgt baade fra Tyskland og andre Lande, ogsaa Danmark og Sverrig; der var saaledes i 1606 endog 9 Fyrster, 5 Grever og 51 Adelsmænd.

II. Endvidere er udk. »**Regensen, gennem Hundrede Aar**« af Regensprovsten Prof. Knud Fabricius. Bogen, af hvilken 1ste Hefte foreligger, vil udkomme i 3 store Hefter og omhandler væsentlig de sidst forløbne 100 Aar. Men Regensen stammer i Virkeligheden fra Fr. IIs Tid og er stiftet for Kommunitetets Midler. Denne Stiftelse var Landets rigeste, idet Kongens Gave af 1569 bestod af 153 Bøndergaarde og Kongetienden af 92 Sogne og en Jordeejendom paa 1080 Tdr. Hartk. Blandt de mange betydelige Mænd, som har staaet Regensen nær, omtales særdeles sympatisk den saa fordelagtig bekendte Fynbo Rasmus Nyerup. Han boede Halvdelen af sit Liv paa Regensen og var Regensprovst fra 1797 til sin Død 1829.

III. Louis Bobé: »**Bremerholms Kirke og Holmens Menighed**« gennem 300 Aar, 1619—1919, udgivet paa Foranstaltning af Marineministeriet som Overtilsyn med Kirken. Foruden en Mængde prægtige Billeder vedrørende Kirken, dens Epitafier, Personer og Genstande indeholder Bogen, der fremtræder i meget stort Format, ca. 350 Sider trykt paa fint svært Papir. Den saa fordelagtig bekendte historiske Forfatters Navn borger for Stoffets Paalidelighed og omhyggelige Behandling. Yderst interessant er bl. a. Beskrivelsen af Tordenskjolds og Niels Juels Mindesmærker, ligesom de mange ejendommelige Uddrag af denne Landets ældste Kirkebog.

Paa V. Pios-Povl Branners Forlag er udkommen: »**Klaus Berntsens Erindringer**«, Bind II fra Manddomsaarene. Dette er en meget fornøjelig Bog, som mange vil glædes ved at læse. Forfatteren har jo gennem sit lange Liv været Deltager i mange store Begivenheder og kommen i Berøring med en Mængde betydelige Personer. Der er en udmærket Beskrivelse af Grundtvigs Begravelse og Mødet med Bjørnstjerne Bjørnson samt Kontroverserne med Herredsfoged Aug. Jørgensen, der især vil interessere Læserne her i Amterne. Ogsaa E. Brandes' Valg paa Langeland trods sin Bekendelse af, »at han hverken troede paa Jødernes eller de Kristnes Gud«, og desuagtet frejdigt underskrev Eden paa Grundloven: »Jeg lover og sværger at holde Rigets Grundlov, saasandt hjælpe mig Gud og hans hellige Ord«. Bemærkningerne hertil er meget læseværdige.

Paa J. H. Schultz Forlag er udk. I. »**Færøske Melodier til danske Kæmpeviser**«. Samlede og udgivne med historisk Indledning ved H. Thuren og H. Grüner-Nielsen med Understøttelse af Carlsbergfonden. Det her forelagte Melodistof giver os Melodier til en Mængde danske Folkevisetekster, hvis Spillemaade ellers er os ukendt. Bogen er smukt udstyret og vil være af kærdkommen og af særlig Interesse for det musikelskende Publikum.

Paa »**Det Schønborgske Forlag**« er af Danmarks Folkeminder udgivet: I. »**Fra Hedeboegnen**«. Optegnelser af Marie Christoffersen, ordnede og udgivne af Henrik Ussing. Frøken Marie Christophersen hører hjemme i Højelse, hvor Forfædrene har boet i mange Slægtled. Det er en udmærket Skildring af alle Forhold, som de forekommer blandt Landbefolkningen, disses Liv i Sorg og Glæde, under Arbejde og Hvile, mellem

store og smaa. Alt ledsaget af prægtige Illustrationer i smuk Udførelse. Og som Nr. 27 af »Danmarks Folkeminder« er udk.

II. »**Fejekøst** til at udfeje den gamle Surdejg eller de i de danske Lande tiloversblevne, og her for Dagen bragte Levninger af saavel Hedenskab som Papisme«, udgivet 1736 af Erik Pontoppidan og nu oversat fra Latin af Jørgen Olrik. Den lange Titel siger mer end nok om Indholdet, der endnu kan fange Interessen, og skønt der snart er forløbet 200 Aar, siden Bogen blev skrevet, maa man erkende, at der hos os endnu lever rigeligt af baade »Hedenskab og Papisme«.

Paa »**Gyldendal'ske Forlag**« er udk.:

I. »**Klubliv**« af den bekendte Forfatter Knud Bokkenheuser, der kalder Bogen for »Et Bidrag til Københavns borgerlige Livs Historie« og er udgivet af »**Den bestandige borgerlige Forening**« i Anledning af dennes 125 aarige Bestaaen. I Bogen nævnes en Mængde »borgerlige« Navne, som maaske ellers ikke er saa let at finde for den, som søger. Blandt de dansende Medlemmer fra 1828 finder vi bl. a. Hyrekuskens Søn, Studiosus H. P. Holst, der senere blev Forfatter til »**Den lille Hornblæser**«.

II. »**Fra Ny Carlsberg Glyptoteks Samlinger**« er et prægtigt stort smukt Værk, af hvilket er udkommen 2 Bind, der er tilegnet »**Mindet om Carl Jacobsen**«. De færreste, som kommer til København, har tilstrækkelig Tid til saa indgaaende Besøg og Studium af Glyptoteket, at Udbyttet deraf kan siges at være nogenlunde Forstaaelse af det hele! Ved forud at læse disse herlige Bøger og betragte de mange udmærkede Billeder kan man gøre sig vel forberedt til senere Besøg. Bøgerne er desuden en virkelig Pryd, som man ofte vil glæde sig ved at eje.

III. I Tidsskriftet »**Danske Studier**« er siden vi sidst omtalte dette Værk udk. flere Hefter med mange udmærkede Artikler af bekendte og ansete Forfattere, bl. a. vil vi lige nævne enkelte Ting som »**Bornholmske Navne paa —løse, »Udlejre, »Cyprianus, »Hans Bog og hans Bøn, »Gefionsmythen hos Brage den Gamle, »Danske Stednavnes Retskrivning**«. Alt foruden mange andre interessante Artikler. Tidsskriftet redigeres af Gunnar Knudsen og Dr. Marius Christensen.

IV. »**Skelstene**«. Et Rids af Danmarks Historie af Torkild Gravlund. Det er et lillebitte Hefte paa 40 smaa Sider; men der staar omtalt en forbavsende Mængde mærkelige »Skelsten« i alle Egne af Landet, og deriblandt er ogsaa nævnt mange her fra Fyens Sogne og Herredsskel. Der er her rørt ved ældgamle Sager, som hidtil slet ikke har været dyrket.

Foreningen til »**Gamle Bygningers Bevaring**« har ved sin Sekretær, Dr. Vilh. Lorenzen, udgivet paa Vilh. Priors Kgl. Hofforlag I. 1ste Hefte af »**Gammel dansk Bygningskunst**«. Bogen indledes med en Skildring af københavnske Palæarkitekturer, navnlig om den ældre Barokstil i Tiden fra 1660 til 1730, herefter følger en indgaaende Beskrivelse af det af Ulrik Frederik Gyldenløve opførte Palæ, Charlottenborg. Værket er nydeligt udstyret med smukke Billeder og Tegninger.

Hr. Fuldmægtig E. Juel-Hansen har udgivet en lille Stamtavle over Familien Gløerfeldt i Danmark. Den begynder med Thomas Gløerfeldt, der døde 1760 i Assens som svensk Postmester; han efterlod sig 10 Børn, hvis Efterkommere i nogen Maade har holdt Forbindelsen med Assens og Omegn, og den vil derfor sikkert have Interesse for en Del af Aarbogens Læsere.

Paa Steen Hasselbalchs Forlag udk. Tidsskriftet »**Nær og Fjærrn**«, det redigeres af Jørgen Banke og Kristian Bure. I September

Heftet findes bl. a. 2 Artikler, der har særlig Interesse for Historikere, nemlig af Inspektør Th. Thomsen om »En Begravelse for 3000 Aar siden,« der er funden i Egtved ved Kolding i sjælden velbevaret Tilstand og sjælden i sin Art, navnlig ved de velbevarede Klædningsstykker og øvrige Gravgods. — Endvidere findes der en Artikel af G. Rosenberg om »Et Sønderjydske Mosefund«, nemlig ved Gaarden Hjortspring paa Als, og udgør et mægtigt stort og sjældent Oldtidsfund og Sager fra Sager fra ca. 3—400 Aar f. Kristus. »Nær og Fjært« er i det hele særdeles interessant og godt og kan med god Grund anbefales enhver at læse. —

Paa Henrik Koppels Forlag er udk. I. »Danmark ved Krigsudbrudet Juli—August 1870« af Professor Aage Friis. Bogen giver en paa Aktstykker bygget historisk Fremstilling af den danske Regerings Politik i en af de vanskeligste Perioder i vort Lands Historie. Saarene efter Krigen 1864 var endnu aabne og dybe, og pludselig viser sig et taaget Haab om at faa det danske Slesvig tilbage, men lykkeligtvis holdt Kongen og Regeringen det krigslystne Land udenfor Hasardspillet. Disse Forhold er gribende skildrede i denne Bog, der er udgivet som Festskrift i Anledning af Kongeparrets Sølvbryllup og fremtræder i pæn og solid Udstyrelse. Paa samme Forlag er nu udk. det meste af II. Bind af II. »Danske Herregaarde ved 1920« og omfatter Fyen og Lolland-Falster. Af de fynske Gaarde, som bliver beskrevne i dette Bind, skal vi nævne: Bramstrup, Dallund, Elvedgaard, Erholm, Fraugdegaard, Frederiksgave, Gyldensten, Harritslevgaard, Hindsgavl, Hofmangsgave, Hollufgaard, Hverringe, Kjørup, Krengerup, Langesø, Lundsgaard, Løgismose, Margaard, Rønningesøgaard, Skovsbo, Søbysøgaard, Wedellsborg Østrup — som vi omtalte for I. Bind er hver Gaard indgaende beskrevet baade i Henseende til Bygningerne, disses Stil, Indretning og Historie, Jorder og Skove, disses Kultur og Driftsmaader, Besiddernes Personalhistorie og Familieforhold, og alt er nydeligt illustreret og trykt paa fint Papir, der fremtræder som en af de fineste Bøger, der er udgivet i Danmark.

I Kommission hos C. A. Reitzel er udk. I. »Kabinetstyrelsen i Danmark 1768—72.« Udgivet af Rigsarkivet ved Landsarkivar Holger Hansen. Hele Værket bestaar af 3 Bind paa tilsammen ca. 1850 Sider og indeholder ikke mindre end 2200 Kabinetsordrer, der omfatter alle Grene af Administrationen. Foruden de enkelte Aktstykker, der næsten alle er affattede paa tysk, er disse ledsagede af kortere eller længere oplysende Noter paa Dansk. Mange vil med Tak se offentliggjort disse mange ofte underlige Regeringsforanstaltninger, som tilhører en Tid, der heldigvis er enestaaende i vort Lands Historie.

Ligeledes hos C. A. Reitzel er udkommen:

II. »Rigsarkivet« af Rigsarkivar Kr. Erslev. En Oversigt over og Hjælpe midlerne til dets Benyttelse. Det er en lille, billig og god Bog, som den, der benytter Rigsarkivet, ikke godt kan undvære, idet han ved Hjælp af denne Bog nogenlunde kan se, hvad han kan vente at finde i Arkivet, og i hvilken Afdeling han skal søge det ønskede.

Paa Aschehoug og Co.s Forlag er udkommen:

Holger Hjelholt: »Den danske Sprogordning og det danske Sprogstyre i Slesvig mellem Krigen (1850—1864).« Denne Afhandling er af det filosofiske Fakultet antaget til at forsvares offentlig for Doktorgraden. Og da Emnet i sig selv, nu efter Genforeningen med en Del af Slesvig, er af overmaade stor Interesse, og det hele er bygget paa histo-

riske Kilder af kyndig og behændig Haand, saa er Resultatet bleven en sjælden interessant og god Bog.

»Erindringer af Steen Steensen Blichers Liv« optegnet af ham selv og nu paany udgivet med Oplysninger og Noter af Søren Vasegaard. Det vil sikkert glæde mange, som ikke tidligere har læst disse Erindringer om en af vore store Digtere, nu for en billig Penge at kunne komme i Besiddelse af dem. Der er en Mængde fornøjelige Episoder, men ogsaa flere alvorlige »Terminer«, som nok kan stemme Læseren til Eftertanke. Noterne bag i Bogen er udmærkede til yderligere Forstaaelse af det hele.

Paa »Slesvigske Forlag« og i Kommission hos Aschehoug er udkommen:

1. »Slesvig delt . . .« Det dansk-tyske Livtag efter Verdenskrigen, redigeret af L. P. Christiansen, i 2det forøgede Oplag, trykt i »Flensborg Avis« Trykkeri. Denne store, smukt udstyrede Bog handler om den største Begivenhed i Danmarks Historie, om Sønderjyllands Tilbagevending til Danmark, fortalt og beskrevet af Nationens bedste Mænd fra selve det genvundne Land. Kloppenborg Skrumsager skriver om »Tysklands Sammenbrud 1918«, Gotthardsen: »I Spændings og Hastværkets Tegn«, Andr. Grau: »Opvaagnen i Melleslesvig«, Svenson: »Vælgerforeningen 1918-20«. Jonas Collin: »I Paris Januar—April 1919«, N. Neegaard: »Den dansk-slesvigske Rigsdagsdelegation«, Tage Jessen: »Melleslesvigs Landdialekter«, Johs. Oldsen: »Afstemningen i Frisland«, Cornélius Petersen: »Vore præsiske Modstandere«, N. Skrumsager: »Syd for Afstemningsomraadet«, E. Christiansen: »Dagbogsblade fra Afstemningstiden«, J. Bogensee: »Dansk-Slesvigske Toner paa Tysk«. Hertil kommer en Mængde andre lignende Artikler, der hver især kan sætte hvert eneste dansk Hjerter i Brand. En Mængde udmærkede, historiske Billeder ledsager Afhandlingerne.

2. »Angel, historisk beskrevet« af Pastor Jensen i Gelting med et Tillæg om Stednavnene i Angel af Svend Aakjær.

3. »Det slesvigske Folks Historie« af V. la Cour.

4. »De nationale Forhold i Slesvig«, særlig de sproglige, af en Slesviger.

5. »Grænsevagten«, Tidsskrift for sønderjysk Historie og Politik, redigeret af Vilh. la Cour. Paa Titelbladet staar de bekendte Ord: »I skal ikke blive glemte«. Blandt de mange gode Artikler skal vi denne Gang blot nævne en af Inspektør H. Kjær, om »Oldtidsminder i Aabenraa-Egnen«, med Billeder af Runddysser, Langdysser, Dyssekamre og Hellekister m. v.; — og »Guldhornenes Hjemstavn« af Dr. phil. Gudmund Schütte, i hvilken Forf. kommer ind paa en nærmere Undersøgelse af den alm. Antagelse at det ene Guldhorns Fabrikant: »Hlewagastir, Høtinger«, var »Holstener«! Hr. Schütte kommer nu til den ret sandsynlige Formening, at Manden, som »gjorde Hornet«, var fra »Holt ved Medelby«, lige Syd for den nye Grænse, hvor Beboerne endnu den Dag i Dag kaldes »Holtninger«!

Til Slut kan vi ikke finde varme Ord nok til Anbefaling for vore Medlemmer af det smukke, nationale Tidsskrift, som burde være hver dansk Mands Eje.

6. »I Kamplinien« af Mag. Vilh. la Cour. Bogen indledes med en udmærket Skildring af de 3 Brødre: Historikeren, Digteren og Præsten C., F. og J. Paludan-Müller. I et Foredrag, som Forf. holdt 15. 2. 1918 om »Nationens Ret«, beskrives paa betagende Maade de herlige Forventninger, som levede i de fleste Danskes Sind om den forestaaende Genforening med

Sønderjylland, og i »To Forvarsler« mindes om Forhandlingerne mellem Georg Brandes og Clemenceau i 1915, der noksom viser den førstes jammerlige Opfattelse af den danske Nations Krav. Endelig behandles meget indgaaende »Selvbestemmelsesrettens« Historie, ligesom »Flensborg-Bevægelsen og Dannevirke-Bevægelsen« klarlægges særdeles udførligt og sympatetisk.

1. »Christian Flor.« Træk af et Levnedsløb og af Danskhedens Gennembrud i Sønderjylland af Th. Roust. Da Præsten Chr. Flor i 1836 blev Professor ved Universitetet i Kiel, blev han kort efter en af Høvedingskikkelsen i Kampen for den danske Nationalitet. Bogen bringer en glimrende Beskrivelse af alle de mange Forhold og Personer, som Flor kom i Forbindelse med i dette herlige Arbejde. — Enhver dansk Mand og Kvinde burde læse denne Bog, hvorved hele vort nationale Spørgsmaal vilde staa klart for alle, og det trænger vi til.

»Haabets Mænd« ved H. Lausten Thomsen og Nicolai Svendsen. Paa noget over 300 Sider er i denne gode Bog anført »50 Levnedsskildringer« af nogle af de mest bekendte Foregangsmænd i Sønderjylland. »Alle Kæmper falde sejerløse«, idet der kun er medtaget Mænd som ere døde før Genforeningen. Blandt disse er selvfølgelig: Krüger, Ahlmann, Junggren, Hørluck, Jens og Peder Jessen m. fl. Det er en stor Tilfredsstillelse at læse om disse brave, danske Mænd paa vor yderste Forpost, og derfor burde enhver Folkebogsamling eje Bogen, saa enhver kunde faa den at læse.

E. Christiansen: »Du kan, du maa og skal!« To Aar i Krig. Redaktøren af »Flensborg Avis« er en Mand, der forstaar at bruge sin Pen, og af denne Bog ser man, at han forstaar at bruge sine Øjne, saaledes at den her nævnte Bog er bleven en yderst interessant Beskrivelse af Redaktørens Oplevelser som tysk Soldat i de 2 å 3 sidste Aar af Verdenskrigen, dels paa Østfronten i Rusland og dels paa Vestfronten i Belgien og Frankrig, hvor han har døjet ubeskriveligt af ondt, men slap hjem med hele Lemmer og Hoved, som vi nu daglig kan glædes over ved at læse »Flensborg Avis«.

Paa eget Forlag har Bankdirektør R. P. Rossen i Tønder udgivet »Danmarks Kongeslægter« og begynder ved Aar 400 med Halvdan den Høje, Rolf Krage og Hugliik, der døde ca. 517, til Gøtrik og Gorm den Gamle, nævner nogle og 40 Konger paa Rad og ender ved Christian X. Alle de vigtigste Begivenheder for Konger og Danmark omtales, alt vel truffen og paa tiltalende Maade. Fornøjeligt er det, at det er en af Danskhedens ivrige Forkæmpere ved vor nye Grænse, der har skrevet Bogen.

Redaktør P. Eliassen: »Historiske Strejftog i Kolding og Omegn.« Denne udmærkede »Hjemstavnsbog«, der er udgivet ved Støtte fra Carlsbergfondet beskæftiger sig med Forholdene i Koldingegnen i Aarene mellem Svenskekrigen til Aar 1800 og fylder over 300 Sider skrevet i et populært Sprog, og af megen Interesse for Medl. af de hist. Samf.

Meddelelser til Medlemmerne!

Paa Grund af flere Forsinkelser og da navnlig med Trykningen af Aarbogen blev sidste Generalforsamling først afholdt 21de Marts, samme Dag som Repræsentantmødet foregik, ved hvilket Pastor Schovsbo fra Nørre Aaby holdt Foredrag om »den historiske Forsknings Betydning«. Af de 4 afgaaende Bestyrelsesmedlemmer genvalgtes Proprietær Hansen, Fangel Møllegaard. I Stedet for Apoteker Helm, Murermeister Meyer og Sagfører Theill, der ikke ønskede Genvalg, nyvalgtes Læge Meyer, Ferritslev, Lærerinde, Frøken Jensen, Snave, og Fru Hansen, Christiansminde. Revisorerne, Trafikassistent Christiansen, Esbjerg, og Tømrermester H. Johansen, Odense, genvalgtes.

I April afholdtes et særdeles velbesøgt Møde i Assens, hvor Pastor Idum talte om »Assens Historie i ældre Tid«, medens Fmd. talte om »historiske Undersøgelser Betydning«. Den 8de Oktober afholdtes Møde paa Latinskolen i Odense, hvor Solenitetssalen velvilligt var overladt os til dette Møde, hvor Premierløjtnant Schmidt fra Kjøbenhavn talte om »Laugsvæsenet i Danmark«. Der var kun en yderst lille Forsamling. Den 20. November var Pastor Schovsbo og Fmd. Talere i Vissenbjerg, og noget senere i Tommerup og Nøjsomhed medens Pastor Idum og Fmd. holdt Møde i Knarreborg og alle fire Steder var fyldte til sidste Plads af en interesseret Tilhørerskare.

Den 8de Juli blev der afsløret en pæn Mindesten for Peder Larsen, Skræppenborg, ved Vejen til Skræppenborg. Dette skete dog ikke direkte paa Foranledning af »Historisk Samfund«; men da det var dets Medlemmer, som har taget Initiativet til Tanken, ligesom hele Arbejdet og den største Del af Bidraget, ca. 700 Kr., til Stenen, er indkommet fra Medl., synes det naturligt at nævne Sagen her.

Det snævrere Udvalg, som stod for Arrangementet, bestod af Provst Bollerup, Brændekilde, Sognefoged J. Kock, Render, Ingeniør Andreasen, Odense, Proprietær Petersen-Ørsted, Skræppenborg, og Proprietær F. Hjort, Baagegaard, med sidstnævnte som Fmd. for Udvalget. Ved Afsløringen talte foruden flere af Udvalgets Mdl. tillige Minister Appel, der foretog Afsløringen, og Biskop Rud, samt Gaardejer Augustinus Sørensen fra Dons, der i sin Ungdom havde rejst til Møder sammen med Peder Larsen, som den Gang boede i Dons.

Afsløringshøjtideligheden, der var begunstiget af det prægtigste Sommervejr, overværedes af over 1000 Mennesker.

TIL MINDE OM PEDER LARSEN SKRÆPPENBORG.

Det er Bestyrelsen en stor Glæde at kunne meddele, at »Historisk Samfund« nu har ligeved 1000 Medlemmer, og vi skylder at takke de mange, som har været virksomme i, Arbejdet paa forskellig Maade, for at dette smukke Resultat kunde naaes, og sikkert har D'Hrr. Repræsentanter Hovedparten af Æren for dette Arbejde. Men i samme Aandedræt, som vi siger dette, beder vi alle vore Medlemmer om fortsat Arbejde for yderligere Tilgang af Medlemmer, for at Bestyrelsen endnu bedre kan blive sat i Stand til, baade gennem Aarbogen at kunne bringe stadig fyldigere, lodigere og med gode Illustrationer forsynet Stof og gennem Møder og Foredrag ved det mundtlige Ord om historiske Emner at kunne sprede Oplysning og Interesse ud i den store Befolkning, saaledes at vort Arbejde kan blive til Glæde og Gavn for mange. Bestyrelsen er fremdeles beredt til i videst mulig Udstrækning at skaffe Foredragsholdere om historiske Emner, hvor man maatte ønske saadanne.

Skriftudvalget.

Regnskab for Historisk Samfund for Odense og Assens Amter 1922.

Indtægt:				Kr.	Udgift:				Kr.
Beholdning fra forrige Aar				454.78	Udlæg ved Afholdelse af Møder				296.00
Statstilskud for 1922				400.00	Trykning af Aarbog				3072.30
Fyens Stifts patriotiske Selskab				25.00	Porto, Fragt og Materiale				332.80
Indvundne Renter				35.36	Medlemsbidrag til Dansk histor. Fællesforening				65.45
Salg af gamle Aarbøger				509.80	Løn til Kassereren				150.00
Medlemsbidrag fra 427 Medlemmer á 3.45				1473.15	Avertering				56.50
do.	do.	398	do. „	3.00	Forfatterhonorar				90.00
do.	do.	2	do. „	1.50					
do.	do.	15	do. „	1.95					
do.	do.	5	do. „	5.45					
do.	do.	3	do. „	10.45					
Indtægt				4182.94	Udgift				4063.05
Balance				4182.94	Beholdning den 1. Januar 1923				119.89
					Balance				4182.94

Odense, den 1. Januar 1923.

C. Andreassen,
Kasserer.

Ovenstaaende Regnskab er fundet rigtig i Overensstemmelse med Bøger og Bilag. Kassebeholdningen 119 Kr. 89 Øre til Stede.

p. t. Odense, den 21. Marts 1923.

H. Johansen.

C. F. M. Christiansen.

Tillæg til Medlemslisten.

Odense By.

Andersen, Otto, Cand. theol., Allégade 22
 Andersen, Ov.-Dyrslæge; Exp.-Slagteriet
 Andersen, L., Købmand, Vesterbro 23
 Barsted, E., Pianohdler, Kongensgade 59
 Broch-Laursen, E., Frøken, Bjerggade 34
 Carlsund, P., Bogholder, Fyns Landmandsbank
 Erlandsen, N., Arkitekt, Kongensgade 62
 Espe, S. A., Bogholder, Regnfrakkefabrikken „Norden“, Vindegade
 Fyens Stiftis Læseforening, Albanitorv
 Fussing, H. H., Adjunkt, Latinskolen
 Gram, H., Direktør, „Fordfabrikken“, Ruggaardsvej.
 Hansen-Garnæs, Ingeniør, Kastanievej 43
 Hansen, J. A., Fuldmægtig, Læsøgade 55
 Hansen, P., Kontorchef, Sydf. Banegaard
 Hansen, Jens, Snedker, Dronningensgade 56
 Høegh, Chr., Sukkervarefabrikant, Klostervej 22
 Hansen, B., Vejassistent, Dronningensgade 2
 Isaksen, M., Møbelfabrikant, Hans Jensensstræde 5-9.
 Jeppesen, Inger, Frøken, Buchwaldsgade 65
 Jørgensen, M. L., Direktør, Odense Ægforretning
 Larsen, K., Redaktionssekretær, „Fyens Tidende“
 Mathiasen, Enkefru, Lahnsgade 4.
 Munch, V., Direktør, Vindegade 75
 Nander N., Læge, Jernbanegade 4
 Nyborg, H. Isenklæmmer, Vestergade 65
 Nielsen, J., Snedker, Bredstedgade 6
 Olsen, J. J., Bogtrykker, Kongensgade 15
 Oest Larsen, Forretningsfører, Kongensgade 71
 Pedersen, P., Sognefoged, Kanalvej 56
 Rasmussen, M., Trafikinspektør, Sydfynske Banegaard
 Rasmussen, H. C., Konstruktor, Dronningensgade 2
 Rasmussen, C. M., Kunstglarmester, Overgade 29
 Schumacher, Læge, Hunderupvej 94.

Odense Landsogne.

Andersen, K., Tømrer, Villa „Kornmod“, Tarup pr. Odense
 Møller, P., Proprietær, Stærmosegaard, Killerup pr. Odense.

Stenløse-Fangel-Sogne
 Larsen, Mejeribestyrer, Borreby Mejeri, Bellinge St.

Vissenbjerg Sogn
 Andersen, Peder, Gmd., Kjelstr., Skalb. Jørgensen, Lars, Husmand, Vissenbjerg, Bred St.
 Larsen, Maler, Magtenbølle, Skalb. Lindum, Andr., A. Købmand, Vissenbjerg, Bred St.
 Nielsen, Lars, Graver, Vissenbjerg, Bred St.
 Lægtelskov, H. C. A., Fotograf, Skallebølle, Tommerup.

Tommerup Sogn
 Andersen, A. J., Sogneraadformand, Tommerup pr. Knarreborg
 Greve, Jens, Gaardjr., Grevegaarden pr. Knarreborg
 Greve, Anders, Gmd., Rønnevadlund, Knarreborg
 Drud, Grdjr., Drudgaard, Knarreborg St.
 Grønlund, Vilh., Gmd., Tp. p. Knarreborg
 Iskov A., Fabrikant, Tommerup St.
 Jacobsen, Trafikassistent, Tommerup St.
 Jensen H., Fru, Proprietær, St. Appe, do.
 Jessen, Lærer, Tommerup p. Knarreborg
 Jørgensen, Lærer, Tøllerup p. Tommerup
 Pedersen, Jens, Lærer, Tommerup St.
 Rasmussen, Hans, Fuglegaard, Tommerup pr. Knarreborg
 Silverhøj, Direktør, Fotograf, Tp. St.
 Stoumann, Stationsforst. Knarreborg St.
 Spøhr Wilh., Købmand, Tommerup St.

Brylle Sogn
 Petersen-Ørsted, Proprietær, Store Skræppenborg, Tommerup St.
 Jacobsen, Frøken, Lærerinde, Brvle pr. Knarreborg.

Kerteminde By.

Mejer, N., lth. Sognepræst, Kerteminde
 Schulz, S. H., Apotheker, Langegade, Kerteminde
 Spies, J. H., Dommerfuldmægt., Klintevej

Revnings Sogn
 Larsen, E. J., Lærer, Revninge.

Dalby-Stubberup Sogne
 Andersen, M., Lærerinde, Martofte
 Andersen, H. P., Gaardejer, Martofte
 Axelgaard, K., Fabrikant, Aars p. Martofte
 Akselgaard, C. T., Gaardm., Duchesne pr. Martofte
 Christensen, C., Gaardejer, Stubberup pr. Martofte
 Christoffersen, J., Bagersvend, Dalby.

Christiansen, J., Gaardejer, Langø
pr. Martofte

Hansen, Frøken, Lærerinde, Martofte
Hansen, H. P., Gaardejer, Stubberup
pr. Martofte

Juel, N., Stamhusbesidder, Bøgebjerg
pr. Martofte

Kærskou, Sognepræst, Dalby
Larsen, Jørgen, Gaardejer, Langø
pr. Martofte

Larsen-Pedersen, P., Grdjr., Martofte
Nielsen, L. N., Boelsmand, Bogensø
pr. Martofte

Nielsen, Otto, Boelsmand, Skoven
pr. Martofte

Nielsen, Chr. N., Gaardejer, Martofte
Nielsen, N. P., Gaardejer, Nordskov
pr. Martofte

Sørensen, E., Gaardejer, Dalby
Sørensen, Emil, Fodermester, Dalby
Sørensen, N. P., Gaardejer, Hersnap

Valentinei, L., Provst, Store Viby pr.
Kerteminde.

Nørre Lyndelse og Højby
Sogne

Mortensen, Lærer, Nørre Lyndelse
pr. Aarslev St.

Nørre Søby Sogn

Harder, Sognepræst, Nørre Søby
Jørgensen, Lars, Snedker, Nørre Søby.

Skamby Sogn

Engholm, Lærer, Skamby Skole pr.
Skamby.

Bogensø By.

Feldt, N., Frøken
Jensen, S., Købmand

Kurtemann, Agermose, Kommune-
bogholder

Larsen, S. P., Lærer
Nielsen, N. C., Husmd., Bogensø Mark

Pedersen, H., Købmand, Adelgade.

Skovby og Ore Sogne

Fich, O. Th., Sognepræst, Skovby
pr. Kassemose.

Haarslev Sogn

Clausen, N. H., Sognefoged, Brolykke
pr. Gamby

Mathiasen, Frk., Lærerinde, Haarslev
pr. Gamby

Sørensen, F., Gaardejer, Gamby.

Veflinge Sogn

Møller, Gaardejer, Sasserød pr. Morud
Frederiksen, Husejer, Nyhus pr. Vef-
linge.

Vigerslev Sogn

Rasmussen, Lærer, Havrehed. pr.
Langesø.

Assens By.

Gundersen, Alex, Fabrikant
Jensen, P., Ølhandler, Damgade 16

Jakobsen, Th., Havneigd, Ved Havnen
Jørgensen, E., Uddeler, Kindhestegade 6

Lawaeg, Fanny, Frøken, Ny Adelgade 4
Pedersen, Johs. G., Branddirektør.

Skydebjerg Orte Sogne
Hansen, Cl., Grdjr., Formosegrd. p. Aarup

Kjøng Sogn
Hansen, Anders, Fabrikant, Virkelyst,

Kjøng pr. Glamsbjerg.
Pedersen, Bager, Glamsbjerg.

Dreslette Sogn
Andersen, Erik, Partikulier, Bryde-
gaard, Ebberup St.

Andersen, Marie, Fru, Dreslette pr.
Flemløse.

Jørgensen, Jørgen, Gaardmd, Dreslette
pr. Flemløse

Rasmussen, R., Hønseriejer, Dreslette
pr. Flemløse.

Helnæs Sogn
Runge, Lærer, Helnæs.

Gjelsted og Rørup Sogne
Andersen, H. P., Gaardejer, Padesø-
bjerg pr. Aarup.

Jensen, Dyrlæge, Gjelsted St.
Nielsen, Chr., Handelsrejsende, Gjelst.

Terkelsen, Sognepræst, Gjelsted St.

Nørre Aaby og Indslev
Sogne.

Hansen, M., Maler, Nørre Aaby
Jensen, M., Frøk., Indslev-Taarup p. Ejby

Jørgensen, Anna, Fru, Brugsforeningen
Nørre Aaby

Rasmussen, Mads, Gaardejer, Kjærby-
holm pr. Nørre Aaby

Jørgensen, N., Grdjr., Vejrup pr. Ejby.

Jylland

Centralbiblioteket, Esbjerg
Lytken, Erik, Bankassistent, Svine-
slagteriet i Varde

Medlemmer af andre historiske
Samfund

Hansen, H., jun., Gaardejer, Havndrup
pr. Pederstrup

Jensen, Lærer, Vøjstrup pr. Nørre-Broby
Lundegaard, J., Ingeniør, Søndergade 4,

Tønder.

København:

Behrens, Carl, Redaktør, Ny Toldbod-
gade 55

Dam, Thorvald, Mejeriejer, Kocksvej 2
Møller, L. M., Malermester, Valdemars-
gade 22 IV

Schou, H. H., Direktør, Pileallé 27.

Hos Formanden og Sekretæren henligger et lille Oplag af ældre Aargange af vore Aarbøger, der sælges til de oprindelige Priser.

Og hos Enkefru Møller i Oluf Bagersgade i Odense faas følgende Bøger af hendes afdøde Mand Pastor J. M. Møller.

Historiske Oplysninger om Kjærum Sogn Pris 1 Kr.

Slægten Tronier Pris 1 Kr.

Historiske Oplysninger om Slaugs Herred Pris 4 Kr.

Historiske Oplysninger om Veringe Sogn Pr. 2⁸/₄ Kr.

Historiske Oplysninger om Brylle Sogn Pr. 2¹/₂ Kr.

Endvidere har Baron Berner Schilden Holsten stillet et begrænset Antal Eksemplarer til Raadighed for Historisk Samfunds Medlemmer af sin „**Nakkebølle**“ (3 Kr.), som kan faas ved Henvendelse til Formanden, *F. Hjort*, Baagegaard pr. Tommerup.

Meddelelser til Medlemmerne.

Onsdag den 12. Marts d. A. lader „**Historisk Samfund**“ paa **Det nye Missionshotel** i Odense afholde

Bestyrelsesmøde Kl. 12

Repræsentantmøde Kl. 1

hvor Hr. Rektor Holbæk vil holde Foredrag om „Odense igamle Dage“. Til Foredraget har alle Medlemmer fri Adgang. Derefter

Generalforsamling Kl. 2¹/₂

DAGSORDEN:

1. Meddelelser fra Formanden.
2. Regnskabet fremlægges til Godkendelse
3. Valg af 4 Bestyrelsesmedlemmer (Baron Berner Schilden Holsten, Langesø; Apoteker de Neergaard, Odense; Grmd. R. J. Jensen, Sandager-Næs og Pastor Schovsboe, Nørre Aaby, afgaar).
4. Valg af 2 Revisorer (Trafikassistent Christiansen, Esbjerg og Tømremester Johansen, Odense, afgaar).
5. Eventuelt.

Medlemmerne bedes give talrigt Møde.

P. F. V.
F. H JØRT.